

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Monika Gabrič

Delo v primežu neoliberalizma: prekarni delovni odnosi

Magistrsko delo

Ljubljana, 2015

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Monika Gabrič

Mentor: izr. prof. dr. Andrej A. Lukšič

Delo v primežu neoliberalizma: prekarni delovni odnosi

Magistrsko delo

Ljubljana, 2015

Delo v primežu neoliberalizma: prekarni delovni odnosi

V magistrskem delu avtorica definira in podrobneje ovrednoti prekarno delo kot eno izmed posledic neoliberalnih potez in želje po fleksibilnem trgu delu. Skozi teoretična izhodišča neoliberalizma, postfordizma, družbe znanja, človeškega kapitala in kognitivnega kapitalizma v magistrski nalogi sledi prikazovanju razlogov in pogojev za prekarno delo, nato pa se posveti prekarnemu delu kot vse bolj razširjeni obliki dela danes, ki posameznikom prinaša omejene socialne in delavske pravice. Pri tem teoretična izhodišča dopolnjuje s primeri iz prakse in se na koncu podrobneje posveti eni izmed vse bolj pogostih in razširjenih oblik prekarnega dela – samozaposlitvam. Samozaposleni so v tak delovni status pogosto prisiljeni s strani delodajalca, ki si na ta način zmanjšuje stroške dela in jih prelaga na posameznika, ki tako ne uživa več delavskih pravic, čeprav za delodajalca še vedno opravljajo delo kot da bi bil zaposlen. S podrobnim prikazom oblik in posledic prekarnega dela in s študijo primera o samozaposlenih kot oblike prekarnega dela avtorica poveže teoretična izhodišča neoliberalizma in kognitivnega kapitalizma s posledicami in razsežnostmi, ki ju prinašata v praksi na področju dela in življenja posameznika.

Ključne besede: prekarno delo, neoliberalizem, kognitivni kapitalizem, delavske pravice, samozaposleni.

Labour in the grip of Neoliberalism: precarious labour relations

In her Master's Thesis the Author defines and evaluates precarious work as one of the consequences of neoliberal features and desires for labour market flexibility. The Author follows the reasons and conditions of precarious work through the theoretical foundations of Neoliberalism, Postfordism, knowledge society, human capital and cognitive capitalism and then focuses on precarious work as one of the most widespread forms of labour today that grants limited social and labour rights to an individual. By doing this, the Author complements theoretical frameworks with practical examples and dedicates herself to one of the most extended forms of the precarious work – self-employment, at the end. Self-employed persons are often forced into such work status by the employer who wants to shrink labour costs and transfer those costs to the self-employed who do not enjoy the benefits of social and labour rights anymore despite the fact that they perform the exact same work for the employer as if they were permanently employed. With detailed view of the forms and consequences of the precarious work and with the case study about self-employed as one of the form of precarious work, the Author links the theoretical foundations of Neoliberalism and Cognitive capitalism with the consequences and dimension that the two ideologies put in practise on the fields of labour and life of the individual.

Key words: precarious work, Neoliberalism, Cognitive capitalism, labour rights, self-employed.

KAZALO

1	UVOD	6
1.1	METODOLOGIJA	10
1.2	STRUKTURA MAGISTRSKEGA DELA	11
2	NEOLIBERALIZEM	12
2.1	KAJ JE NEOLIBERALIZEM	12
2.2	OD FORDIZMA DO POSTFORDIZMA IN NEOLIBERALIZMA	17
3	NEOLIBERALIZEM NA TRGU DELA	22
3.1	ČLOVEŠKI KAPITAL	24
3.2	DRUŽBA ZNANJA	27
4	KOGNITIVNI KAPITALIZEM	30
5	PREKARNO DELO	36
5.1	IZKORIŠČANJE ZAKONODAJE	42
5.2	ORGANIZIRANJE PREKARNIH DELAVCEV	45
5.3	REVNI ZAPOSLENI	47
5.4	ATIPIČNE ZAPOSLOTITVE	50
5.4.1	ZAPOSLOTITVE ZA DOLOČEN ČAS	52
5.4.2	AGENCIJSKO DELO	53
5.4.3	ŠTUDENTSKO DELO	54
5.4.4	ZAPOSLOTITVE ZA KRAJŠI DELOVNI ČAS	56
5.4.5	AVTORSKA POGODBA	57
5.4.6	PODJEMNA POGODBA	58
5.4.7	VOLONTERSKO PRIPRAVNIŠTVO	58
5.4.8	SAMOSTOJNI PODJETNIKI (S.P.)	59
6	SAMOZAPOSLENI KOT OBLIKA PREKARNEGA DELA	59
6.1	DELO PREKO S.P.-JA MED NAJPOGOSTEJŠIMI KRŠITVAMI	61
6.2	SAMOSTOJNI PODJETNIKI IZ NUJE	63
6.3	NAJPOGOSTEJE NA NOVO REGISTRIRANE DEJAVNOSTI	67
7	ZAKLJUČEK	82
8	LITERATURA	88

KAZALO TABEL

Tabela 5.1: Število prijavljenih delovnih mest, število delovnih mest za določen in nedoločen čas od leta 2007 do 2014.	43
Tabela 6.1: Število ugotovljenih kršitev in število inšpekcijskih nadzorov.....	62
Tabela 6.2: Število kršitev prepovedi opravljanja delo preko pogodb civilnega prava (podjemne pogodbe, S.P.) v obdobju 2009–2014.	63
Tabela 6.3: Število vpisov in izbrisov samostojnih podjetnikov po letih od 2005 do 2014. ..	64
Tabela 6.4: Primerjava med začetnimi vpisi v posameznem letu in končnem stanju aktivih samostojnih podjetnikov konec leta 2014 (31.12.2014).....	67
Tabela 6.5: Najpogosteje registrirane dejavnosti samostojnih podjetnikov v letu 2007 in njihovo število.	69
Tabela 6.6: Najpogosteje registrirane dejavnosti samostojnih podjetnikov v letu 2008 in njihovo število.	70
Tabela 6.7: Najpogosteje registrirane dejavnosti samostojnih podjetnikov v letu 2009 in njihovo število.	72
Tabela 6.8: Najpogosteje registrirane dejavnosti samostojnih podjetnikov v letu 2010 in njihovo število.	74
Tabela 6.9: Najpogosteje registrirane dejavnosti samostojnih podjetnikov v letu 2011 in njihovo število.	75
Tabela 6.10: Najpogosteje registrirane dejavnosti samostojnih podjetnikov v letu 2012 in njihovo število.	76
Tabela 6.11: Najpogosteje registrirane dejavnosti samostojnih podjetnikov v letu 2013 in njihovo število.	76
Tabela 6.12: Najpogosteje registrirane dejavnosti samostojnih podjetnikov v letu 2014 in njihovo število.	77
Tabela 6.13: Število na novo registriranih samozaposlenih v letih od 2007 do 2014 na področju dejavnosti značilnih za medijski trg dela.	78

»Sem človek, ki tvojemu podjetju sploh omogoča poslovanje, prinaša ideje in soustvarja dobiček. In moje delavske pravice niso privilegij, ki ga izkoriščam za to, da potujem okoli sveta, ampak za to, da dostojno preživim in ohranjam motivacijo za dobro delo v tvojem podjetju! V službo boš namreč vzel človeka in ne stroja. Bizarno je, da sem izpadla iz igre takoj, ko sem se odrekla statusu zunanje prekarne delavke.«

Nina, prekarne delavka

1 UVOD

Leta 2001 je 1. maj, mednarodni praznik dela, dobil nove razsežnosti. V italijanskem Milanu so skupine nasprotnikov globalizacije, prekarni delavci, migranti in aktivisti pripravili prvo paradno Mayday, demonstracije imenovane »mednarodni klic po rešitvi prekarne dela« (EuroMayday). Leta 2004 se je projekt razširil po vsej Evropi in do danes vsako leto aktivisti na praznik, ki slavi delo kot človekovo pravico, protestirajo proti vse bolj razširjeni in vse manj človeški obliki dela, prekarne delu.

Več sto tisoč ljudem, ki vsako leto protestirajo že dobro desetletje, ni uspelo ustaviti kaj šele zamejiti pohod prekarizacije na trgu dela. Pojav, ki je vse večje razsežnosti dobil v zadnjih letih, še posebno z vznikom finančne krize leta 2007, ima globlje zastavke v ideologiji neoliberalizma, ki si je v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja utrla pot kot prevladujoča ekonomska in politična praksa svetovnih vlad po svetu in našla nove oblike izkoriščanja kapitalizma (Leskošek 2013).

Želja po vse večji privatizaciji trga je spremembe prinesla na trgu dela, ki se je prilagodil novim, kognitivnim oblikam dela, ki temeljijo na znanju, nematerialnem in storitvenem delu. Vse bolj zaželene fleksibilne oblike dela so preoblikovala odnose med delavci in delodajalci v prid slednjim, ki vse večje stroške dela prelagajo na posameznika. Delo je postalo še ena oblika kapitala, ki kapitalu omogoča preživetje. Razširjeni t.i. kognitivni kapitalizem je privatiziral družbene pogoje produkcije in pričel s tem privatizirati tudi intelektualne sposobnosti posameznikov. Ti so postali lastniki posebne vrste kapitala, t.i. človeškega kapitala, ki ga morajo na trgu čim bolj podjetno in produktivno uporabiti. V družbi znanja, ki je prepletena z vse večjim tehnološkim razvojem, poteka proces podrejanja intelektualnega

dela kapitalu (Močnik in Breznik 2013). Kapital je našel nov način akumulacije s prilaščanjem znanja, njegovo vse večjo privatizacijo in izkoriščanjem delavskih pravic (Žižek 2013), s tem pa vzpostavlja vse več brezposelnih izobraženih ljudi, predvsem mladih, ki so prisiljeni sprejeti vse bolj nedostojno delo z nizkimi plačami, nestandardne, fleksibilne in izkoriščevalske oblike zaposlitev (International Labour Office 2012) – prekarne zaposlitve. V družbi tako nastaja nov razred, prekariat (Standing 2014, 12–14), ki vključuje milijone ljudi po svetu. Gre za ljudi z izkoriščevalskimi pogodbami o delu, z omejenimi socialnimi in delavskimi pravicami. Največkrat so mladi tisti, ki ne uspejo več najti kakovostne urejene zaposlitve, čeprav sama prekarijazcija postopoma postaja kar splošna značilnost celotne družbe in se dotika vseh, predvsem tudi starejših, brezposelnih, migrantov in drugih ranljivih skupin, ki iščejo zaposlitev (Kresal 2015).

Razlog za to so spremenjeni pogoji dela. Kot pravi Močnik (2010, 190), delavec po sodobni neoliberalni ideologiji na trgu ne prodaja več delovne sile, ampak sposobnosti in kompetence, ponuja človeški kapital in ko mu ta prinese dobiček, ni več delavec, ampak podjetnik samega sebe, v pravni obliki po sodobnem neoliberalnem kapitalizmu ima status samostojnega podjetnika. V tak položaj ga najpogosteje prisilijo delodajalci, da bi si zmanjšali stroške dela in jih na ta način prenesli na »lažnega samozaposlenega«, ki tako ostane brez pravic, ki sicer pripadajo delavcem (Močnik 2010, 187; Breznik 2013, 47). V družbi se vse bolj oblikuje podrazred, ki se ga je v Španiji prijel vzdevek »Mileuristas« in zavzema mlade, visoko izobražene ljudi, ki ne zaslužijo več kot tisoč evrov, ne razpolagajo s prihranki, nimajo lastnega stanovanja, ampak živijo v najemu, so brez avtomobila, brez otrok in živijo iz dneva v dan (Lukič in Konjar 2007, 95). Leskošek (2013) omenjeno skupino ljudi poimenuje revni zaposleni, saj polarizacija trga prinaša nova tveganja revščine tudi med zaposlenimi. Iz razpoložljivih podatkov za leto 2013 je pod pragom revščine, z manj kot 590 evri na mesec, živelo 24.000 samozaposlenih v Sloveniji (TV Slovenija, 1. program 2014). Posledice slabo plačanega in izkoriščevalskega dela ne čutijo le posamezniki ujeti v ta krog, ampak celotna družba (Jaklič in Boštele 2015).

Neoliberalna ideologija stremi k vse bolj podjetno usmerjenemu posamezniku, ki bo čim bolj vnovčil svoj človeški kapital oz. znanje in omogoča kognitivno produkcijo tako, da si kapital to znanje čim bolj prilašča, ga privatizira in izkorišča na trgu delovne sile. Tipičen primer neoliberalne ideologije s potezami človeškega kapitala na trgu dela so v Sloveniji samozaposleni (s.p.), ki so tako nase prevzeli stroške dela, so fleksibilni na trgu, naročniki pa njihovo znanje izkoriščajo za akumulacijo lastnega kapitala. Pri tem jih sam trg dela in

izkoriščanje kapitala sili v samozaposlitve, saj nimajo druge možnosti za zaposlitev, ker jih na trgu dela ni, ali pa, ker jih v tak status prisilijo delodajalci, ki nato postanejo njihovi naročniki, brez obveznosti in pravic.

Pri tem se postavlja vprašanje, kdo v tem primeru ščiti delavce z omejenimi socialnimi in delavskimi pravicami, kdo jim omogoča, da bi se stanje izboljšalo? Država bi morala vzpostaviti boljši sistem, a so njeni interesi na strani kapitala in ji takšen sistem prav tako omogoča večjo akumulacijo. Podrobneje delovanje kapitalistične države razloži Offe (1985). Kot trdi, »država nikakor ne daje prednosti določenim posebnim interesom in da nikakor ne sklepa zveze s posebnimi razredi; nasprotno, ščiti in sankcionira institucije in družbene odnose, ki so spet institucionalna možnost za razredno vladavino kapitala« (Offe 1985, 59). Kapitalistična država kot javna oblast namreč deluje v razmerju do materialne produkcije tako, da jo izvaja na kapitalistični način, pri tem pa je osnova menjalna forma. Ta postane univerzalizirana in zaseda vsa področja družbenega življenja (prav tam). Kapitalistično državo določajo štiri funkcionalne določitve: privatizacija produkcije, davčna odvisnost, akumulacija kot navezna točka ter demokratična legitimacija (prav tako, 60), država kot celota strategij pa vedno znova išče skladnost in združljivost teh štirih strukturnih določitev kapitalistične države (prav tako, 61). Ker javna oblast ne more organizirati strukture materialne produkcije po lastnih merilih, saj je lastnina privatna in last delovne sile ali kapitala, kapitalistična država oziroma javna oblast nima neposrednega posega na polje produkcije. Nasprotno, lastnikom kapitala in dela zagotavlja, da ohranijo avtonomijo nad razpolaganjem s sredstvi. Gre torej za privatizacijo produkcije (prav tako, 60). Nujno pri vsaki strategiji države pa je, da omogoči vključenost vsakega državljana v tako imenovane menjalne odnose, ki so pogoj za ravnotežje kapitalistične države kot tudi točka ravnotežja akumulacije (prav tako, 62). Dokler menjalni odnosi delujejo in je vanje vključenih čim več državljanov, imajo nosilci javne oblasti zagotovljeno legitimnost za svoje delovanje. In ker želijo to legitimnost čim dlje obdržati, poteka univerzalizacija blagovnih form na vse področja civilne družbe, torej tudi na tista, kjer prej niso bile. Javna oblast in njene politike so torej v funkciji materialne produkcije, osnova te je menjalna forma, ki se univerzalizira (prav tako, 61–62).

V magistrskem delu bo tako namen in cilj teoretično kot s primeri iz prakse pokazati, da neoliberalne težnje po fleksibilnosti na trgu dela in vse večja privatizacija znanja povzročajo vse več prekarnih oblik zaposlitve in s tem množice ljudi pehajo v boj za preživetje z nizkimi dohodki in omejenimi socialnimi in delavskimi pravicami, posamezniki pa postajajo del kapitala kot človeški kapital (Schultz 1982; Becker 1993), ki mora na trgu delovati čim bolj

podjetno in sam nositi posledice, tveganja in nestabilnosti za katere so glavni krivec neoliberalne težnje (Košak 2014). Pri tem pa se zaenkrat ne more zanesti na pomoč države, ki ščiti vladavino kapitala. Teoretično podlago in pogoje za prekarno delo smo prikazali skozi opis neoliberalizma, človeškega kapitala, družbe znanja in kognitivnega kapitalizma. Kako se prekarno delo kaže v praksi, kakšne posledice in izkoriščanje prinašajo takšni delovni odnosi, smo še posebno izpostavili pri opisu vse pogostejše prekarne oblike zaposlitve na trgu dela, »lažnih samozaposlenih«, posameznikov, ki imajo status samostojnega podjetnika, ker so jih v to prisilili delodajalci, da bi si zmanjšali stroške dela (Kresal 2014).

Tezo magistrskega dela tako opiramo na izkoriščajoče odnose na trgu dela:

Prekarne oblike dela postajajo prevladujoč način zaposlovanja in tudi posamezniki, ki na trgu delovne sile ponujajo različna znanja in druge oblike kognitivnega dela, svoja delovna razmerja regulirajo s prekarnimi delovnimi pogodbami, ki stroške dela prenašajo na posameznike in v katerih so omejeno prisotne socialne in delavske pravice.

V magistrskem delu dodatno sledimo še naslednjim raziskovalnim vprašanjem:

1. Kaj je neoliberalizem in kakšne spremembe in posledice prinaša pri sodobnih oblikah dela?
2. Kako sodobni kapitalizem vse bolj izkorišča in privatizira znanje in intelektualno lastnino?
3. Kaj je prekarno delo, kakšne oblike in razsežnosti se kažejo v družbi in kakšne posledice prinaša za posameznika?
4. Kako se neoliberalne ideje človeškega kapitala, fleksibilnega trga dela, privatizacije in izkoriščanje znanja kažejo v praksi med samostojnimi podjetniki kot eni izmed oblik prekarne dela?

1.1 METODOLOGIJA

Magistrsko delo je sestavljeno iz treh okvirnih delov. V prvem delu smo pojasnili zgodovinsko-politične pogoje, ki so omogočili nastanek neoliberalizma. V tem delu smo magistrsko delo omejili na dve razvojni dobi kapitalizma, fordizem in postfordizem, ter preko njiju s primerjalno-zgodovinsko analizo, pri kateri bomo upoštevali predvsem kronologijo, razvoj in vzročno-posledične povezanosti o predmetu raziskovanja (Ivanko 2007, 18), razložili pogoje in vzroke za vznik neoliberalizma. Prav tako pa je zgodovinski pogled razvoja kapitalizma uporaben za nadaljnjo razlago, opis in razumevanje sedanjih kapitalističnih razmer, saj moramo pri posameznih zastavitvah, npr. transformacije oblike dela in kapitala ter lastniških razmerij, nujno za njihovo sedanje razumevanje, tudi ponuditi »pogled nazaj« oz. njihove predhodne oblike in razvoj, ki je pripeljal do današnjega stanja. Brez zgodovinsko-razvojnega pogleda namreč ne bi mogli razumeti današnje oblike kognitivnega kapitalizma, spremenjene oblike dela in produkcije, ki jih bomo opisali v drugem delu naloge. Za primerjalno-zgodovinsko analizo smo uporabili analizo primarnih in sekundarnih virov in s komparativno metodo, ki je vključevala postopke primerjanja enakih ali podobnih dejstev, pojavov ter procesov, ugotovili podobnosti in razlike med njimi ter prišli do novih zaključkov in posplošitev (Zelenika 1990, 184), ki so osnova za razumevanje nadaljnje usmeritve naloge k sodobnemu, kognitivnemu kapitalizmu.

Slednjega smo podrobneje opisali v drugem delu magistrskega dela, kjer smo v nalogi opravili preskok na sedanje obdobje in razmere v družbi, ki jih iz lastne pozicije doživljam tudi sama. V tem delu naloge smo se posvetili neoliberalizmu na trgu dela in sodobni družbi, ki nosi posledice transformacije kapitalizma k znanju predvsem na področju dela in posledično življenjskih razmer. Družbo znanja, človeški kapital in spremenjene fleksibilne oblike dela, ki vse bolj vzpostavljajo prekarno delo in razred ljudi z nizkimi dohodki in okrnjenimi socialnimi in delavskimi pravicami, smo opisali in razložili s komparativno metodo, ki nam je ponudila elemente in možnosti za razumevanje novih političnih perspektiv in idej (Marsh in Stoker 2010, 285). Interpretacija zbranih virov, ki mora temeljiti na »razumevanju dejanj, praks in institucij, ter doumevanju pomenov, prepričanj in preferenc vpletenih ljudi« (Bevir in Rhodes 2010, 134), nam je pomagala izluščiti teoretične poglede na neoliberalizem, oblike kapitalizma, spremenjene oblike dela in prekarno delo.

Prav tako smo v tem delu uporabili analizo zbiranja in analiziranja internetnih virov. Pri tej metodi smo strateško in načrtovano na internetnem omrežju iskali ustrezne podatke, gradivo

in ostale reference za magistrsko delo, ki pa se od ostalih virov razlikuje le po svoji tehnični obliki (Payne in Payne 2004, 120). Ta metoda nam je služila za pridobivanje še dodatnih informacij predvsem o prekarnem delu in pri iskanje primerov takšnega dela v praksi, saj se je v medijih in na socialnih omrežjih v zadnjem času vse pogosteje, sklepamo, da zaradi vse bolj izpostavljene problematike in pogostosti prekarne del, opozarjalo in osveščalo o tej problematiki. Zgodbe in primere prekarne delavcev, katere smo odkrili v medijih in internetnih omrežjih, smo v magistrski nalogi s *komparativno metodo* vključevali k teoretičnim izhodiščem, jih podkrepili ter tako še bolj podrobno in konkretno izpostavili problematiko in razsežnosti.

V tretjem delu magistrskega dela smo z metodo poglobljene študije primera (Somekh in Lewin 2005, 33), katere cilj je po Gerringu (2004, 342–346) na podlagi poglobljene študije posamezne enote pojasniti poteze širšega razreda oz. kategorije podobnih fenomenov ter oblikovati deskriptivne sklepe, raziskali in opisali status samozaposlenih kot vse pogostejši primer prekarne dela in predvsem izpostavili problematiko »lažnih samozaposlenih«, ki jih v tak status prisilijo delodajalci, da bi si zmanjšali stroške dela, čeprav še vedno zanj opravljajo enako delo kot prej, vendar kot samostojni podjetniki brez delavskih pravic. Pri tem smo vključevali tudi že opravljene statistične podatke in analize oz. metodo analize statistik (Payne in Payne 2004, 161) ter empirične podatke, ki smo jih na našo prošnjo pridobili od ustreznih institucij, saj niso bili javno dostopni. S temi viri smo še dodatno podkrepili teoretične predpostavke in skušali tudi številčno opozoriti na pogostost in razsežnost takšne oblike dela ter na posledice, ki jih prinaša. Prav tako smo pri študiji primera uporabili analizo primarnih in sekundarnih virov in z interpretacijo in s komparativno metodo vključevali primere iz prakse, ki smo jih zbrali z analiziranjem internetnih virov.

1.2 STRUKTURA MAGISTRSKEGA DELA

Magistrsko delo je sestavljeno iz osmih poglavij. Prvo poglavje je uvod, kjer je opisana struktura in metodologija dela ter seznanitev z zastavljenim problemom magistrskega dela. V drugem poglavju smo se posvetili opisu neoliberalizma, in sicer najprej s kratkim zgodovinskim pogledom nazaj. Tu smo predstavili začetek razvoja neoliberalizma kot tudi predhodne oblike oz. organizacijo dela v fordizmu in nadaljevali s postfordizmom. V tretjem poglavju smo se neoliberalizmu posvetili skozi spremembe in posledice, ki jih prinaša na trgu

dela in k temu dodali današnjo vse pomembnejši vlogo človeškega kapitala in opisali družbo znanja. V četrtem poglavju smo nato prešli na kognitivni kapitalizem in se v petem poglavju posvetili opisu prekarnega dela, spoznali njegov izvor, današnje razsežnosti in problematiko. Poglavju smo dodali tudi kratek opis atipičnih oblik dela danes in se nato v šestem poglavju poglobljeno posvetili eni izmed vse pogostejših oblik dela danes - samozaposlenim. V sedmem poglavju sledi zaključek, kjer smo strnili ugotovitve in nakazali na morebitna odprta vprašanja ter skušali nakazati morebitne možne rešitve. V zadnjem, osmem poglavju je naštetih uporabljenih literatur.

2 NEOLIBERALIZEM

2.1 KAJ JE NEOLIBERALIZEM

Robert W. McChesney (v Chomsky 2005, 15) neoliberalizem opiše kot »politično-ekonomsko paradigmo današnjega časa – nanaša se na politiko in procese, po katerih je sorazmerni peščici zasebnih interesov dopuščeno, da nadzira toliko družbenega življenja kot je mogoče, da bi lahko najbolj povečala osebni dobiček«. Neoliberalizem označi kot globalno politično usmeritev, ki so jo prevzele predvsem politične stranke centra, večji del tradicionalne levice in tudi desnice (prav tam, 15). Pauković (2006, 35) izpostavlja, da se pojem neoliberalizem v zadnjih nekaj desetletjih, posebno po zlomu komunizma v Evropi, prikazuje kot glavno sredstvo za ustvarjanje svetovnega reda, ki temelji na svobodi trga in principu tekmovalnega individualizma.

Harvey (2012, 7) neoliberalizem opiše kot teorijo politično-ekonomskih praks, ki pot do človeške blaginje vidi skozi svobodo individualnih podjetniških svoboščin in večšin v institucionalnem okvirju, »ki ga zaznamujejo močne pravice do zasebne lastnine, prosti trg in prosta trgovina. Vloga države je ustvariti in ohraniti institucionalni okvir, ustrezen takšnim praksam« (prav tam). Svojih nalog država naj ne bi prekoračila, tudi posegi v trge s strani države naj bodo minimalni. Takšno politično-ekonomsko prakso in mišljenje je v sedemdesetih letih prevzelo ogromno držav po svetu. Deregulacijo, privatizacijo in umik države od mnogih socialnih področij so nekatere države sprejele prostovoljno, nekatere pa kot odziv na prisilne ukrepe in prilagodile nekatere izmed svojih politik in praks (prav tam). Kot prvi eksperiment se je zgodil leta 1973 v Čilu, ko se je zgodil prevrat v demokratično izvoljeni vladi Salavadorja Allendeja. Allende je na podlagi ponujenega programa želel pod

državno okrilje prenesti velike sektorje gospodarstva, ki so jih vodile tuje, predvsem ameriške korporacije. Da bi oživel gospodarstvo, ki je predvsem temeljilo na izvozu, je z razvojnimi ekonomisti zagovarjal regulacijo, nacionalizacijo nafte, rudnin in drugih ključnih področij industrije. Večji del pridelave bi namenili za razvoj pod vodstvom vlade (Klein 2009, 59).

Do prevrata oz. rušenja socialistično usmerjenega razvoja pod vodstvom Allendeja je prišlo s pomočjo ameriških korporacij, vpletena je bila tudi CIA. Z državnim udarom, ki ga je izvedel general Augusto Pinochet, so ubili demokratično izvoljenega predsednika Allendeja, prepovedali so vse politične stranke, ukinili volitve in demokracijo s človekovimi pravicami in uzakonili cenzuro (Klein 2009, 69; Harvey 2012, 14–15). Pripravil se je teren za nov pristop, ki ga je uvedla skupina ekonomistov znanih pod imenom »chicaški dečki«. Ti so se zbrali okoli ekonomista, ki je učil na Univerzi v Chicagu, Milтона Friedmana. Ta je bil učenec avstrijskega filozofa Friedericha von Hayeka. Spodbujali so t.i. neoliberalni model, ki je temeljil na prostem trgu in nasprotoval takrat uveljavljenemu Keynesovemu modelu, ki je zagovarjal državne intervencije in regulacije. Friedman je zagovarjal deregulacijo, privatizacijo z odprodajo državnega premoženja, krčenje socialnih programov, nižanje davkov, enotno obdavčitev za vse sloje, določanje cen s strani trga ... Takšna neoliberalna načela so hitro prevzele vse večje korporacije, ki so v njih videle svoj interes. Ekonomska šola pod vodstvom Friedmana je tako dobivala številne donacije, vplivni ljudje v korporacijah, ki so imeli dobre povezave z vlado ZDA so dosegli, da je vlada Friedmanu omogočila preizkus neoliberalnih idej v praksi (Klein 2009, 64).

V Čilu je po državnem udaru tako pospešeno sledila vpeljava neoliberalnih idej o nevmešavanju v tržne zakonitosti in prepričanje v naravne zakone ekonomije, ki bodo sami prinesli ravnovesje. Privatizirali so družbe v državni lasti, odprli meje za tuj uvoz, znižali javno porabo (razen za vojsko) in odpravili nadzor regulacije cen, ukinili pravico do minimalne plače, ukinili sindikate in zmanjšali davke na bogastvo in dobiček (Klein 2009, 83; Pauković 2006, 45). Takšni ukrepi so situacijo v Čilu še dodatno poslabšali, leta 1974 je inflacija v državi dosegla svetovni rekord, znašala je kar 375 odstotkov, cene osnovnih potrebščin so drastično zrastle, povečala se je brezposelnost, med ljudmi pa je zavladala lakota (Klein 2009, 83). Neoliberalci so rešitev za nastalo situacijo videli v še večjem uveljavljanju svobodnega trga in v še dodatnem zmanjšanju javne porabe. Leta 1982 se je tako čilsko gospodarstvo z rekordno 30 odstotno brezposelnostjo sesulo. Pred dokončnim zlomom je državo rešila družba rudnika bakra Codelco, ki je bila neprivatizirana in nacionalizirana. Ker je družba opravila kar 85 odstotkov čilskega izvoza, je to državi

omogočilo, da je imela stalen priliv. Država se je po sesutju gospodarstva umaknila od skrajnih neoliberalnih politik, večina chicaških fantov je izgubilo službe, a se je v javnosti kljub vsemu izoblikoval mit o čilskem čudežu, ki pa naj bi ga omogočilo prav upoštevanje neoliberalnih načel Chicaške šole (prav tako, 88–89). Tako je neoliberalizem naletel na odobravanje tudi v drugih državah po svetu. Podobno kot v Čilu se je zgodilo tudi v Braziliji, Argentini in Urugvaju, nekatere neoliberalne reforme je pričela uvajati celo Kitajska, delni premiki k neoliberalizmu pa so se zgodili tudi v Indiji in na Švedskem (Harvey 2012; Klein 2008). Kot pravi Harvey (2012, 16), se je bolj pragmatična in manj ideološko gnana politika neoliberalizma v osemdesetih razširila tudi v Veliki Britaniji pod vodstvom premierke Margareth Thatcher in v ZDA pod takratnim predsednikom Reaganom. Thatcherjeva, katere ukrepi in politika so znani pod pojmom »tačerizem«, se je zavezala svobodnemu trgu in individualizmu, ekonomski politiki monetarne politike, nizkim davkom, zmanjšanju pravic sindikatov, privatizaciji, zmanjšanju socialnih pravic, nacionalizmu in centralizmu, Reagan pa je v ZDA uvedel dramatične spremembe znotraj Mednarodnega monetarnega sklada in Svetovne banke. Te institucije so postale izvajalec ideologije svobodnega trga predvsem v siromašnih državah, ki so potrebovale njihova posojila (Pauković 2006, 47–50). »Ni bilo prvič, da je brutalen eksperiment, izveden za periferiji, postal model za oblikovanje politik v centru« (Harvey 2012, 16).

Med teoretiki in poznavalci neoliberalizma se pojavljajo različna razhajanja, kdaj postaviti ločnico za začetek neoliberalizma. Teoretiki svetovnega sistema kot so Amin, Frank, Arrighi, Wallerstein so za ločnico izbrali leto 1968, biotehnologi so si izbrali leto 1973. To leto je zaznamovala naftna kriza, zlom socialistične vlade v Čilu (11.septembra 1973) in začetek neoliberalne politike v večjem delu držav Latinske Amerike. Pogosto se za mejnik postavlja še Reaganov in Bushev politični program administracije, redko se omenja tudi Nobelova nagrada za Hayekove dosežke leta 1974 in nato še njegovega učenca Friedmana, tudi začetek vladavine Thacherjeve v Veliki Britaniji in agende washingtonskega in postwashingtonskega konsenza (Gregorčič 2005, 39–40). Gregorčičeva strne, da se neoliberalizem še največkrat umešča v obdobje kot so padec železne zaves, v čas washingtonskega konsenza ali v obdobje iz konca šestdesetih let, ko so različna gibanja pričela neposredno praktificirati »revolucionarne načine življenja« (prav tako, 43). Kljub razhajanjem, kdaj postaviti ločnico za začetek neoliberalizma, pa so različni teoretiki enotni v tem, da je »neoliberalizem sodoben pojav, zadnjih dveh, treh desetletij, to je konec dvajsetega in začetka enaindvajsetega stoletja« (prav tako, 39).

Sam termin se je vse do začetka devetdesetih let tako v javnosti kot v ekonomskih in družboslovnih publikacijah uporabljal izjemoma. Najpogosteje ga nadomeščata izraza globalizacija ali kapitalizem (prav tako, 42). Predvsem splošni javnosti je izraz neoliberalizem nepoznan in ga tudi ne uporablja, v Ameriki neoliberalne pobude označujejo »kot politiko svobodnega trga, ki spodbuja zasebno pobudo in potrošniško izbiro, nagrajuje osebno odgovornost in podjetniško delovanje ter slabi mrtvo roko nesposobne, birokratske in parazitske države, ki ne more narediti nič dobrega, tudi če ima dobre namene, kar pa se le redko dogaja« (McChesney v Chomsky 2005, 15).

Gregorčičeva (2005, 42–43) pravi, da so med prvimi, ki so za teoretsko diskusijo uporabili termin neoliberalizem, bili udeleženci Mednarodnega foruma o globalizaciji. Kot ključne procese za produkcijo, reprodukcijo in konstituiranje neoliberalizma v devetdesetih letih so udeleženci foruma postavili številne procese, ki so značilni za kapitalizem, vendar so se kazali v drugačnih oblikah. Ti procesi so: promocija hiperrasti in neomejeno izčrpavanje okoljskih virov, privatizacija in komodifikacija javnih služb, homogenizacija globalne kulture in ekonomije, vzpodbujanje potrošnje, integracija in preureditev nacionalnih gospodarstev v ekološko in družbeno škodljivo izborna orientalno produkcijo, nebrzdano gibanje kapitala prek meja, povečanje korporacijske koncentracije, odstranitev obstoječih javnih zdravstvenih, socialnih in okoljskih programov, sprejetje globalne korporacijske birokracije namesto demokratične nacionalno državne in lokalne skupnosti (prav tam).

Posledice takšnih ukrepov in procesov imajo številne ekonomske razsežnosti: naraščanje družbene in ekonomske neenakosti, porast razlaščenja najrevnejših držav in ljudstev sveta, vplivi na globalno okolje, nestabilna globalna ekonomija in še večje bogatenje bogatih (McChesney v Chomsky 2005, 16). Kot pravi Gregorčičeva (2005, 44), »[n]eoliberalizem, če ga že moramo poimenovati, lahko najbrž služi le za poimenovanje sodobnih kapitalističnih razmerij in vsega bremena, ki so si ga v petstoletni zgodovini nabrala«.

Harvey (2012, 210) glavno lastnost neoliberalizma vidi v akumulaciji, ki poteka preko razlaščenja. Slednje se kaže skozi štiri glavne značilnosti neoliberalizma: privatizacija in poblagovljenje, financilizacija, upravljanje in manipulacija s krizami in državne prerazdelitve. *Privatizacija in poblagovljenje* sta poleg korporativnega kapitala glavne značilnosti neoliberalizma. Njihov glavni namen je odpiranje novih možnosti za akumulacijo kapitala na področjih, kjer prej ni našel poti in možnosti ali pa logika akumulacije kapitala ni delovala. Gre za privatiziranje vseh vrst javnih dobrin od vode, telekomunikacij, transporta, do

izobraževanja, zdravstva, pokojnin in celo vojskovanja. Zavzame prenos premoženja iz javnega in ljudskega na področje zasebnega in razredno privilegirane (prav tako, 210–211). Za *financilizacijo*, ki je močan val doživela v osemdesetih letih, sta značilna špekulativnost in plenilstvo. Deregulacija je finančnemu sistemu omogočila, da je preko špekulacij, tatvin, prevar in pljenja postal eden glavnih centrov porazdelitvene dejavnosti. Z manipulacijami na trgu, predvsem s promocijo delnic, prilaščanjem premoženja z združitvami in prevzemi podjetij, spodbujanjem rasti dolžniškega bremena, razlastitvijo premoženja in manipulacijami s posojili in cenami delnic, je peščici ljudi omogočilo veliko bogastvo (prav tako, 212–213). *Upravljanje in manipulacija s krizami* je dobro premišljen sistem, ki omogoča namerno in prekrito porazdeljevanje bogastva od revnih k bogatim državam. Dolžniške krize, ki so nastale z manipuliranjem, omogočajo racionalizacijo sistema in porazdelitev premoženja od šibkejših k tistim, katerih bogastvo ni ogroženo in ki lahko dajejo posojila (prav tako, 213–215). *Državne prerazdelitve* se kažejo v neoliberalni državi, ki postane glavno sredstvo porazdelitvenih politik, kar pomeni, da je glavi akter porazdeljevanja sredstev od višjih razredov k nižjim. Država to doseže predvsem s privatizacijskimi shemami in rezi v državne izdatke, ki predstavljajo družbeno mezdo (socialni izdatki), s porazdelitvijo bogastva in dohodka s spreminjanjem davčne zakonodaje v prid povečanja donosov in ne v prid dohodkov in mezd ter z zagotavljanjem številnih subvencij in davčnih olajšav za korporacije (prav tako, 215–216).

Steger in Roy (2010, 11) izpostavita tri smeri oz. pojave neoliberalizma, ki se med seboj prepletajo: ideologija, način vladanja in sklop konkretnih politik. *Ideologijo* predstavita kot sistem širših idej in prepričanj, ki jih določene skupine ali družba sprejmejo za resnico. Pri neoliberalizmu so skupine, ki zagovarjajo in širijo to ideologijo globalne elite moči, ki vključujejo managerje in velike transnacionalne korporacije, lobisti, vplivni novinarji in specialisti za odnose z javnostjo, intelektualni pisci za širšo množico, zvezdniki, državni birokrati in politiki. Te skupine prežemajo javi diskurz z idealiziranimi slikami potrošniškega, prostega trga. S pomočjo množičnih medijev globalni trg prikazujejo v pozitivni luči in kot sredstvo in možnost za vzpostavitev boljšega sveta. Takšni pogledi na trg prevzemajo javno mnenje in politične odločitve v mnogih delih sveta. Njihove ideološke predpostavke se nanašajo na načela prostega trga: globalna menjava in finančni trgi, svetoven pretok blaga, storitev in dela, transnacionalne korporacije, itd. Zaradi teh razlogov je smiselno neoliberalizem razumeti kot ekonomsko ideologijo, ki nasprotno od marksizma, produkcijo in menjavo ne postavlja v središče človeških izkušenj (prav tako, 11–12). *Neoliberalno vladanje*

temelji na podjetniških vrednotah tekmovanja, egoizma in decentralizacije. Pozdravlja individualno opolnomočenje in decentralizacijo državne moči na manjše enote. V središču vladanja pa je samoregulacijski model prostega trga, ki namesto javnemu interesu, socialni pravičnosti in razvijanju človeške družbe sledi podjetniški logiki profita (prav tako, 12–13). Neoliberalizem se kaže tudi kot *sklop konkretnih javnih politik*, ki sledi formuli D-L-P: deregulacija ekonomije oz. gospodarstva, liberalizacija trga in industrije in privatizacija državnih podjetij. Temu sklopu javnih politik pa sledijo zniževanja davkov za podjetja in najbogatejše, zmanjševanja socialnih prispevkov, socialne podpore se zamenjajo s fleksibilnim trgom dela, monetarna politika, krčenje vladnih služb, odpravljanje ovir za globalne finančne in trgovske tokove, retorika usmerjena proti sindikatom, spor vlade s sindikati v socialnem dialogu glede fleksibilnosti trga dela, javni prostor se preoblikuje zahtevam, ustanavljajo se nove politične institucije, t.i. think tanki, ki so usmerjeni k ideološki reprodukciji in praksam neoliberalne paradigme (prav tako, 14).

Takim usmeritvam so v devetdesetih letih prejšnjega stoletja sledile skoraj vse vlade, čeprav zaradi razvjenosti politik in različni usmeritvah po svetu ne moremo govoriti o enotnem, koherentnem teoretičnem okvirju neoliberalne ideologije. Kljub temu pa je pri večini zaznati sledenje ideološkim praksam kot so samoregulacijski trg, spodbujanje zasebne podjetniške iniciative in brzdanje inflacije, ki so postali pomembnejši kriterij kot polna zaposlenost (prav tako, 20).

2.2 OD FORDIZMA DO POSTFORDIZMA IN NEOLIBERALIZMA

Da bi lahko razumeli začetek neoliberalizma in spremembe, ki jih je prinesel na trgu dela – čemur se bomo posvetili v nadaljevanju magistrskega dela – v tem poglavju predstavljamo predhodni model oz. fazo kapitalizma, fordizem. Zgodovinski skok nazaj nam bo pomagal razumeti transformacijo oblik dela, kapitala in lastniških razmerij, ki jih je s koncem fordizma v sedemdesetih letih prineslo obdobje neoliberalizma ali kot mnogi teoretiki in analitiki ta prelom označujejo kot fazo postfordizma. Slednja paradigma se časovno in z načinom oblik dela že umešča v sedanji sodobni kapitalizem, pogostokrat se izraz uporablja kot sopomenka za neoliberalizem.

Kot izpostavi Pribac (2010, 17), so zgodovinarji in analitiki obdobje po drugi svetovni vojni, ki ga ne moremo razumeti kot ene celote, razdelili na dve fazi oz. na dva modela, ki se med

sabo razlikujeta. Prvi model oz. paradigma je obdobje fordizma, ki je razmeroma dobro preučeno, drugo obdobje pa je postfordizem, za katerega se pojavlja veliko razhajanj, saj sam proces zajema še sodobnost in s tem procese, ki še niso zaključeni in jih raziskave še ne morejo opisati (prav tam). Kirn (2010, 11) pravi, da postfordistična teorija nima nekega enotnega konceptualnega okvirja, ampak je teorija v nastajanju, saj je postfordistična teorija tako kritična, kulturna kot ekonomska teorija, »deluje na njenem preseku in morebiti prav zaradi tega prinaša produktivne in nove poglede, ki (še) ne afirmirajo vnaprej znanih ugotovitev«. Iz tega je tudi konceptualizacija postfordizma težavna oz. še v nastajanju.

Fordizem je imel dobil po ameriškem avtomobilskem velikanu Henryju Fordu in po njegovih upravljaljskih ukrepih, ki jih je uveljavil v svojih tovarnah že v dvajsetih in tridesetih letih prejšnjega stoletja. Zanj je značilna množična proizvodnja, kar pomeni, da se dobrine proizvajajo v velikih količinah, z uporabo tekočega traku, delitvijo dela, ponavljajočimi opravili proizvodnje in z delavci, ki »pod pritiskom strojne racionalizacije z najmanjšim stroškom izdelujejo standardizirane trajne dobrine za množično porabo« (Močnik 2006, 127–128). Kot dodaja Pribac (2010, 17–18), so Fordove spremembe v tovarni postale družbeni model šele takrat, ko se je pojavila nadgradnja na sistemski ravni z New Dealom¹ in ameriškimi predsednikom Rooseveletom, ter tako z vznikom socialne države v kapitalističnih družbah. Pribac (prav tako, 19–20) s pomočjo teorij Agliette (2003, 30–33) in Lipietza (1994, 341) fordizem kot celovito paradigmo kapitalistične družbenoekonomske ureditve opiše na štirih ravneh na katerih deluje, in sicer kot industrijski produkcijski proces, kot način akumulacije kapitala, kot način ekonomske regulacije in kot societalno paradigmo.

Fordizem kot zasnova industrijskega produkcijskega procesa zajema množično industrijsko proizvodnjo z elektromehanskimi stroji in tekočim trakom, ki zmanjšujejo vlogo visoko usposobljene rokodelske delovne sile, proizvodnjo izdelkov pa razdeli na enostavne delovne procese, ki se jih lahko vsak priuči. Pojavi se množična blagovna proizvodnja z množico nekvalificiranih delavcev, dvig proizvodnje pa je bil povezan z dobrim centralnim vodenjem in hierarhičnim procesom proizvodnje, v katerem ni prihajalo do nepotrebnega tratenja delovnega časa zaposlenih. To raven imenujemo tudi taylorizem, po F.W. Taylorju, ki je skušal optimizirati produkcijske čase za delovne postopke in postavil delavcem delovne norme (Pribac 2010, 19).

¹ New Deal je skupek ukrepov za ublažitev in rešitev gospodarske krize v ZDA po letu 1933.

Fordizem kot režim akumulacije kapitala si je rast zagotavljal »z ekonomijo velikega obsega, rastjo produktivnosti, rastjo plač zaposlenih in kot posledico tega povečanim agregatnim povpraševanjem po blagu široke potrošnje, ki je poskrbela za sklenitev kroga« (Aglietta v Pribac 2010, 20).

Fordizem kot način ekonomske regulacije se kaže skozi ločitev lastništva kapitala in upravljanja z njim, na centralno vodeni proizvodnji, monopolnih cenah in tudi s priznavanjem sindikatov kot legitimnih zastopnikov ekonomskih interesov delavcev (Pribac 2010, 20). Delodajalci so s sindikati delovne sile pričeli sklepati kolektivne pogodbe o ceni delovne sile, država pa je kot tretji veliki partner poskrbela za monetarno in kreditno politiko (prav tam).

Fordizem kot societalno paradigmo opiše Lipietz (1994, 341). Fordistično urejeno gospodarstvo je slonelo na enojedrnih družinskih gospodinjstvih in spodbujalo porabo standardiziranega blaga in storitev. Država je dobila pomembno vlogo pri pogajanjih med delodajalci in delojemalci (Pribac 2010, 20).

V sedemdesetih letih se je ta družbenoekonomska paradigma začela notranje krhati in sesedati. Različne šole so vzroke in spremembe opisale po svoje. Pojavili so se trije različni pristopi: novoshumpetrovski, pristop prožne specializacije in regulacijski pristop. Osredotočamo se na regulacijski pristop, saj je doživel veliko mednarodno veljavo sredi sedemdesetih let, razvil pa se je v Franciji in omenja postfordizem in fordizem kot paradigmatični par. Temeljna koncepta te šole, režim akumulacije in način regulacije, je razvil Michel Aglietta (Pribac 2010, 20–22). Aglietta (v Pribac 2010, 22) je opisal štiri dejavnike krize fordizma:

1. Zmanjšana donosnost proizvodne dejavnosti. Ta je posledica delavskih zahtev in tehničnih meja – težave z upravljanjem daljših proizvodnih verig.
2. Globaliziranje ekonomskih tokov. Slednje je povzročilo težave nacionalnemu vodenju gospodarstva.
3. Naraščajoč delež socialnih transferjev v javni porabi, ki je dvigoval inflacijo in povzročal konflikte.
4. Diferenciacija vzorcev potrošnje. Ta zahteva širšo paleto ponujenih uporabnih vrednosti.

Kljub temu da različne ekonomske šole diagnozo mišljenja o vzroku krize fordističnega načina akumulacije postavljajo različno, ostaja enotno dejstvo, da je sredi sedemdesetih let prejšnjega stoletja prišlo do znatnega padca produktivnosti v ekonomijah velikega obsega

(Pribac 2010, 23). Z naftno krizo v sedemdesetih letih so se podjetja začela notranje spreminjati, potrebe so zato postale bolj specifične, množična proizvodnja pa ni mogla več zadovoljevati vseh interesov. Stopnja profita se je zmanjševala, celoten sistem državno vodenega gospodarstva pa je zašel v krizo. Gospodarski prostor se je začel širiti v mednarodno areno, kapitalizem pa se je v produkciji prevesil v novo obliko, nastopilo je obdobje postfordistične fleksibilne specializacije z atipično proizvodnjo, ki temelji na znanju in komunikacijskih sposobnostih (Aldrige 2003, 39). Propad fordizma je pomenil vznik »ekonomskega liberalizma in trga kot ključne legitimacijske družbene institucije« (Pribac 2010, 25). Pojavili so se poskusi poimenovanja novega obdobja, ki je prihajalo in prinašalo opuščanje starih shem in paradigem. Popularni so postali izrazi s predpono »post«. *Postfordizem* kot poimenovanje novega obdobja je obkrožen še z množico drugih izrazov, ki so vezani na sodobnost in samemu postfordizmu dajejo dodano vrednost: postindustrijska družba, postmoderna družba, doba globalizacije, informacijska družba, doba tranzicije (prav tako, 25–26).

Bologna obdobje postfordizma poimenuje »new economy« (Nedoh 2009) in predstavi tri značilnosti postfordizma.

Prva značilnost postfordizma je fragmentacija podjetij. Podjetja se osredotočajo samo še na glavno poslovanje, vse ostalo prepuščajo zunanjim dobaviteljem. S tem se prenese tudi del tveganja, odgovornosti in strošek delovne sile na druge. Vse večja eksternalizacija proizvodnje je npr. v severovzhodnem delu Italije, kjer so industrijski obrati, za katere 80 odstotkov vrednosti izdelkov proizvedejo drugi ekonomski subjekti.

Druga značilnost postfordizma je globalizacija. Z njo se je proizvodnja pričela seliti v tujino, predvsem na Daljni vzhod, Vzhodno Evropo in zadnje čase vse bolj tudi na območje Magreba, to je območje od Maroka do Egipta. S seboj je prinesla nizke stroške dela. Na ta način pa se vse bolj izseljuje delavski razred v bogatih državah, ki naj bi bil pripravljen na vse nižje plače, podaljšan delavnik, odpuščenja, skratka, delavski razred bi se moral odpovedati vsem pridobljenim pravicam v zadnjem stoletju. In kot izpostavlja Pribac (2010, 23), so naraščajoče zahteve delavcev nekatere delodajalce vzpodbudile, da so proizvodnjo preselili na območja s cenejšo in tudi bolj vodljivo delovno silo. Slednje je vplivala na povečanje nezaposlenosti, ki je pomenila še dodaten pritisk za socialno blagajno.

Tretja značilnost je »knowledge economy«, ekonomija znanja. Ta vse bolj temelji na nematerialnih in neotipljivih dobrinah, stari tradicionalni proizvodi pa izgubljajo identitetne vrednosti.

V fazi sprememb, ki jih je prinesel postfordizem, so se spremenile tudi oblike dela, produkcije, lastništva kapitala ter razmerja med delavci, delodajalci in managerji. V industrijskih oblikah proizvodnje velja dejstvo, da je delovna sila ločena od produkcijskih sredstev, vendar kot razlaga Močnik (2010, 180–181), ta ločitev ni več odločilna za delovanje sodobnega kapitalizma, saj industrijska proizvodnja ni več prevladujoča in ne določa več delovanja in medsebojnih odnosov drugih produkcij. V sodobnem kapitalizmu, kjer prevladujejo informacijske in komunikacijske tehnologije, so prevladujočo vlogo prevzele kognitivne dejavnosti, pri katerih delovna sila ni ločena od produkcijskih sredstev, najpomembnejša produkcijska sredstva pa so intelektualne sposobnosti in spretnosti. Kognitivni delovni sili ni treba na trg, da bi prišla do produkcijskih sredstev in se vključila v produkcijski proces, saj vse, kar potrebuje za produkcijo, že ima. Močnik (prav tako, 181) pojasni, da je kapitalizem tako našel novo ločitev, ki žene kognitivno delovno silo na trg. Če je bila v industrijskem obdobju to ločitev delovne sile od produkcijskih sredstev, je v sodobnem kapitalizmu to ločitev producentov od družbenih pogojev produkcije. To ločitev zagotavljajo razne pravne regulacije,

ki onemogočajo, da bi delavke in delavci, ki sicer imajo produkcijska sredstva, lahko sami brez posredovanja kapitala pognali produkcijski proces. /.../ Posebnost kapitalizma je, da je sposoben prisiliti delavstvo v izkoriščanje zgolj s tem, da ga požene na trg delovne sile. Tudi kognitivni delavci in delavke so prisiljeni, da na trgu prodajajo svojo delovno silo in se tako izročajo eksploataciji: a na trg jih ne žene ločenost od produkcijskih sredstev, temveč pravni predpisi, ki jih ločujejo od družbenih pogojev produkcije (Močnik 2010, 181).

Četudi je delovni proces sedaj podružabljen in delovna sila ni več ločena od produkcijskih sredstev, je kapital našel način obrambe. Privatiziral je družbene pogoje produkcije in delovno silo s tem ponovno pognal na trg delovne sile, podružabljeno produkcijo pa je obdržal v okviru privatnega prisvajanja produkta (prav tako, 183). Družbeni odnosi so privatizirani, družba pa je razpadla na posameznike, ki so odrezani od družbenih pogojev preživetja. In do njih pridejo le preko trga delovne sile, kjer pa med posamezniki poteka tekmovanje, da bi lahko stopili v delovno razmerje. Močnik (prav tako, 184) tako razlaga, da kapital znotraj privatizacije družbenih procesov sodelovanja počasi in zahrbtno privatizira družbene intelektualne sposobnosti, »general intellect«.

Ker so intelektualna orodja glavna produktivna sila v postindustrijskem kapitalizmu, so pod dvojnim udarom: kolikor so si jih neposredni proizvajalci že prisvojili, jim je

onemogočeno, da bi jih produktivno uporabljali, ker so ločeni od družbenih pogojev produkcije; za naprej pa privatizacija šolstva in drugi posegi, ki jih organizira država kapitala, poskušajo onemogočiti, da bi si delovna sila lahko prisvojila intelektualne moči proizvodnje, duhovno dediščino človeštva (prav tako, 184).

Iz tega je opazna velika razlika med fordistično in postfordistično produkcijo. Fordistično organizirana podjetja so delovala po načelu dolgih produkcijskih verig, medtem ko so se postfordistična podjetja v večji meri znebila večine ali celo vseh produkcijskih dejavnosti. Fordistična proizvodnja je bila enotna, postfordizem pa je vpeljal tržne odnose in zmanjšal produkcijske stroške in povečal stopnjo izkoriščanja, saj so mala in srednja podjetja, ki so kooperanti velikega podjetja, od njega popolnoma odvisni. Z vpeljavo tržnih odnosov v proizvodno verigo se je povečal odnos podrejenosti, ki prinaša še več izkoriščanja (prav tako, 185–186). Najbolj skrajna oblika vpeljevanja tržnih odnosov v produkcijske odnose so, kot pravi Močnik (prav tako, 186), prekarni odnosi, katerim se posvečamo v nadaljevanju magistrskega dela.

3 NEOLIBERALIZEM NA TRGU DELA

Močnik in Breznik (2013, 122) s primerjavo med klasičnim liberalnim pogledom in neoliberalizmom pokažeta, kako je delo v neoliberalizmu postalo »še ena eksistenčna oblika kapitala«. V klasični ekonomski opredelitvi Adama Smitha pri produkciji sodelujejo trije produkcijski faktorji, to so delo, kapital in zemlja. Lastniki teh faktorjev za njihovo uporabo dobijo pravično nadomestilo. Za kapital dobijo profit, za delo mezo in za zemljo rento, ki je kasneje postala presežni profit, ki izhaja iz monopolnega nadzora nad zemljo kot produkcijskim faktorjem. V okviru tega se je začela zemljiška aristokracija vesti kot »frakcija v razredu posestnikov produkcijskih sredstev, se pravi kot frakcija kapitalističnega razreda: buržoazija je s tem dokončno osvojila razredno oblast, kapitalistični proizvodni način pa dominantno« (prav tam). Razlika v primerjavi s klasično ekonomsko opredelitvijo pa je pri neoliberalizmu ta, da skuša uvesti okoliščine, v katerih bi tudi delo kot tretji produkcijski faktor deloval le kot še ena eksistenčna oblika kapitala. Kot tak se pojavlja že v klasični obliki, vendar le kot živo delo, se pravi v primeru, ko je že vključeno v produkcijo in potem, ko je delovna sila že prodana, njena uporaba pa je prešla pod oblast kapitala (prav tam).

Neoliberalizem skuša napraviti zgolj ta premik: da bi delovna sila že v sferi cirkulacije delovala kot oblika kapitala. Razširiti poskuša oblast kapitala tudi na sfero svobodne tržne cirkulacije blag. Individualno delovno silo skuša predelati v človeški kapital. S tem trenutkom tudi lastnik delovne sile ni več nič drugega kot lastnik neke posebne vrste kapitala – kapitala, ki ga mora po logiki kapitalskega vedenja čim boljje investirati. V ideološki optiki neoliberalizma mezda postane nagrada za produktivno uporabo človeškega kapitala (prav tam).

Krašovec (2013, 60–61) v primerjavi med klasično liberalno teorijo in neoliberalizmom izpostavi njune ključne razlike – razlike na teoretični ravni, na ravni politike in razlike v odnosu do rabe, vloge in distribucije znanja v družbi – na podlagi katerih bomo lažje razumeli današnjo družbo znanja.

Na *teoretični ravni* neoliberalizem od klasične liberalne politične ekonomije ločujeta dve inovaciji. Prva je zanikanje delovne teorije vrednosti in tudi zanikanje obstoja vrednosti kot take, druga pa premik od tržne transakcije h konkurenci in opustitev koncepta delovne sile oz. dela kot takega in njegova nadomestitev s konceptom človeškega kapitala (Foucault v Krašovec 2013, 60). Na *ravni politike* opazimo razliko na ravni vključevanja države. Klasični liberalizem temelji na načelu »laissez-faire«, vzpodbuja avtonomijo ekonomskega polja in se zavzema za svobodo pred državnimi intervencijami. Neoliberalizem pa države ne odriva stran iz gospodarstva, ampak predvideva njeno aktivno, vendar drugačno vlogo. Njena vloga je, da ustvarja in ohranja stanje svobodne konkurence, investira v nova in obetavna gospodarska področja, razvija visoko tehnologijo in vlaga v človeški kapital in z javnim denarjem v času krize rešuje zasebni sektor. Neoliberalizem je tako državna politika, ki jo izvajajo predsedniki vlad, ministri in državni sekretarji in ne podjetniki (Krašovec 2013, 60). Ena najpomembnejših razlik pa je v *odnosu do rabe, vloge in distribucije znanja v družbi*, saj je v neoliberalni epistemologiji znanje eden izmed ključnih ekonomskih dejavnikov in igra ključno vlogo v novih teorijah rasti, ki so se pojavile v osemdesetih letih prejšnjega stoletja. Gre za nov model rasti² (prav tako, 87), ki je prilagojen neoliberalnim pogojem in pri katerem ključno vlogo dobijo tehnološke inovacije, ki postanejo glavno vodilo za konkurenčnost gospodarstva. Tehnološke inovacije za sabo potegnejo celoten trg. Najprej omogočajo večjo produktivnost in izboljšajo učinkovitost delovnih strojev, da so delavci sposobni narediti več v predvidenem času. Neko podjetje ima zaradi večje produktivnosti lahko konkurenčno

² Teorija, ki je svoj izraz dobila v osemdesetih letih prejšnjega stoletja v dokumentih OECD in v poznejših strategijah EU glede izobraževanja in znanosti.

prednost na trgu pred drugimi, ko pa doseže, da je neka inovacija splošno uveljavljena, pa postane norma v neki industrijski panogi. S tem ko se nove tehnologije razširijo po celotnem nacionalnem gospodarstvu, postane to kot celota konkurenčnejše na mednarodnem trgu (prav tako, 88). Takšna kapitalistična dinamika velja tako za klasični liberalizem kot za neoliberalizem, ključna razlika med njima nastane pri razumevanja znanja v tej celotni kapitalistični dinamiki. Klasični liberalizem vidi produkcijo znanja kot črno skrinjico »black box« in ne kot del ekonomske dinamike, ampak kot nekaj zunanjega. Neka znanstvena odkritja prihajajo torej iz področja, s katerim se ekonomija posebej ne ukvarja in so gospodarstvu zunanja (npr. javne univerze in javni raziskovalni centri, ki si sami neodvisno in po znanstvenih pravilih določata raziskovalne smernice, sama organizacija institucij univerze in znanosti je avtonomna). Nasproten temu pa je pogled na produkcijo znanja v neoliberalizmu. Nove teorije rasti »črno skrinjico« odprejo in znanje razumejo kot nekaj gospodarstvu notranjega, s tem pa se odpre čedalje več področij raziskovanja znotraj ekonomske vede. Poveča se zanimanje o tem, kako znanje deluje in kako se proizvaja, to zanimanje pa je politično motivirano, saj se znanje v okviru ekonomski razsežnosti osredotoči samo na tiste elemente, ki so koristni in uporabni gospodarstvu. Ostalo znanje, ki ne sovпада v krog uporabnosti gospodarstva je potrebno prilagoditi tako, da bo gospodarstvu prijazno ali pa ga odpraviti. Znanje v tej novi teoriji rasti postane človeški kapital, ki poveča produktivnost dela, inovacije pa pomenijo izboljšave, ki povečajo produktivnost strojev (prav tako, 89–90).

3.1 ČLOVEŠKI KAPITAL

Kucharčikova (2011, 60) izpostavlja, da ni ene same definicije človeškega kapitala ali enega pogleda, ki bi razkril njegovo naravo, status in vlogo. Samo idejo so razvili ekonomisti Univerze v Chicagu v šestdesetih letih dvajsetega stoletja skupaj z ideologijo neoliberalizma in človeški kapital je postal glavna prvina teoretskega raziskovanja čikaške šole. Eden izmed utemeljiteljev človeškega kapitala Theodore Schultz (1982) je poudarjal, da so naložbe v znanje in sposobnosti razumljene kot ključne za dojemanje gospodarske rasti, k temu pa je treba dodati še podjetniške sposobnosti. K temu spadajo sposobnosti dobiti informacije, ki so potrebne, da se podjetje prilagaja spremembam v okolju. Glavni sestavini človeškega kapitala so tako pridobljene sposobnosti in informacije in tudi slednje imajo ekonomsko vrednost (Schultz 1985, 28).

Teoretično bazo za odločanje o investiranju v človeški kapital je razvil Gary Becker (1993), Bontis, Dragonetti, Jacobsen in Roos so človeški kapital definirali kot človeški faktor v podjetjih, katerim poseben karakter daje mešanica inteligence, sposobnosti in izkušenj. Človeški elementi podjetij so tisti, ki so se sposobni učiti, spreminjati, so pripravljeni na inovacije in kreativno razmišljanje, ki je primerno motivirano. Vse to lahko zagotovi dolgoročno preživetje podjetja (Kucharčikova 2011, 61). Devenport (1998) pravi, da ljudje posedujejo notranje zmožnosti, obnašanje in osebno energijo in ti elementi ustvarjajo človeški kapital, ki ga prinašajo na delo. Armstrong (2006) pa človeški kapital definira kot znanje in sposobnosti, ki jih posameznik ustvarja, vsebuje in uporablja. Novejše teorije ekonomske rasti človeški kapital opišejo kot seštevek posameznikovih prirojnih in pridobljenih sposobnosti, znanja in izkušenj. Organizacija za gospodarsko sodelovanje in razvoj (OECD 1998) človeški kapital definira kot znanje, sposobnosti, spretnosti in druge karakteristike, ki so pomembne za gospodarsko dejavnost (Kucharčikova 2011, 61).

Mincer (1989, 3) izpostavlja, da ima človeški kapital v procesu ekonomske rasti dve vlogi. Prva je zaloga sposobnosti, ki je ustvarjena z izobraževanjem in usposabljanjem in je faktor proizvodnje, ki jo koordinirata fizični kapital in nekvalificirana delovna sila. Druga vloga je zaloga znanja, ki predstavlja vir inovacij in je glavni vzrok za gospodarsko rast. Bevc (1999, 29) pravi, da je osnovna teorija človeškega kapitala vezana na posameznika, ki je z višjo izobrazbo produktivnejši in v primerjavi s posameznikom z nižjo izobrazbo prejme večji zaslužek. Lah (2005, 66) izobraževanje z ekonomskega vidika vidi kot investicijo v človeški kapital, ki se povrne kasneje. Posameznik pri odločanju med delom in izobraževanjem tehta stroške izobraževanja in bodoče dohodke, ki naj bi jih investicija v izobraževanje prinašala. Človeški kapital pa se skupaj s strukturnim kapitalom povezuje v intelektualni kapital podjetja (Roos in drugi 2000). Čeprav je njegovo vrednost težko opredeliti, se v klasični teoriji povezuje dve definiciji. Prvotna definicija intelektualni kapital dojema kot skupek znanj vseh zaposlenih kot tudi praktično uporabo tega znanja, kot so zaščitni znaki, blagovne znamke in procesi (Možina in Kovač 2006, 67). Druga definicija pa intelektualni kapital opisuje kot razliko med tržno in knjigovodsko vrednostjo podjetja in je intelektualni kapital tako vse v podjetju, kar lahko ustvarja vrednost in je tudi neotipljivo (Roos in drugi 2000). Univerzalna definicija intelektualni kapital predstavlja kot »dinamičen in kompleksen sistem vseh v preteklosti pridobljenih intelektualnih pridobitev posameznika ali organizacije, katerih uporaba v sedanjosti povečuje vrednost posameznika v prihodnosti (Mihalič 2006, 31).

Bistvo teorije človeškega kapitala je tako vlaganje ljudi vase z izobraževanjem in usposabljanjem. To pa posameznik ne počne samo zaradi lastnega zadovoljstva, ampak tudi zaradi večjih dohodkov oz. zaslužka v prihodnosti in ostalih učinkov, ki se ne morejo meriti v denarju, ker prinašajo dobiček preko vpliva na proizvodne sposobnosti (Kavčič in Anterič 1993, 1110–1111). Vse več potez neoliberalizma in s tem uveljavitve človeškega kapitala se posledično pojavlja v šolah. Poučevanje poteka skozi kompetence, s poskusom in v veri, da bi znanje postalo merljivo. Milton Friedman je trdil, da je šolanje investicija v človeški kapital, ki je takšna kot investicija v stavbe, stroje in druge nečloveške oblike kapitala. Funkcija človeškega kapitala je povečati ekonomsko produktivnost človeškega bitja. Če mu to uspe, je posameznik v družbi, kjer vlada svobodna pobuda, nagrajen z višjim prejemkom povračila za svoje storitve, kot bi ga lahko dobil sicer (Košak 2014a). Mnogi filozofi, od Louisa Althusserja dalje, so mnenja, da je v vzgoji in izobraževanju vedno prisotna ideologija, tako odkrito kot prikrito. V primeru ideologije človeškega kapitala gre za podrejanje kapitalu. Tako končni kakovosten proizvod šolskega sistema postane posameznik, ki za svoj uspeh čuti odgovornost sam in je tako za vedno priklenjen na vlaganje vase in izgradnjo lastnih kompetenc (prav tam).

Takšno lastnost intelektualnega kapitala je Foucault prepoznal v neoliberalizmu, ki teži k vse večji razširjenosti podjetij v družbi. Neoliberalizem želi ustvariti »homo economicusa«, ki ne bi bil človek menjave in potrošnje, ampak človek podjetja in produkcije. Neoliberalna misel tako želi družbo oblikovano na podlagi trga, tekmovalnosti in podjetij (Košak 2014b). Teoretiki neoliberalizma, ki se delovali na univerzi v Chicagu v krogu Milтона Friedmana, so med drugim cilj neoliberalizma v praksi videli v tem, da posameznika spodbuja, da razmišlja in dela podjetno in se obnaša kot podjetnik (prav tam). Do tega so prišli skozi analizo dela in delavcev. Zavrnilo so Marxov pogled, da je plača cena, po kateri delavec prodaja svojo delovno silo. Po neoliberalni teoriji je plača delavčev prihodek, ki pa v osnovi ni nič drugačen kot prihodek od kapitala kot so npr. nepremičnine in stroji. Delavec je opredeljen kot človeški kapital in je tako zbirka vseh fizičnih in psihičnih dejavnikov, ki mu dajejo sposobnost zaslužiti prihodek. Psihični in fizični dejavniki pa so skoraj vse, kar človek je in kar se mu v življenju zgodi: od genetskega zapisa, ljubezen staršev, vsa formalna in neformalna vzgoja in izobrazba itd. Vse to so investicije v človeški kapital, s katerim človek pridobiva dohodek, ob tem ko ga troši, pa proizvaja zadovoljstvo. Celoten proces je viden kot podjetniška dejavnost, kar neoliberalizem tudi spodbuja. Človek je tako podjetnik samega sebe, da bi bil pri svojem delu uspešen, pa mora biti podjeten (prav tam).

Gre za posebno lastnost od katere je odvisen izid vsake življenjske situacije, v kateri se posameznik znajde. Njegova naloga je, da je fleksibilen in da vedno išče priložnosti, dodatne veščine, ki bi mu v življenju lahko koristile. S tem pa nase prevzame tudi odgovornost oz. krivdo. V primeru, če nima službe ali pa ima težave v življenju, je kriv sam, saj ni bil dovolj podjeten, fleksibilen in ni dovolj vlagal vase (prav tam). In prav to je presenetljiva vloga neoliberalizma, ki mu je uspelo prepričati posameznike, da morajo sami prevzeti odgovornost v primeru, ko jih doletijo težave, čeprav so posledica neoliberalnega kapitalizma. Rešujemo pa jih s koncepti neoliberalne prakse (Košak 2014c). Krašovec (Košak 2015) izpostavlja, da gre manjše povpraševanje po delovni sili na roko delodajalcem, ki jim to prinaša večjo moč, delavcem pa nižji standard. Kot nadaljuje (prav tam), nastaja »šesto evrov generacija«, prva generacija, ki bo živela slabše kot njihovi starši. Večina mladih, ki pride iz fakultet, dobi prekarno službo za šesto evrov mesečne plače in večinoma brez upanja, da bodo kdaj kupili avto ali stanovanje.

3.2 DRUŽBA ZNANJA

Lorenz (2010) današnji pomen znanja in znanosti v družbi pojasni kot znanje, ki je ekonomsko koristno in uporabno, produkcija znanja pa sledi potrebam sodobnega kapitalizma. Univerze postajajo podjetja, akademiki pa podjetniki. Močnik in Breznik (2013, 200) ta pomen znanja v današnjem času nadgradita: »družba znanja je družba, v kateri stanje tehnološkega razvoja omogoča, politične razmere pa omogočajo standardizacijo, kvantifikacijo in komodifikacijo kulturne in intelektualne produkcije, in v kateri poteka proces realnega podrejanja intelektualnega in kulturnega dela kapitalu«.

Podlaga in pogoj za družbo znanja je razvoj računalnikov, ki se je začel na prehodu iz 18. v 19. stoletje in se je mehaniziral in avtomatiziral v 20. stoletju, najpomembnejši učinek na delovni proces v storitvenem, kulturnem in intelektualnem sektorju pa je vpeljevanje prej nepredstavljivega nadzora na delovnem mestu in fragmentiranje ter standardizacija produkcije (prav tako, 201). Če sta bila v 19. in prvi polovici 20. stoletja družbena in strojna dimenzija produkcijskega procesa ločeni, sta se z uvedbo informacijske revolucije združili. Včasih so stroji narekovali tempo, nadzorniki pa nadirali delavce, danes pa kamera nadomešča nadzor, računalniški programi pa preverjajo učinkovitost delavca (prav tako, 201).

Močnik in Breznik (prav tako, 202) izpostavita dva procesa, ki sta postala podlaga za discipliniranje kognitivne delovne sile in za intenzivnejše izkoriščanje kognitivnega dela. Na to največ vpliva proces mehanizacije in avtomatizacije produkcije in proces uvajanja fleksibilnega delovnega režima. Harvie (2003) delo v intelektualnem in kulturnem polju opiše kot vse bolj klasično kapitalistično delo, ki je brezmejno, vsiljeno in odtujeno, saj način, obseg in vsebina dela oz. produkcije niso določeni z družbenimi potrebami ali pravili, ampak so vsiljeni od zgoraj, sami delavci in delavke pa nimajo nadzora nad delovnimi sredstvi kot tudi ne nad delovnim procesom, zato so od dela odtujeni.

Rifkin (2007, 55) izpostavlja, da bomo morali v 21. stoletju na novo premisliti vlogo ljudi v družbenem procesu. V informacijski dobi je namreč rekordno število ljudi brezposelnih, nove računalniške in komunikacijske tehnologije kažejo svoj vpliv na delovna mesta in svetovno prebivalstvo potiskajo v tretjo industrijsko revolucijo. Cele kategorije delovnih mest so se skrčile, prestrukturirale ali izginile, milijoni delavcev pa so izločeni iz gospodarskega procesa. Kot navaja Rifkin (prav tako, 76), je Marx trdil, da si kapitalisti stalno prizadevajo znižati stroške dela tako, da delavce nadomeščajo s kapitalsko opremo kadarkoli je to mogoče. Tako kapitalisti profitirajo z večjo produktivnostjo, zmanjšanimi stroški dela in z večjim nadzorom nad delovnimi mesti, kot tudi z ustvarjanjem velikega števila nezaposlenih delavcev, ki so kadarkoli na razpolago za izkoriščanje v katerem izmed drugih delov gospodarstva. V preteklosti se je v primerih tehnoloških revolucij, ki so prinesle odpravljanje delovnih mest v katerem izmed gospodarskih sektorjev, pojavil nov sektor in sprejel presežno delovno silo. Danes, ko so vsi sektorji postali žrtve prestrukturiranja in vse večje avtomatiziranosti, se ni razvil noben nov sektor, ki bi odpuščene vključil v delo. Edini nov sektor, ki se pojavlja in veča, je sektor znanja, gre za elitne skupine industrij in poklicnih strok, ki prinaša delavce z znanjem iz znanosti, inženirstva, upravljanja, svetovanja, učenja, trženja, medijev in zabavne industrije. Nov sektor znanja ne bo uspel posrkati vseh odpuščenih delavcev in bo število brezposelnih še naraslo. Tisti, ki bodo še delali, pa bodo delali manj oz. za krajši delovni čas, z večjo porazdelitvijo prostega časa (prav tako, 426).

Beck (2004, 203–204) prikaže razliko med pomenom dela v industrijski družbi in danes. V industrijski družbi je delo dobilo poseben pomen: »Pridobitno delo in poklic sta v industrijski dobi postala os življenja. Skupaj z družino tvori dvopolni koordinatni sistem, v katerega je vpeto življenje v tej dobi.« Takšna slika danes ne velja več. Tako družina kot poklic sta izgubila svojo nekdanjo varnost in zaščitno funkcijo. Če je sistem zaposlovanja v prejšnjem

stoletju temeljil na standardizaciji glede delovnih pogojev, kraja dela in delovnega časa, se danes mehča s fleksibilizacijo na področju delovnega prava, delovnega kraja in delovnega časa. S tem se čedalje bolj zabrisujejo meje med delom in nedelom, razširijo pa se fleksibilne, pluralne forme podzaposlenosti (prav tako, 207).

V družbi znanja se je jedro meznega dela, značilnega za tradicionalne družine v fordizmu, spremenilo in doživelo modifikacijo delovnih in življenjskih pogojev (Bologna 2010, 135). To pa je prineslo tudi neuravnoveženost in negotovost pri družbenem statusu srednjega sloja ter krizo pri oblikah odvisnega dela ³, meznega dela in dela tradicionalnega tipa. Pri neodvisnem delu pa se pojavljajo določene protislovne okoliščine. Bologna (prav tako, 135–137) najprej opozori na dve obliki neodvisnega dela. Prva oblika je avtonomno delo tradicionalnega tipa, ki je značilno za kmetijstvo, trgovino in svobodne poklice, ki so stanovsko zaščiteni (zdravniki, arhitekti, odvetniki, ...), druga oblika pa je »druga generacija avtonomnega dela«, v katero spada manjše število strokovnjakov za kognitivna dela in uslužbenci, ki opravljajo osebne storitve. Prav ta generacija je na začetku devetdesetih let doživela veliko razširitev in evforijo, kasneje, na začetku novega tisočletja pa je doživela krizo v sektorjih, ki temeljijo na uporabi znanja. Izkazalo se je, da se neodvisno delo sooča s pomanjkanjem socialne varnosti (starostne pokojnine, zdravstveno zavarovanje) in da »avtonomni delavci druge generacije« pogosto spadajo v zaposlitvene sektorje za katere je značilno kognitivno in kreativno delo, finančne storitve in oblikovanje in se mnogokrat soočajo z napornimi delovnimi pogoji za podjetja in agencije, ki njihove stroške dokumentirajo in nosijo večjo davčno obremenitev kot zaposleni delavci, težke delovne pogoje pa kompenzirajo samo skozi osebno zadovoljstvo v svojem poklicu. Večina teh delavcev dela v prekarnih pogojih. S tem povezana pa je tudi vse bolj zaskrbljujoča in temna poklicno usmerjena izobraževalna prihodnost. Mladostniki »najkasneje ob izstopu iz izobraževalnega sistema trčijo ob zaprta vrata sistema zaposlovanja in to seveda predvidijo že med izobraževanjem. To pa pomeni: z zunanjimi zlomi trgov dela je ogrožena oziroma uničena izobraževanju lastna smiselna osnova poklicno usmerjenega izobraževanja« (Beck 2004, 219). Beck (prav tam) tako ugotavlja, da to povzroči še ostale spremembe v izobraževalnem sistemu. Podaljšuje se čas šolanja, mladi se pogosto odločajo za dodatno izobraževanje, da bi se izognili brezposelnosti. Šole, prav tako fakultete, postajajo »čakalnice« pred brezposelnostjo in ne izpolnjujejo več svojega prvotnega namena. Študentje se tako ne

³ Za odvisno delo je značilna zaposlitev delavca pri matičnem podjetju; nasprotno je neodvisno delo, ko delavci, ki opravljajo neko delo za podjetje v podjetju niso zaposleni, ampak samozaposleni, ali pa delajo za neko drugo podjetje.

ukvarjajo več z dolgoročnim načrtovanjem kariere. »Krizna trga dela in družbe zanje pomeni manj izgubo poklica in bolj izgubo dobro plačane in prestižne zaposlitvene varnosti, na katero je mogoče računati. Poklicni onstran izobraževalne kariere ne izgine, temveč postane nepredvidljiv in neizračunljiv« (prav tako, 228).

4 KOGNITIVNI KAPITALIZEM

Kognitivni kapitalizem po Varcellonu (2005, 1) razumemo kot transformacijo kapitala k znanju in informacijam, kapital pa je v tej transformaciji zajel tako delitev dela kot valorizacijo kapitala. Kot glavne dejavnike spreminjanja narave kapitala je treba razumeti povečano vlogo znanja in razsežnosti kognitivnega dela (prav tam). Kapitalu tako prevladujoča ideologija neoliberalizma omogoča novo sredstvo za akumulacijo kapitala, t.j. privatizacijo znanja oz. intelektualne lastnine. Že sam koncept neoliberalizma je bil privatizirati ali kot natančneje opredeljuje Chomsky (2005, 28) »liberalizirati trgovino in finance, dovoliti, da trg postavlja ceno, zajezi inflacijo, privatizirati. Država naj se ne vmešava – prav tako ne prebivalstvo, kolikor je pač država demokratična«. Mnogi teoretiki so s pojavom globalne finančne krize leta 2007 v krizo postavili tudi tak koncept neoliberalizma. Kurnik pravi (2011, 7), da je neoliberalizem temeljil na distribuciji bogastva in moči in je pripeljal do današnje krize, ki je kriza presežne produkcije in premajhne porabe (prav tam). Dodaja, da »gre za krizo neoliberalizma kot ideologije, modela razvoja in prakse« (prav tam). Prav kriza in razdejanje sta v neoliberalnih režimih glavni izgovor za profit, kot pravita Hardt in Negri (2010, 137), pa tudi »čedalje pomembnejša vzvoda privatizacije javnega dobra in uveljavljanja novih mehanizmov kapitalistične akumulacije«. In ti novi mehanizmi kapitalistične akumulacije se kažejo s transformacijo kapitalizma k privatizaciji intelektualne lastnine. To je toliko lažje, saj gre za nematerialno lastnino, ki jo je mogoče reproducirati v nedogled.

To omogoča tudi sprememba narave in kvalitete dela, ki je po mnenju Hardta in Negrija del informacijske ekonomije oz. informatizacije (Negri in Hardt 2003, 238). Hardt in Negri tako izpostavita pomembno obliko dela danes, nematerialno delo, oz. z drugimi ustaljenimi izrazi tudi storitveno delo, intelektualno delo in kognitivno delo, kjer večina storitev temelji na stalni izmenjavi med informacijo in znanji, rezultat te storitve pa je nematerialna dobrina, delo, ki pa nastane iz tega pa je nematerialno (prav tam; Negri in Hardt 2005, 112). Nematerialno delo je »delo, ki proizvaja nematerialne dobrine, kot so storitev, kulturni

proizvod, znanje ali komunikacija« (Negri in Hardt 2003, 239). To, da je delo nematerialno pomeni, da so nematerialni njegovi proizvodi, in je pravzaprav vsako delo, vključeno v nematerialno proizvodno še vedno materialno – »tako kot vsako delo vključuje naša telesa in možgane« (Negri in Hardt 2005, 113). Nenehno reprodukcijo Hardt in Negri razložita v primerjavi z materialno lastnino: »Materialna lastnina, kot so zemlja ali voda ali avto, ne more biti na dveh krajih hkrati: če jo imam in uporabljam jaz, to izključuje tvoje posedovanja ali uporabljanje. Nematerialno lastnino, kot so ideja ali podoba ali oblika komunikacije, pa je mogoče neskončno reproducirati. Lahko je povsod hkrati in če jo uporabljam in posedujem jaz, to ne ovira tebe pri tvoji uporabi in posedovanju« (prav tako, 298).

Iz tega je razvidno, kako se kaže transformacija kapitala in dela ter politika privatizacije. Pokazatelj njihovega zavračanja so številna globalna gibanja po svetu, kot tudi upori študentov in delavcev (Kurnik 2011, 7–8). Ti so se uprli vse večji moči kapitalizma pri privatiziranju intelektualne lastnine in vzpostavljanja vse večje brezposelnosti izobraženih ljudi. Kot pravi Žižek (2012), je ta problematika postavljena v središče bojev za intelektualno lastnino, saj prihaja do vse večjega preoblikovanja dobička z izkoriščanjem delovne sile in privatizacije znanja. Hkrati se pojavlja problem vrednosti intelektualne lastnine, njenega izkoriščanja in postopne deprivilegiranosti, s katero se pojavlja problem nezaposljivosti in vrednotenja dela danes (prav tam). T.i. kognitivni kapitalizem je postal nov način akumulacije in izkoriščanja, saj finance s »silo izumljanja« in »blago znanjem« omogočajo novo vladanje negotovosti ter »veliko hitreje in zanesljiveje sledijo produktivnim transformacijam kognitivnega kapitalizma, kot stara politična ekonomija« (Boutang v Kurnik 2011, 14). Za kognitivni kapitalizem je značilna kriza mere vrednosti, saj se ta izraža kot »kreativnost in kot težavno identificiranje faktorjev produktivnosti, kar pomeni, da jo označuje težavno sledenje virom produktivnosti« (Paularé v Kurnik 2011, 14). Tako se kaže tudi kriza družbe dela, za katero Virno pravi, da »družbeno bogastvo proizvaja znanost, »general intellect«, ne pa delo, ki ga opravijo posamezniki. Znanost, informacija, vednost nasploh in kooperacija se kažejo kot nosilni stebri proizvodnje – nič več delovni čas« (Virno 2003, 87).

Lebert in Varcellone (2007, 15–18) pravita, da je kapitalizem od krize fordizma prešel v fazo strukturne transformacije, ki je zamenjala obliko valorizacije kapitala in organizacijo proizvodnje in dela. V središču te transformacije se nahaja naraščajoča vloga znanja. Pojem kognitivni kapitalizem povezuje smisel aktualnih tranzicij z namenom, da bi razumeli vez med razvojem proizvodnih moči in razvojem družbenih odnosov proizvodnje. Kot razložita Lebert in Varcellone (prav tako, 18), izraz kapitalizem označuje obstoj temeljnih spremenljivk

kapitalistične sestave v preobrazbi, še posebno razne oblike odvisnega dela, iz katerega izhaja presežna vrednost. Izraz kognitivni poudarja nov način dela, izvor valorizacije in strukture lastništva na katerih temelji proces akumulacije in protislovja, ki jih takšna sprememba povzroča. Pojav kognitivnega kapitalizma odgovarja spremembam številnih tendenc, ki so karakterizirale režim proizvodnje in regulacije ekonomije znanje, ki izhajajo iz prve industrijske revolucije. Novi kapitalizem tako označujejo sledeče karakteristike (prav tako, 27):

- Znanje in nematerialno postaneta glavni izvor vrednosti. Zamenjala sta kriterij, ki je veljal za industrijski kapitalizem, to sta količina proizvodnje in čas dela.
- Znanje utelešeno v delu postaja najpomembnejše.
- Režim industrijskega kapitalizma zamenja režim permanentne inovacije. Sočasno z njim pa se uveljavljajo nove delitve dela zasnovane na kognitivnem kapitalizmu.
- Pojavlja se nova paradigma inovacije, ki temelji na prepletenosti osnovnih in aplikativnih raziskav, do katerih največ prihaja v industriji »softwera« in biotehnologije. Paradigma inovacije je strogo odvisna od pravic nad intelektualno lastnino.

V ospredje tako prihajajo sile novih produkcijskih in lastniških razmerij in obuditev ponovne opredelitve dela, kapitala in lastniških razmerij. Kešeljević izpostavlja, da sedanja kriza zaradi številnih družbeno razdiralnih učinkov zasebne lastnine, odpira dileme o dosedanjem umevanju njenih meja ter postavlja v ospredje prihodnji razvoj kapitalizma (Kešeljević 2011). Prav evolutijski razvoj v smeri kognitivnega kapitalizma po njegovem mnenju odpira potrebo po drugačnem razumevanju lastninskih pravic, saj lahko posameznik samo z »večjo družbeno vključenostjo v celoti izkoristi človeški kapital, ki ga je v prvi vrsti pridobil zase«, njegova znanja pa se »materializirajo v strojih, timskem delu ter v proizvodno-organizacijskem procesu v podjetjih«, ki postajajo vse pomembnejši nosilci znanja (prav tam).

V primerjavi z zgoraj predstavljenimi pogledi na kognitivni kapitalizem, pa Varcellone (v Leonardi 2010, 256) njegov pojav opiše kot veliko transformacijo, kot tretjo fazo kapitalizma, ki se od prvih dveh razlikuje po tem, da si kapital podreja živo delo. Tako Varcellone predlaga periodizacijo kapitalizma v treh fazah. Prva faza je trgovski kapitalizem, ko je produkcija fokusirana v tovarnah in determinirana družbena figura tega obdobja je profesionalni delavec. Druga faza je industrijski kapitalizem, ki ga predstavlja fordistični model. Pojavi se množična proizvodnja standardiziranih proizvodov in polarizacija znanja

delavcev in spretnosti. Osrednja figura je masovni delavec. Tretja faza pa je kognitivni kapitalizem, ki se začne s krizo fordističnega modela. Definiran je s specifično izkoriščevalno relacijo z znanjem, ki je z množičnim širjenjem izobraževanja vključen v krog valorizacije subjektivnosti delavca, zasnovan na proizvodnih sredstvih (prav tam). Iz tega je torej razvidno, da se je s transformacijo oblik kapitala spremenilo pojmovanje presežne vrednosti. Kot pravi Negri, sta intelektualno in kognitivno delo tista, ki ustvarjata presežno vrednost. Nekoč množice delavcev v tovarnah danes nadomešča množica ljudi, zaposlenih z intelektualnim delom (Siol 2011). Tehnološka revolucija je dandanes namreč poskrbela, da so se zamenjala sredstva produkcije. Kot poudarja Corsani (v Kurnik 2009, 665), je tehnološka revolucija zamenjala fordistični način dela in njegovo standardizacijo potreb in želja za novimi produkti, ki so kultura, komunikacija, jezikovna produkcija in družbena produkcija vrednosti. Tako se je zamenjala menjalna vrednosti. V industrijski dobi so bili glavni nosilci vrednosti material, energija, transportiranje oz. infrastruktura. Danes pa menjalna vrednost izvira iz informacij in tako so v ospredju tehnologije za njegovo obdelavo (Pivec 2010, 4). Hardt in Negri (2003) dodajata, da informacijska mreža postane tovarna in distribucijski kanal menjalne vrednosti. Pivec (2010, 4) razloži, zakaj je kapitalu tako potrebna privatizacija znanja oz. intelektualne lastnine: »vzporedno z naraščanjem pomena informacij in znanja za produkcijo kapitala, narašča pritisk na njihovo privatizacijo«, kapital pa želi posedovati informacije in znanje, saj mu to prinaša možnost tehnološkega nadzora nad ustvarjanjem, internet pa postane glavna tehnologija za nadziranje nastajanja nove vrednosti (prav tam). Tako opazamo, da govorimo o novi tovarni, ki pa ni več navadna stavba z orodji, ampak gre za informacijsko mrežo.

Iz tega lahko sklepamo, da kognitivni kapitalizem kaže številne značilnosti, ki jih lahko opredelimo v krogu kapitala, intelektualne lastnine, zaslužka in današnjih problemov pomena intelektualnega dela in zaposlitve. George Defermas kognitivnemu kapitalizmu pripisuje naslednje karakteristike: spektakularno materialno izobilje vse pogosteje odstopa mesto nematerialnim vrednostim; bistveni del razvoja se ne dogaja več pod nadzorom kapitala, ampak v prostovoljnih krogih talentiranih ljudi, ki mu namenijo svoj čas in sposobnosti, ne da bi pričakovali zaslužek, kapitalisti, pa se brez pomisleka prilaščajo njihovega znanja; kognitivni kapitalizem prinaša neplačano delo, saj še nobena generacija izobražencev ni doživela tolikšen brezposelnosti in negotove začasne zaposlenosti kot današnja (Pivec 2010, 2).

Iz predstavljenih karakteristik kognitivnega kapitalizma torej lahko razberemo, da je problem kognitivnega kapitalizma viden prav v odsevu družbe, ki posledično z izkoriščanjem in prilaščanjem znanja nosi težo nezaposljivosti in brezposelnosti. Velik del izkoriščanja se kaže npr. pri informacijskih izdelkih. Mnogi teoretiki kognitivnega kapitalizma namreč poudarjajo, da se kognitivni kapitalizem osredotoča prav na akumulacijo nematerialnih sredstev, predvsem pa to povezujejo z informacijskimi izdelki, ki so zavarovani s pravicami intelektualne lastnine, kot so npr. patenti. Prav ti patenti, ki se uporabljajo za blagovne znamke v sektorjih farmacije, kmetijske dejavnosti, programske opreme, nato omogočajo oblikovanje presežne vrednosti, ki izhaja iz monopolnih najemnin (P2P Foundation).

Novo dojemanje na področju intelektualne lastnine in ukrepi so seveda povezani tudi z razvojem interneta in možnosti, ki jih ponuja za dostop in izkoriščanje intelektualnih del. Primer takšne kognitivne produkcije je glasbena industrija. Za glasbeni trg »veljajo obče značilnosti poznega kapitalizma, tako imenovanega kognitivnega kapitalizma in sodobne rentne ekonomije« (Breznik 2011, 109). Kognitivna produkcija namreč kaže, da glasbeniki s prodajo plošč danes ne morejo več služiti denarja, saj sta digitalizacija glasbe in prenos glasbe na internet in s tem vse večji dostop do glasbenih izdelkov spremenila polje produkcije in tudi dojemanja glasba kot intelektualne lastnine. Tudi marsikateri glasbenik je bil navdušen nad možnostmi, ki jih ponuja internet. Postavitev internetne strani namreč ne zahteva veliko stroškov, prav tako ne stane veliko samo obratovanje, promocija in distribucija (eWeek 2001, 29. januar). Tako je internet glasbenikom omogočil, da zaobidejo tradicionalne distribucijske poti in se z objavo glasbe na internetu in s prodajo glasbe preko interneta ločijo od vsiljivih poslovnih pogodb z založbami in obdržijo večji del pravic (prav tam). Velike založbe, ki so bile navajene na donosne dobičke in igrale vlogo mogočnega posrednika v svetu običajnih trgovin s policami, prodajalci in blagajnam, so udarile nazaj z lastništvom nad avtorskimi pravicami in tako našle orožje proti valu, ki ga je sprožila digitalna glasba. Po navadi so ponujale izdelavo CD-ja in promocijo v zameno za posnetke in razdelitev zaslužka od prodaje CD-jev, danes, ko se plošč ne proda veliko, pa želijo da jim glasbenik povrne stroške izdelave plošč od nadomestil in preda čim večji del avtorski pravic (prav tam). Četudi imajo glasbeniki danes veliko možnosti, da bi bili prav zaradi poceni produkcije, ki ji omogoča digitalizacija glasbe in internet bolj neodvisni od založb, jih večina raje pristane na novo odvisnost od založb. Kot pravi Breznikova (2011, 112), so bili včasih ločeni od delovnih sredstev, ki so jih potrebovali za produkcijo nove glasbe, danes pa so ločeni od »valorizacije svojih proizvodov in dostopa do javnosti«. Takšna oblika odvisnosti se je izpostavila »pri procesu socializacije glasbenih izdelkov, ki jo nadzoruje glasbena industrija z novimi poslovnimi strategijami, kot

so posredovanje pri avtorskih pravicah, javnih prireditvah, medijih, distributerjih, oglaševalcih in sponzorjih. Glasbenik je tako sam postal medijsko blago. Kot pravi Breznikova (prav tako, 110), je kognitivna produkcija prinesla ustvarjanje medijsko prepoznavnih zvezd, ki jih prodajajo s koncerti, kot gosta radijskih in televizijskih oddaj ter drugih javnih prireditev. V stilu te produkcije pa so glasbeniki spremenili pogodbe z založniki. Tako jim glasbeniki odstopijo prihodke od prodaje plošč, materialne avtorske pravice, pravico do organizacije koncertov in nastopov in iskanja sponzorskih sredstev, glasbeniki pa so postali lastnina založbe (prav tako, 110).

To je vplivalo tudi na reorganizacijo glasbene industrije, kjer so se glasbene založbe razdelile med »record company« in »music publisher«. Prva opravljajo manj donosen tehnični del proizvodnje in distribucije fonogramov, druge pa upravljajo materialne avtorske pravice in ustvarjajo dobiček s »prodajo glasbenika za javne nastope, koncerte, oglase, z zbiranjem sponzorskih sredstev in nadomestil kolektivnih avtorskih organizacij« (prav tako, 2010). Učinki ekonomske socializacije kažejo, da založbe ne morejo več ustvariti profitov s proizvodnjo za trg in s prodajo plošč, ampak uberejo drugo pot valorizacije na trgu, in sicer ustvarjanje glasbenika kot blagovne znamke in trženjem te znamke in z monopoli nad nadomestili za kolektivno upravljanje pravic (prav tako, 116). Ugotovitev, ki jo pri analizi glasbene produkcije podaja Breznikova je, da se z analizo glasbe kaže, kako je naravnan kapitalistični razvoj v sodobni družbi, kjer vsi družbeni stiki in oblike družbenosti postajajo del kapitalistične produkcije (prav tako, 118).

Kako nove tehnologije v sodobnem kognitivnem kapitalizmu spreminjajo delovna mesta, predvsem pa, kako jih odpravljajo, kaže primer spletnega trgovca Amazona. Amazon, ki je iz garažnega podjetja prerasel v globalno znamko, ki nam lahko kadarkoli besedilo knjige, seveda za plačilo, pošlje na telefon, nas redno zasipava s popusti in akcijami in je na vseh elitnih lestvicah najbolj občudovanih korporacij, ustvarja enormne prihodke (Štefančič 2015). V desetih letih je skorajda podeseteril dohodke, ki so lani dosegli blizu 89 milijard evrov (Bratanič 2015). Za visokimi dohodki pa se skriva kreativen način varčevanja in zategovanja stroškov. Zaposleni delajo v katastrofalnih delovnih razmerah, ki jih nekateri primerjajo celo s stalinizmom in tovarnami iz 19. stoletja, v katerih so vladale primitivne in katastrofalne, nečloveške delovne razmere (Štefančič 2014). Ko je temperatura zraka poleti v skladiščih v Pensilvaniji dosegla štirideset stopinj in več, Amazon ni dovolil namesti klimatskih naprav. Delavci, tudi nosečnice, so padali pod težo vročine, onemogle pa so raje odpeljali na kliniko, kot pa jim omogočili normalne delovne razmere. Delovni tempo je kljub izrednim razmeram

moral ostati tak kot je v normalnih razmerah, vrat skladišča pa niso smeli odpreti, saj so se šefi bali, da bi kdo kaj ukradel. Zaposlenim so poleg rešilnega vozila zagotovili le mokro naglavno ruto. Poleg tega delavci doživljajo strašne pritiske. Amazon delavce redno nadzoruje, meri njihovo učinkovitost in jim nalaga strašne norme, ki jih izvršujejo kar s posebnimi nadzorniki in priganjalci. Če ne pakirajo dovolj hitro, dobijo SMS sporočilo, naj pospešijo, v primeru da ne, delavca odpustijo. Odpustijo jih tudi, če paketa na zapakirajo optimalno, če grejo prevečkrat na stranišče ali če so zaposleni prekarno in zbolijo. Zaposleni na dan v skladišču prehodijo od dvajset do petindvajset kilometrov, ves čas pa jih digitalno nadzirajo (prav tam). Delovnemu tednu v Amazonu ni videti konca, traja 85 ur in tudi več, povprečno okoli 12 ur na dan, vse dni v tednu. Prej kot v enem letu Amazon zapusti okoli polovica zaposlenih, okoli 15 odstotkov pa peklenski tempo zdrži več kot pet let (Bratanič 2015). In če takšne razmere samoumevno kličejo po uporabi, se ta pri Amazonu ne more zgoditi. Nemški delavci, ki so delali v Amazonovih logističnih centrih v Nemčiji, so se sicer takšnim razmeram uprli, začeli so stavkati, vmešali so se sindikati, zahtevali spoštovanje delavskih pravic, a Amazon je grozil, da bo logistične centre premaknil čez mejo, na Poljsko in Češko (kar je kasneje tudi naredil), kjer ima na voljo cenejšo delovno silo, je višja brezposelnost in so sindikati do investitorjev prijazni. Štefančič (2014) ugotavlja, da »digitalna tehnologija ceni delovno silo, večja proizvodnja, krepí učinkovitost, podaljšuje delovni čas /.../ in delovna mesta preseli tja, kjer je delovna sila cenejša.«

Čisti rezultat nove tehnologije je brezposelnost. V tem smislu so nas digitalni produkti stali milijone delovnih mest. Delovnih mest, ki so izginila, ni odnesla kriza. Če bi jih, bi se zdaj, ob gospodarskem okrevanju, vrnila, pa se niso. Podjetniki so pač ugotovili, da bodo lahko v naslednjem investicijskem ciklu shajali z manj delavci. Sploh pa, z aplikacijami – in drugimi novimi tehnologijami – res veliko privarčujejo: aplikacije ne potrebujejo zdravstvenega in socialnega zavarovanja ter pokojnin, ne zahtevajo višjih plač in boljših delovnih razmer – in ne štrajkajo (prav tam).

Kot dodaja Štefančič (prav tam), je Amazon metafora za današnji novi svet in tehnološko revolucijo. »Uničil je bistveno več delovnih mest, kot pa jih je ustvaril« (prav tam).

5 PREKARNO DELO

V sedemdesetih letih prejšnjega stoletja si je skupina ekonomistov iz »chicaške šole«, zbranih okoli Milтона Fridmana, za glavno vodilo neoliberalnega modela – kot natančneje predstavljamo v 3. poglavju – postavilo rast in razvoj, ki bi bila odvisna od konkurence na trgu. Vse je bilo usmerjeno k maksimiranju tekmovalnosti in dovoliti trgu, da zavzame vse aspekte življenja. Ena izmed usmeritev je bila tudi, da naj države povečajo fleksibilnost delovnega trga. S tem so preložili tveganja in nesigurnost na delavce in njihove družine. Rezultat tega je bilo oblikovanje globalnega prekariata, ki ga sestavljajo milijoni ljudi po svetu (Standing 2014, 1).

S fleksibilnostjo trga so bili delavci vse bolj brez varnosti, vse z izgovorom, da je to potrebna cena za ohranjanje delovnih mest in naložb. Z vznikom globalizacije in vse večjo podporo fleksibilnemu delu s strani vlad in podjetij, se je število ljudi v negotovih oblikah dela povečalo. Spremenila se je tudi družbena struktura, ki jo Standing vidi v sledečem piramidnem sistemu: na vrhu je elita, ki jo sestavlja majhno število izredno bogatih in tudi z velikim vplivom na vlade, pod njimi je salariat, ki še vedno uživa socialne pravice in ima stabilno zaposlitev, sledi jim manjša skupina imenovana »proficians«, ki si ne želijo standardne zaposlitve, saj služijo velike dobičke s pogodbami, so neodvisni delavci, po navadi svetovalci, ki so se pripravljani ves čas seliti po svetu. Tej skupini sledijo fizični delavci kot ostanek starega delavskega razreda. Pod temi štirimi skupinami pa je prekariat, ogromne skupine nezaposlenih ljudi (prav tako, 12–14), ki imajo omejene delavske pravice.

Kresal (2015) pravi, da ogroženost delavskih pravic ni presenečenje, saj »je posledica prevlade neoliberalne ideologije, ki zatrjuje, da naj bi z zniževanjem stroškov dela in s »prožnejšimi« oblikami dela povečali konkurenčnost gospodarstva in s tem možnosti za novo zaposlovanje.« Vse večjo prekarizacijo dela neoliberalna ideologija zavije v besednjak fleksibilnega trga dela, vitke delovne zakonodaje in konkurenčne delovne sile (prav tam).

Močnik (2010, 187) prekarni delovni odnos opiše kot »zaposlitve za določen čas brez pravic, ki sicer pripadajo delavki in delavcu (brez rednega letnega, bolniškega in porodniškega dopusta, brez zakonsko omejenega delovnega časa, brez ustrezne ureditve nadur, pogosto tudi brez prispevkov za pokojninsko ali zdravstveno zavarovanje): pravne oblike teh odnosov so različne, za vse pa je značilno, da delodajalcu omogočajo zmanjševanje stroškov, ki bi jih sicer imel z delovno silo.« Jaklič in Boštete (2015) pravita, da gre pri prekarnem delu »za vrsto zaposlitve, pri kateri delodajalec podrejenemu naprti vsa tveganja in odgovornost pogostokrat slabo plačanega dela z omejenim rokom trajanja.« Izpostavljata tudi, da posledice prekarnega dela, ki odstopa od običajnega in je slabše plačano, z nedefiniranim delovnim

časom in z manj zaščite, ne čutijo samo posamezniki, ki so ujeti v ta krog, ampak celotna družba. Zaradi vse vse večje družbene neenakosti, revščine, diskriminacije in izključenosti, se pojavlja vse večje splošno nezadovoljstvo, vpliv na zdravje posameznika pa posledično obremeni celotni zdravstveni sistem (prav tam).

Izraz »prekaren« izhaja iz latinske besede precarius, pomeni pa »izprošen, prebičan, po milosti dobljen«, v razširjenem pomenu »negotov in nestalen«. Velikokrat se uporablja tudi izraz »prekeren«, gre za slovensko sopomenko, ki pa je izpeljana iz francoske besede précaire. Gre za pravni izraz, prevzet iz latinščine, pomeni pa »preklicen, dovoljen do preklica ali na prošnjo«, v razširjenem pomenu pa »negotov, dvomljiv, tvegan, nestalen« (Močnik 2010, 186).

Pomen pojma prekariat je v državah po svetu različen. Standing (2014, 15–16) izpostavi italijansko besedo »precariato«, ki ne pomeni samo ljudi, ki opravljajo običajna dela za majhno plačilo, ampak beseda kar povzema vsakdanji način življenja. V Nemčiji so s terminom opisovali začasne delavce kot tudi brezposelne brez družbenih interakcij. Na Japonskem je beseda prekariat sinonim za revne zaposlene, čeprav ne gre za enako različico. Glede na japonski pogled so prekarni delavci tisti, ki so visoko izobraženi, sprejeti morajo službe, ki so statusno in dohodkovno slabše kot pa so sami kvalificirani. Standing (prav tako, 16–17) prekariat opiše kot razred, ki ne uživa delavski pravic, in sicer je to razred: brez varnosti na delovnem trgu, brez zaposlitvene in poklicne varnosti, brez možnosti razvoja svojih veščin, brez stalnega in varnega dohodka in brez predstavnikov kot so npr. sindikati.

Gregorčič (2005, 45–46) pravi, da se izraz prekaren uporablja za opis in pojasnjevanje pogojev za delo in preživetje, ki so vse bolj nehumani. Gre za spremenjene pogoje za življenje in delo. Termin se nanaša na neenakost dohodkov, začasne in negotove oblike dela, na oblike dela, ki so neformalizirane in instrumentalizirane kot je delo brez pogodbe, delo na domu, delo na črno, ilegalno delo, delo, ki ni plačano ali pa je priložnostno, itd. Še globlji pomen pa Gregorčičeva pripiše prekarnemu delu z oznako »delo po milosti« ali »negotovo delo«, ki hkrati prinaša tudi prekarizacijo življenja, ki tako postane negotovo življenje oz. življenje po milosti.

Precarious pojasnjuje odvisnost dela od naključnih okoliščin, neznanih pogojev, negotovega razvoja, izgubo zaposlitve ali (ne)možnost prve zaposlitve, delo brez zaščite ali varnosti, s katerim se soočajo delavci in delavke. Precarious prav tako označuje proces, da danes delo ter s tem povezani delavni pogoji (ničelna socialna in

zdravstvena varnost, ničelni osnovni ali redni dohodek za preživetje kljub delu) postajajo »splošni delovni pogoji« za večino tistih, ki zaradi statusnih ali drugih »določitev« ne morejo početi (delovati ali ustvarjati) v okviru lastnih ustvarjalnih zmožnosti in uresničitve. To je tudi termin, ki označuje nove delovne pogoje suženjstva, ki zadevajo predvsem tiste, ki so pripravljene opravljati najnižja plačana dela v navadno nemogočih razmerah (prav tam).

Močnik (2015) prekarna delovna razmerja opiše kot nasprotje odnosov in pravic, ki so še do nedavnega veljali za samoumevne. Nestandardna delovna razmerja postajajo vse bolj standardna, saj že okoli polovica zaposlenih opravlja prekarno dela. S prekarnimi odnosi, ki so delavcem prinesli nižje mezde, neplačan dopust, skrb za plačilo zdravstvenega in pokojninskega zavarovanja in življenjsko negotovost, »se povečuje izkoriščanje delavstva in krepi gospostvo lastnikov kapitala in njihovih menedžerjev. Pomembno je prav to: hkrati ko se večja izkoriščanje, se povečuje tudi podrejenost« (Močnik 2015). Prekariat zavzema neskončno serijo kratkotrajnih pogodb, življenje posameznika pa postane negotovo in tvegano. Prekarnost izhaja iz pogojev poznega kapitalizma delovne sile, v katerih je delavec odvisen od pogodbenega dela, izhaja tudi iz vse pogostejšega nematerialnega dela in afektivne ter storitveno usmerjene produkcije (Molé 2010, 38).

Pomen novodobnega pojava razlaga tudi italijanski teoretik Franco Berardi in ugotavlja, da gre pri prekariatu za

temeljno obliko sodobne delovne aktivnosti, za katero je značilno, da so delavci med seboj nepovezani (razen prek sodobnih tehnologij) in da se težko organizirajo. Drugače od klasičnih industrijskih delavcev, ki so se vsak dan sestajali v istem prostoru, kar jim je omogočilo, da so se lažje politično organizirali, se prekarci le redko srečajo. Pri njihovem delu ni stalnosti, ker prepogosto menjajo delodajalca. To je tudi eden od bistvenih razlogov, da bo med njimi težko nastala kakršnakoli organizacijska oblika solidarnosti (Repovž 2014).

Standing opozori, da vse več ljudi po končanem šolanju ne more zgraditi kariere in nimajo dostopa do pravic, ki naj bi bile v osnovi zagotovljene (državlanske, politične, socialne), prav tako nimajo nobene varnosti, večina jih živi na robu zadolženosti, kar vpliva tudi na medosebne odnose. Težko oblikujejo trdne odnose s partnerjem ali si ustvarijo družino, vse to pa vpliva na celotno družbo, ki se vse bolj spoprijema s stalno negotovostjo in tesnobo, vse več ljudi je odtujenih in obupanih, pa tudi jeznih (Zabukovec 2015). Zato Standing pravi, da

je prekarni razred radikalen, jezen, razred, ki nima kaj izgubiti in ga predstavlja kot edinega, ki lahko v družbi kaj spremeni. Pri tem poudarja, da prekarni delavci niso vezani na nekdanje delavske pravice, prav tako si ne želijo, da se vrne star način dela in niso več let ali desetletij pripravljeni služiti istemu delodajalcu na istem delovnem mestu. Gre za razred, ki nima kaj izgubiti (Standing 2014; Repovž 2014). Kar povezuje prekariat, je zavest o skupni ranljivosti. »Pripadniki prekariata čutijo, da sta njihovo življenje in identiteta sestavljena iz razdrobljenih koščkov, ki jih ne morejo povezati v želeno zgodbo ali zgraditi kariere, ki bi trajno združevala delo, zabavo in prosti čas« (Zabukovec 2015).

Kvalitativna raziskava, ki so jo lani izvedli na Nacionalnem inštitutu za javno zdravje kaže, da imajo prekarni delavci oviran dostop do zdravstvenega zavarovanja in zdravstvenih ustanov. Posameznikom, ki delajo preko avtorskih in podjemih pogodb se ob vsakem izplačilu odvaja 6,36 odstotka v zdravstveno blagajno, kar pa delavcu prinaša le kritje stroškov v primeru nezgode na delovnem mestu, ne pa pravice do osnovnega zdravstvenega zavarovanja. Posamezniki si morajo tako osnovno zavarovanje plačati sami, kar s skupaj z dodatnim zavarovanjem stane najmanj petdeset evrov mesečno (Videmšek 2015). V primerih, ko nimajo dovolj visokih prilivov in je njihovo finančno stanje negotovo, se pogosto odločijo, da si ne bodo uredili ene ali obeh oblik zdravstvenega zavarovanja. Podoben problem imajo zaradi plačilne nediscipline tudi tisti, ki so jih delodajalci prisilili v odprtje s.p.-ja. V primerih, ko ne plačajo stroškov zdravstvenega zavarovanja več mesecev, sledi izterjava, dokler pa nimajo plačanih prispevkov morajo za zdravstvene storitve plačati, razen nujno medicinsko pomoč (prav tam). Mnogi imajo ovirano tudi pravico do bolniškega staža, četudi imajo urejeno zdravstveno zavarovanje, a so pogosto v položaju, ko si bolniške ne morejo privoščiti (prav tam). Prekarni delavci imajo tudi ostale življenjske težave. Težje pridejo do kreditov, stanovanja, težje se osamosvojijo in ustvarijo družino, prav tako se zaradi svoje ranljivosti težje odločijo za uveljavljanje svojih delavskih pravic, so bolj izpostavljeni kršitvam in sindikalno manj organizirani. V večjem obsegu so med prekarnimi delavci zastopane ženske, delavci migranti in mladi, ki so še toliko bolj izpostavljeni diskriminaciji, izkoriščanju in neakovostnim delovnim in življenjskim pogojem (Leskošek 2013, 129). »Težave mladih pri iskanju primerne zaposlitve, posebej tistih z višjo stopnjo izobrazbe, ter podaljševanje pogojev priložnostnega in prekarnega dela predstavljajo ovire pri ustvarjanju družine, kar jih vrača v družine njihovih staršev, ženskam pa onemogoča ali upočasnjuje odločitev za materinstvo« (Bologna 2010, 142).

Standing opozori, da fleksibilizacija trga in vestno ponavljanje vlad po svetu, da bo to prineslo nova delovna mesta, ničesar ne izboljša. K večjemu ima največ koristi od zniževanja plač in fleksibilnih oblik dela le kapital. »Če danes pogledamo razmere na jugu Evrope, kjer je vse več fleksibilnosti, vse več pritiska na zniževanje plač, je slika povsem jasna. V Italiji imajo 40-odstotno brezposelnost med mladimi, v Grčiji več kot 50-odstotno, prav tako v Španiji. In to je posledica najmanj desetletnega zniževanja plač in povečevanja konkurenčnosti« (Zabukovec 2015). Kovačič (2007, 117) pravi, da je prekarizacija zajela centralni trg dela, saj se položaj ljudi, ki so primorani delati v okviru zaposlitvenih aranžmajev, ki odstopajo od uveljavljenih norm v socializmu in od normalnega delovnega razmerja, poslabšuje v smeri tistega, kar je bilo normalno v zgodnjih fazah kapitalizma, prav tako pa se ob tem znižuje raven splošno priznanih in formalno ščitenih pravic. Fleksibilizacija ne pomeni nujno šibke pogajalske moči in nizke ravni dohodkov, vendar večinoma tudi v Sloveniji prevladujejo ravno oblike fleksibilizacije, ki so za delodajalce poceni, za delavce pa obremenjujoče (Kanjuo Mrčela in Ignjatović v Kovačič 2007, 117).

Rošker (2007, 229) izpostavlja, da je pogled na prekarnost ozek in bi ga morali obravnavati v širših obzorjih. To se vidi v razliki med javnim videnjem prekarnosti, ki je formalističen in upošteva le odstopanje od stare ravni regulacij, kjer prekarnost ostaja omejena na relativno zapostavljene določenih družbenih skupin, ter med splošnim pojavom, do katerega prihaja pri zniževanju ravni socialnih pravic in pri vzpostavljanju novih oblik dela ter subjektivnosti. Tak ozek pogled prinaša nadaljnjo vztrajanje pri vzpostavitvi normalnih delovnih razmerij, ki so veljala zgolj za en del populacije, preostali del pa si zasluži širšo obravnavo. Rošker (prav tako, 230) pravi, da je prekarizacija večplasten proces, ki se kaže v različnih kombinacijah vseh razsežnosti, ki se tičejo vseh ljudi, vendar na različen način in v različni meri.

Prekarizacija se ne naša zgolj na področje t.i. enostavnih dejavnosti v gospodinjstvu, trgovstvu, gastronomiji, transportu ali negi bolnikov oz. onemoglih, temveč tudi na eksistence reklamnih agencij, novinarjev, oblikovalcev spletnih strani in znanstvenikov. To kar je obema skupinama skupno, je neformalna in individualizirana oblika pogajanj oz. dogovor za plačilo in mikro-regulacija delovnih razmerij. Obe skupini pa se med seboj bistveno razlikujeta v konkretni poziciji, ki jo zasedata znotraj samega procesa proizvodnje. Obe tvorita del splošne prekarizacije dela, ki pač ni obroben pojav, temveč pojav, ki je povezan z vse večjo polarizacijo prihodkov. Ločnica med obema sferama dela – na primer med sfero delo, ki ga opravlja čistilka, in sfero onega, ki ga opravlja strokovnjak za računalništvo – je tako globoka, da ju ne

moremo več postaviti v kooperativno razmerje. Med njima tako rekoč ni komunikacije (prav tako, 229–230).

Prekarizacija je tako pojav, ki predstavlja osrednji element sodobnega družbenega razvoja in ne zadeva samo zgolj nekaterih obrobni družbenih skupin. Govorimo o novih razrednih frakcijah, ki nastajajo znotraj družbe. Javni diskurzi pa se prizadevajo, da bi čim bolj v tem kontekstu prikrili splošnost (prav tako, 230). Prekarizacija v večji meri globlje zadeva določene skupine ljudi, ki se zaradi določene statusne situacije (politične, socialne, ekonomske idr.) »ne zmorejo upreti nehumanemu izkoriščanju in so prepuščeni arbitrarnim odločitvam lastnikom kapitala« (Gregorčič 2005, 45). Te skupine ljudi so predvsem ženske, pribežniki, drugorazredni državljani, izbrisani in ljudje brez »formalizirane podreditve« (prav tam). V literaturi še zasledimo, da so skupine, ki so bolj izpostavljene prekarnemu delu mladi delavci (Bradley and Van Hoof 2005), ženske (Sheen 2010), agencijski delavci (Elcioglu 2010), starejši delavci (D'Amours 2010) in migranti (Bhalla and McCormick 2009). V raziskavi, ki so jo za Evropsko komisijo naredili na londonski fakulteti za družbene vede na podlagi analize dvanajstih članic Evropske unije, pa poleg žensk in mladih, izpostavljajo še starejše delavce nad petdeset let, manjšinske etnične delavce in Rome, invalide, študente in vajece (Study on Precarious work and social rights 2012, 48). Ugotavljajo še, da se največ prekarnega dela pojavlja v medijih in kulturi, visoka stopnja prekarnega dela je tudi v gradbeništvu (lažni samozaposleni), v kmetijstvu in zdravstvu (začasna sezonska dela) in v gostinstvu (dela za določen čas), prav tako v dejavnostih čiščenja in v turizmu (prav tako, 47).

5.1 IZKORIŠČANJE ZAKONODAJE

Lukič in Konjar (2007, 94–95) izpostavljata, da je problem v zvezi s sklepanjem netipičnih oblik zaposlitve, ki vodijo v prekarno delo v praksi v tem, da delodajalci izrabljajo zakonsko dane možnosti in jih izkoriščajo sebi v prid, ter tako poslabšujejo položaj delavcev, ki na tak način zaposlitve pristanejo v želji, da bi vendarle imeli zaposlitev in vsaj neko stopnjo varnosti, četudi je to samo za nek določen čas. Fleksibilnost trga dela se najbolj preizkuša na mladi populaciji, ki se vse bolj srečuje z brezposelnostjo. Vsak četrti zaposleni v Sloveniji je prekarni delavec, zaposlen za določen čas, brez primerne zakonske zaščite, brez zaščite kolektivne pogodbe, brez dodatkov ... (TV Slovenija, 1. program 2014). Varnih delovnih mest, ki jih je bilo pred tridesetimi leti okoli milijon, je danes samo še za polovico. V

Sloveniji sta med največjimi zaposlovalci že deset let Hofer in Lidl. Odprla sta več kot sto trgovin, na novo zaposlila več kot 2300 delavcev, vendar ne za polni delovni čas. 870 prodajalcev pri Lidlu in 960 prodajalcev pri Hoferju dela za skrajšan delovni čas 25 ur na teden. Mesečna plača delavca, ki dela pri Lidlu za skrajšan delovni čas 25 ur tedensko je v povprečju 867 evrov bruto, k temu prejme še dodatek za prevoz in malico. Kako bodo delali, zaposleni izvejo štirinajst dni vnaprej, imajo konkurenčno klavzulo s katero imajo prepoved delati pri drugih konkurenčnih podjetjih. Tuš, Mercator in Spar zaposlenih za krajši delovni čas skorajda nimajo, saj ugotavljajo, da v tem ne vidijo prednosti in da bi zaposleni zato imeli manjše pokojnine, prav tako bi bili nezadovoljni (prav tam). Na seznamu največjih podjetij, ki so oglaševali in zaposlovali za krajši delovni čas v letu 2014 do novembra najdemo predvsem družbe za varovanje, državne univerze, med drugim tudi državni center za šolske in obšolske dejavnosti in čistilne servise (prav tam).

Po podatkih Zavoda Republike Slovenije, ki so prikazani v Tabeli 5.1, je razvidno, da se od leta 2007 v Sloveniji vse bolj povečuje trend zaposlitev za določen čas, ki so pogostokrat razlog za prekarno delo.

Tabela 5.1: Število prijavljenih delovnih mest, število delovnih mest za določen in nedoločen čas od leta 2007 do 2014

Obdobje	I.-XII. 2007	I.-XII. 2008	I.-XII. 2009	I.-XII. 2010	I.-XII. 2011	I.-XII. 2012	I.-XII. 2013	I.-XII. 2014
nedoločen čas	56.950	61.256	35.344	33.748	35.563	28.611	21.549	16.524
določen čas	185.977	179.276	125.966	140.865	158.905	141.121	89.752	68.339
vsa PDM⁴	242.927	240.532	161.310	174.613	194.468	169.732	111.301	84.863

Vir: Zavod RS za zaposlovanje (2015).

Leta 2007 in 2008 je bilo zaposlitev za določen čas tri-krat več kot zaposlitev za nedoločen čas, od leta 2009 do 2015 pa kar štiri-krat več. Leta 2007 je bilo na Zavodu za zaposlovanje med 242.927 vsemi prostimi mesti razpisanih kar 185.977 mest za določen čas, kar je več kot 65 odstotkov, nato pa se je število delovnih mest za določen čas od leta 2007 naprej samo še

⁴ Zavod RS za zaposlovanje od leta 2013 nima več podatkov o vseh prostih delovnih mestih v državi, saj je z 12. 4. 2013 pričel veljati Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o urejanju trga dela (ZUTD-A), ki je ukinil obvezno prijavo prostega delovnega mesta pri Zavodu. Delodajalci, ki ne sodijo v javni sektor ali niso gospodarske družbe v večinski lasti države, tako lahko objavo prostega delovnega mesta zagotovijo sami, o tem pa ZRSZ ne obveščajo. Prav tako ni več mogoča primerjava s podatki iz preteklih obdobj.

povečevalo. Leta 2008 je bilo med vsemi razpisanimi delovnimi mesti že 74 odstotkov mest za določen čas, leta 2009 78 odstotkov, leta 2010 80 odstotkov, leta 2011 81 odstotkov, leta 2012 83 odstotkov, leta 2013 in leta 2014 pa se je število delovnih mest za določen čas malenkost zmanjšalo in ostalo na 80 odstotkih.

Kot opozarja Kresal (2014, 186), iz Zakona o delovnih razmerjih izhaja (ZDR-1), da je pogodba o zaposlitvi za nedoločen čas pravilo, pogodba o zaposlitvi za določen čas pa izjema, dopustna pod določenimi pogoji in v določenih primerih, saj delodajalec ne more prosto izbirati ali bo sklenil pogodbo za nedoločen ali določen čas. To je odvisno od izpolnjevanja pogojev, ki jih določa zakon, vendar mnogi te pogoje zaobidejo. Četudi je lahko delo preko nestalnih pogodb za mnoge tudi izbira in dodaten vir zaslužka, pa je za vse več delavcev to postala prisila. Po podatkih Urada za delavske aktivnosti, je bilo leta 2011 med prekarnimi delavci kar 62 odstotkov prisiljenih v takšno delo, saj niso našli redne zaposlitve (Jaklič in Boštele 2015).

Pojav vse več negotovih oblik dela ni trend samo v Sloveniji, ampak tudi v globalnem okolju. Mednarodna organizacija dela je za leto 2014 napovedala, da bodo negotove oblike dela predstavljale kar 48 odstotkov vseh zaposlitev. Iz časov pred gospodarsko krizo, se je ta delež povečal za kar petkrat (Zabukovec 2014). Prav Mednarodna organizacija dela že nekaj let opozarja na vse večji pojav in obstoj generacije mladih delavcev, »ki se sooča z nevarno kombinacijo visoke stopnje brezposelnosti, povečane neaktivnosti ter pretirane ponudbe negotovih oblik dela, prisotna pa je tako v razvitih državah, kakor v državah v razvoju« (Lukič in Cerovšek 2013, 5). V obsežnem poročilu o zaposlitveni krizi mladih (International Labour Office 2012) so ugotovili, da mladi bolj kot katerikoli drug delovni segment trpijo zaradi nedostojnega dela, kar pomeni nizkih plač in večjega deleža fleksibilnih zaposlitev. Problematiko ključnih težav zaposlovanja mladih je Mednarodna organizacija dela v poročilu predstavila na treh področjih (International Labour Office 2012; Lukič in Cerovšek 2013, 9), in sicer: nizka plačila, obstoj neformalne ekonomije in opravljanje službe nižje kakovosti z zaposlitvijo za določen čas in preko kratkoročnih pogodb.

Vse večjo prekarizacijo in fleksibilnost trga dela pa vse bolj spodbujajo tudi evropske politike. Poročilo skupine strokovnjakov pod vodstvom francoskega pravnika Alaina Supiota, ki je po naročilu Evropske komisije raziskovala nove oblike dela v devetdesetih letih, kaže na to, da je bilo že takrat zaznati skrb vzbujajoč trend povečevanja zaposlitev, ki se vse bolj selijo iz delovnopravne zakonodaje v civilno pravo (prav tam). Raziskovalna skupina je

Evropski komisiji priporočila, naj v državah članicah poskrbijo za prenos navidezno zaposlenih med delavce in da naj se samozaposlenim dodeli pravi zaposlitveni status, ki bi jim zagotavljal pravno varstvo. Evropska komisija je sicer v kasnejših dokumentih in zavezah ubrala drugačno pot in še naprej poudarjala pomembnost prožnosti trga dela, ki se je ne sme zavreti. Tudi eden najpomembnejših strateških dokumentov Evropske unije, Lizbonska pogodba, govori o pomenu učinkovitih trgov dela in kot prvi ukrep k izpolnitvi izpostavlja prav nujnost fleksibilizacije delovnih razmerij (prav tam).

Močnik (2010, 191–192) ugotavlja, da pri tem kaj veliko ne stori niti država, saj »država priznava za delovno razmerje, iz katerega izhajajo delavske pravice, samo tisto razmerje, v katerem je delo realno podrejeno kapitalu.« Tako država priznava za delovno razmerje »iz katerega izhajajo pravice iz dela, le tisto, ki predpostavlja, da sta delavka in delavec ločena od materialnih in intelektualnih produkcijskih sredstev.« To pa velja v primeru tehnično in fordistično oblikovane delovne sile. Pri sodobni kognitivni produkciji delavec in delavka nista ločena od produkcijskih sredstev in jih pravice iz dela ne zaščitijo. »Sodobna država varuje privatno lastnino družbenih pogojev produkcije – in s tem zagotavlja »kapitalsko rento«, ki jo kapital črpa iz kognitivne produkcije; ne varuje pa kognitivne delovne sile – niti v obsegu, v katerem je varovala »fordistično« industrijsko delovno silo. /.../ Pravna ureditev sili kognitivne delavce, da sklepajo civilne pogodbe s tistimi, ki nadzorujejo družbene pogoje produkcijskega procesa – in jih s tem izroča v izkoriščanje« (prav tako, 192). Kot ugotavlja Močnik (prav tako, 194), sedanja država ne širi pravic iz dela na nove oblike podreditve dela kapitalu in nepopolno varuje pravice iz že znanih oblik podreditve dela kapitalu. Na ta način bolj ščiti koristi kapitala kot pa pravice delavcev, čeprav je na državi odgovornost, kot pravi Kresal (2011, 177), da z učinkovito inšpekcijo dela zagotovi spoštovanje delovne zakonodaje v praksi in prav tako učinkovite sankcije za nespoštovanje delovne zakonodaje in zlorabe prekarnega dela. Delavci, ki delajo v nestandardnih oblikah zaposlitve si pogosto ne upajo uveljavljati delavskih pravic, ki so jim kršene, čeprav bi prav na tem področju potrebovali učinkovito delovno varstvo (prav tam).

5.2 ORGANIZIRANJE PREKARNIH DELAVCEV

Tudi samo organiziranje prekarnih delavcev v kolektivne organizacije oz. skupnost, ki bi jih povezovala, je težavno. Rošker (2007, 231) izpostavlja, da »naj bi bili družbeno atomizirani, anonimni, resignirani ali dezinteresirani, torej na kratko, da jih ni možno organizirati« (prav

tam). Te skupine ljudi imajo drugačne interese, kot osebe zaposlene v rednih delovnih razmerjih. »Fleksibilizacija otežuje vzpostavljanje stabilnih struktur komunikacije, kaj šele organizacije«. Prihaja pa med prekarnimi delavci in redno zaposlenimi delavci do vse večje konkurence. To se največkrat vidi v primerih, ko se regularna delovna mesta nadomestijo s fleksibilnimi zaposlitvami, npr. najemniškim delom. Redno zaposleno delavstvo prekariat vse bolj dojema kot skupino, ki vdira v njihovo jedro zaposlitve in predstavlja neke vrste grožnjo za njihov obstoj (prav tam). Problem organiziranja prekarne delavce pa se kaže tudi v primeru organiziranj upora. V prekariatu se sicer kljub pritiskom uporništvo budi, vendar je osrednji problem pri tem, »da so prejšnje strukture organizacij in reprezentacij temeljile na socialni osnovi, ki se trenutno razkraja. Nove, transnacionalne sestavljene skupine in razredi prekariata pa še niso vzpostavili lastnih, stabilnih struktur« (prav tako, 232). Kovačič (2007, 118) dodaja, da so v okviru sindikatov praviloma organizirani delavci, ki izkušajo fordistične zaposlitvene razmere, kar pomeni, da imajo pravno varnejšo zaposlitev in delajo v večjih delovnih organizacijah. Prekarni delavci in tisti bolj fleksibilni, pa načeloma svojih sindikatov nimajo. Večinoma jih sindikati obravnavajo kot sektor nelojalne konkurence svojim delavcem z normalno zaposlitvijo. Sindikati interese prekarne delavce zastopajo le šibko, saj je delavski razred razdeljen v več podrazredov. Med podrazredi delavskega razmerja se zastruje konkurenca, saj je najemanja novih prekarne oblik dela vse več, ni več ustreznega državnega inšpekcijskega nadzora, regulacije teh poslovnih praks pa so vse bolj pomanjkljive. Tako se delavski boj ne odvija le med delavci in delodajalci oz. kapitalom, ampak tudi med delavskimi podrazredi. Pri tem sindikalno zastopstvo vse bolj slabi in se pojavlja problem prihodnosti sindikatov kot takih, ki se še vedno preveč opirajo samo na centralni segment trga dela, ki se krči in bo članstvo s časoma upadlo (prav tam). Tudi Standing pravi, da sindikati niso odgovorili na potrebe prekariata, se pa kljub vsemu v marsikateri državi na tem področju dogajajo spremembe in postajajo odprti za razprave o prekarne delu (Zabukovec 2015). Bologna meni, da sindikati v vseh teh letih delavce niso primerno zavarovali in da se bodo »prekarni delavci morali organizirati v svoje sindikate in pridobiti politično in družbeno moč ter del svoje življenjske dobe nameniti ustvarjanju mrež solidarnosti in vzajemne pomoči« (Nedoh 2009). Prav v tem pa Standing (Zabukovec 2015) vidi največji izziv prekariata: »da postane dovolj močan, da odpravi pogoje, ki določajo njegov obstoj, kar pomeni, da pravzaprav odpravi samega sebe. Gre za dialektiko. Prekariat razumem kot zelo radikalen razred, ki s spreminjanjem družbenih razmer ne želi zgolj pridobiti privilegijev zase, ampak dejansko hoče preoblikovati družbo« (prav tam).

Sindikate po mnenju Kovačiča (2007, 123) čaka velik izziv nagovoriti in mobilizirati prekarne delavce ter razviti nove organizacijske oblike, ki bodo lahko vključile posamezne prekarne delavce, ki niso vključeni v večje delovne kolektive. Prekarni delavci so na trgu vse bolj izpostavljeni individualizaciji. Kot pravi Kovačič (prav tam),

individualizacija pomeni razpad tradicij in zato vstopanje na trg dela na nov način. Ljudje vstopajo na trg kot posamezniki, opremljeni z individualnimi kompetencami in spretnostmi, in ne več kot primerki določene izobrazbene oz. poklicne kategorije, ki je kolektivno regulirana in zaščitena. Pogajalska moč dekolektiviziranih udeležencev na trgu je zato oslABLJENA. Odvisnost od trga in institucionalno organiziranih ritmov, standardov, ponudb in možnosti (ter njihovega pomanjkanja) se zaje v vse plasti posameznikovega življenja.

Beck (2001, 192) izpostavi odvisnost, ki nastane pri individualizaciji. »Osvobojeni posamezniki postanejo odvisni od trga dela, potrošnje, od socialnopravnih ureditev in preskrbe, od načrtovanja prometa, potrošnih ponudb, možnosti in mode v medicinskem, psihološkem in pedagoškem svetovanju in oskrbi. Vse to kaže na od institucij odvisno nadzorno strukturo individualnih položajev« (prav tam).

Kovačič (2007, 124) izpostavi tri pojave, ki jih prinaša tržna individualizacija:

1. Posameznika na trgu dela podpira le šibko kolektivno (sindikalno, strokovno, strankarsko) zastopstvo njegovih razrednih interesov.
2. Tveganje brezposelnosti se zgrne na posameznika in se kaže kot njegova individualna usoda.
3. Posameznik nase prevzame tveganje in ga dojame kot zasebni problem ter ga sprejme kot osebni izziv.

5.3 REVNI ZAPOSLENI

Leskošek novodobne oblike zaposlitve in neoliberalne poteze na trgu dela poveže z izrazom revni zaposleni, saj ugotavlja, da revščina ni razširjena samo pri marginaliziranih skupinah in pri ljudeh, ki so nezaposleni in naj bi bili tako bolj izpostavljeni revščini, ampak se pojavlja tudi pri ljudeh, ki imajo zaposlitev in le-ta tveganja revščine ne zmanjša. Čeprav naj bi na splošno veljalo, da je zaposlitev velja kot nek izhod iz revščine, ni vedno tako, saj se pojavlja

vse več atipičnih zaposlitev, prekarnih zaposlitev, polarizacija trga pa je vse večja, kar prinaša nova tveganja revščine tudi med zaposlenimi (Leskošek 2013).

Leskošek (2007, 18) zaposlene revne vidi v okviru ukrepov posameznih držav EU, ki zaposlitev za vsako ceno propagirajo kot najboljši recept za izhod iz krize in revščine, hkrati pa, da bi to dosegli, zmanjšujejo pravice iz dela in pogojev za pridobivanje denarnih dodatkov. Uvajajo nove, prožne, fleksibilne oblike zaposlovanja, kot so npr. agencije za začasno zaposlitev, s tem pa povečujejo prekarnost zaposlitvenih statusov. Prav tako je temu naklonjen celoten neoliberalen trg dela, ki zagovarja vse večjo konkurenčnost na trgu in vse večjo fleksibilnost dela. Takšno fleksibilno zaposlovanje prinaša več zaposlenih za krajši delovni čas in olajšano odpuščanje. Eden izmed rezultatov takšnih politik je porast zaposlenih, ki so hkrati tudi revni, to pomeni, da živijo pod mejo revščine (prav tako, 17–18). Kot fleksibilne zaposlitve lahko opišemo tiste, ki odstopajo od klasične pogodbe o zaposlitvi za nedoločen čas s polnim delovnim časom, »kjer se delo opravlja neposredno za delodajalca po njegovih navodilih in pod njegovim nadzorom ter v njegovih prostorih oziroma delovišču« (prav tako, 18). Te oblike dela so (Ignjatović v Leskošek 2007):

- zaposlitev za določen čas,
- zaposlitev s krajšim delovnim časom od polnega,
- delo na domu in na daljavo,
- začasno delo preko zaposlitvenih agencij.

Leskošek (2013, 127) še dodaja, da bi lahko k fleksibilnim oblikam dela dodali tudi študentsko delo, pogodbeno delo in delo po civilnopravni pogodbi o delu, če se njihova pojavnost v praksi približuje značilnostim odvisnega dela v delovnih razmerjih. V širšem smislu pa tudi delo na črno, nezakonito delo in delo zunaj pravno urejenih oblik. Položaj delavcev je pri fleksibilnih oblikah zaposlitve v primerjavi s standardno obliko zaposlitve negotov in slabši, imajo slabši dohodkovni, zaposlitveni, delovnopravni in socialni položaj. Prihajajo iz ranljivejših skupin in so izpostavljeni večjemu tveganju za nastanek revščine, saj je med njimi več revnih zaposlenih kot pa pri standardnih oblikah zaposlitve (Kresal 2011, 175). »Revščina zaposlenih je novodoben pojav, ki je tesno povezan z liberalizacijo in deregulacijo trga dela in hkrati z zmanjševanjem ravni delavske zaščite. Je učinek ideologij, ki legitimirajo povečevanje družbenih neenakosti« (Leskošek 2007, 17).

Na revščino zaposlenih vpliva veliko dejavnikov in okoliščin (starost, spol, gospodinjstvo, zaposlitev ...) in je ne moremo gledati samo enosmerno kot pojav, ki bi bil izključno značilen za prekarne oblike dela. Leskošek (2013, 2) izpostavi dve poti, ki naj bi nakazali, da delavci postanejo revni, obe poti se nanašata na strukturo gospodinjstva. Prva je, da delavec prejema nizko, revno plačo in se revščini ne more izogniti niti z dohodki celotnega gospodinjstva niti s pomočjo denarnih socialnih pravic. Druga pot, ki vodi v revščino zaposlenih pa je, da ima delavec sam zase dovolj velik dohodek, vendar pa pod prag revščine pade zaradi razmer v gospodinjstvu. Za definicijo revnih zaposlenih mora biti izpolnjenih kar nekaj pogojev, med drugim naj bi posameznik spadal v kategorijo revnih zaposlenih, če živi v gospodinjstvu, ki je revno, da je zaposlen ali išče zaposlitev, je delal ali pa iskal zaposlitev določeno obdobje (od enega do šestih mesecev) v preteklem letu.

Raziskave kažejo, da na pojavnost in obseg revščine vplivata socialna država in ureditev področja trga dela oz. delavska zakonodaja. Takšna raziskava na območju EU je pokazala, da na pojav revščine med zaposlenimi najbolj vplivajo: višina plače, dosežena stopnja izobrazbe, spol, sestava gospodinjstva, vrsta pogodbe o delu, državljanstvo in vrsta dejavnost, v kateri delajo (Leskošek 2007, 19). Strokovnjaki pa med vzroki, ki lahko v kombinaciji z drugimi dejavniki zaposlene pahnejo v tveganje revščine navajajo še: prenos tveganja iz sistema oz. države na posameznika, kapitalistična logika zniževanja stroškov dela in nizka minimalna plača (Leskošek 2013, 38–40).

Delo se v neoliberalnem modelu vse bolj obravnava kot strošek, neoliberalno usmerjene mednarodne institucije (Mednarodni denarni sklad, OECD, Svetovna banka, politika na ravni EU) pa podpirajo vse večjo prožnost trga dela oz. delovnih razmerij. Sporno stališče neoliberalne ideologije je, da naj bi z zniževanjem stroškov dela in vse bolj prožno delovno zakonodajo povečali konkurenčnost gospodarstva, pridobili večje zanimanje tujih vlagateljev in posledično s tem povečali možnosti za odpiranje novih delovnih mest, za novo zaposlovanje in zmanjševanje brezposelnosti (prav tako, 88–89). Neoliberalno poslovno okolje z nizkimi pravicami delavcev in visokimi dobički naj bi prineslo nov gospodarski zagon, kasneje pa tudi boljši zaposlitveni in socialni položaj delavcev (prav tako, 91).

Tucker (2002, 24) prekarnost zaposlitve prikaže skozi štiri značilnosti:

- stopnja varnosti oz. stalnost zaposlitve (pri prekarnih oblikah to pomeni delo za določen čas, začasne zaposlitve, sezonsko delo, zaposlitev se lahko hitro prekine, pogodbe pa so ohlapne),

- stopnja delavčeve kontrole nad delom (značilno veliko nadur, delo ob koncih tedna in slabi pogoji dela),
- zaščita delavca (delavci niso povezani v kolektivne skupnosti, nimajo svojih predstavnikov in imajo slab dostop do nedenarnih ugodnosti pri delu),
- nizek dohodek.

Kazalniki, ki pa nakazujejo na prekarnost zaposlitve pa so (prav tako, 25):

- zaposlitvena nesigurnost (delodajalec lahko brez težav začasno odpusti delavca zaradi nenadnih sprememb na trgu ali po svoji volji),
- funkcionalna nesigurnost (delodajalec delavca premešča iz enega delovnega mesta na drugega),
- nevarnost delovnega mesta, razmer in okolja, neurejeno delovno okolje, nevarni delovni pogoji,
- nestalni dohodki, plačna nesigurnost, nestalni dohodki, ki se gibljejo okoli minimalne plače,
- ogrožen ali zmanjšan dostop do pravic iz dela (dopust, regres, bolniška, odpravnina),
- nestalnost delovnega časa (nereden, neenakomerno razporejen delovni čas, prekratek za minimalno plačo),
- omejena možnost kolektivnega ugovora in pritožbe,
- omejena možnost dostopa do novega znanja, izobraževanja, usposabljanja.

5.4 ATIPIČNE ZAPOSLOTITVE

Maja Breznik (2013, 7–9) pravi, da so običajne pogodbe o zaposlitvi sklenjene za nedoločen čas, kakor tudi določa Zakon o delovnih razmerjih, druge oblike zaposlitve pa se uporabljajo le v izjemnih primerih. A ker so se v praksi zelo razširile, niso več le izjema, ampak skoraj da pravilo. Atipične oblike zaposlitve, ki so v Zakonu o delovnih razmerjih zapisane kot izjeme, so: zaposlitve za določen čas, agencijski delavci, javna dela, zaposlitve s krajšim delovnim časom, opravljanje del na domu in pogodbe o zaposlitvi s poslovodnimi osebami ali prokuristi. V praksi se, kljub zakonskim omejitvam, največkrat pojavljajo in tudi izkoriščajo pogodbe za določen čas, pogodbe za skrajšani delovni čas in agencijski delavci, dodatno pa še oblike študentskega dela, navideznih samozaposlitev in izkoriščanje civilnih pogodb o avtorskem delu ter podjemne pogodbe.

Kot pravi Zakon o delovnih razmerjih, je delovno razmerje »razmerje med delavcem in delodajalcem, v katerem se delavec prostovoljno vključi v organiziran delovni proces delodajalca in v njem za plačilo, osebno in nepretrgano opravlja delo po navodilih in pod nadzorom delodajalca« (Zakon o delovnih razmerjih, 4. čl.). Pri tem pa so za ugotovitev delovnega razmerja ključni elementi delovnega razmerja, ki pridejo v poštev v primeru spora ali dvoma, če delovno razmerje med delavcem ali delodajalcem obstaja ali ne. Elemente delovnega razmerja lahko razberemo iz definicije delovnega razmerja v 4. členu Zakona o delovnih razmerjih (ZDR-1). Kresalova (2014, 188) izpostavi sledeče elemente oz. pokazatelje, ki kažejo na delovno razmerje:

- delo se opravlja po navodilih in pod nadzorom druge stranke,
- delavec se vključi v organizacijo podjetja druge stranke,
- delo se opravlja izključno ali pretežno v korist druge stranke,
- delo mora opravljati delavec osebno,
- delo se opravlja v okviru določenega delovnega časa, v delovnih prostorih,
- določenih s strani druge pogodbene stranke,
- gre za trajajoče delo, ki ima določeno kontinuiteto,
- delavec mora biti na razpolago drugi stranki,
- orodje, materiale in tehnologijo za delo zagotavlja naročnik,
- periodično plačilo delavcu,
- plačilo za delavca predstavlja njegov edini ali glavni vir zaslužka,
- plačila v naravi, kot so hrana, nastanitev, prevoz,
- priznavanje pravic, kot so tedenski počitek, letni dopust,
- plačilo potnih stroškov s strani naročnika dela,
- delavec ne nosi finančnega rizika.

Upoštevajo se tudi drugi pokazatelji, kot je prijava delavca v obvezna zavarovanja, objava prostega dela, plačilni listi ... (prav tam). Ko je delavec v delavnem razmerju, ima z zakonom določene naslednje pravice (Dostojno delo 2014):

- pravica do plačila,
- pravica do povračila stroškov za malico in prevoz,
- pravica do odpravnine pri odpovedi pogodbe o zaposlitvi s strani delodajalca (tako po pogodbi za nedoločen kot tudi po pogodbi za določen čas),
- pravica do odpravnine ob upokojitvi,
- pravica do odpovednih rokov,

- pravica do nadomestila plače za čas odsotnosti z dela,
- pravica do letnega dopusta in regresa,
- organizacija delovnega časa,
- ter pravice, ki izhajajo iz vključitve delavca v socialna zavarovanja na podlagi delovnega razmerja, torej zagotovljena socialna varnost.

Zgoraj našteje pravice in elementi delovnega razmerja pa odstopajo od svojih pravil pri različnih in vse pogostejših oblikah zaposlitve v zadnjem času, to je pri t.i. atipičnih, prekarnih zaposlitvah (zaposlitev za določen čas, zaposlitev za krajši delovni čas, podjemna in avtorska pogodba, navidezno samozaposlovanje, študentsko delo ...). Ti prinašajo v delavčevo življenje nesigurnost in manj socialnih pravic. Gre za oblike zaposlitve, ko delavec ni sam izbral takšnega načina dela, ampak ga je v to prisilil delodajalec, v takšnem delu pa vztraja, ker nima drugih možnosti, da bi si zagotovil sredstva za preživetje (prav tam).

Prekarni delavci se zaradi izkoriščanja atipičnih oblik zaposlitev tako soočajo z okrnjenim delavnim varstvom in šibko socialno varnostjo. V večini primerov prekarni delavci nimajo zagotovljenega zadostnega plačila za preživetje, ostanejo brez pravic do plačanega dopusta in regresa, malice, povračila stroškov za prevoz, prav tako ostanejo tudi brez prispevkov za pokojninsko, zdravstveno in invalidsko zavarovanje, zavarovanje za primer brezposelnosti ter prispevkov iz naslova starševskega varstva (prav tam). V primerih, ko ima delo preko drugih pravnih oblik in ne po pogodbi o zaposlitvi vse elemente delovnega razmerja, ima delavec možnost, da na sodišču uveljavlja obstoj delovnega razmerja.

Kot pravi Kresal (2011, 169), je Slovenija po deležu fleksibilnih zaposlitev v samem vrhu Evropske unije. V okviru tega pa so najbolj problematične prav zaposlitve za določen čas, ki so v praksi povezane s številnimi zlorabami. Kljub vse glasnejšim stališčem vlad, da fleksibilne oblike zaposlitve pripomorejo k spodbujanju zaposlovanja, rasti, konkurenčnosti in zmanjšujejo brezposelnost, se v praksi kaže drugače. Bolj kot k reševanju brezposelnosti pripomorejo k ustvarjanju številnih delavcev v negotovem in prekarnem položaju (prav tako, 173–174).

5.4.1 ZAPOSLOTITVE ZA DOLOČEN ČAS

Kot pravi 54. člen Zakona o delovnih razmerjih, naj bi bila zaposlitev za določen čas možna le v izjemnih primerih. Med takšne primere npr. štejemo opravljanje dela, ki že po naravi traja

določen čas, nadomeščanje začasno odsotnega delavca, projektno delo, začasno povečan obseg dela itd. (Zakon o delovnih razmerjih, 54. čl.). Kot omenja zakon, je pogodba o zaposlitvi za določen čas omejena na dve leti, razen pri nekaterih izjemah (npr. projektno delo, ki traja dlje časa). Vendar kot izpostavlja Breznikova (2013, 38), lahko v praksi nek delavec dela preko pogodbe za določen čas več let, v primerih ko gre za nadomeščanje delavcev, če ne gre za opravljanje »istega dela« ali v primerih, ko gre za projektno delo, tako da ovir za takšno obliko zaposlovanja sploh ni. Slednje se predvsem vidi v razpisih za delo oz. zaposlitev, ko večinoma prevladujejo ponudbe za določen čas. Zaposlitev za določen čas delavcu ne zagotavlja odpovednega roka, tako so delavci po navadi do zadnjega v dvomih in strahu, ali bodo imeli podaljšano pogodbo ali ne, prav tako pa takšno pogodbo izkoriščajo delodajalci. Izkoriščajo možnost, da pogodbo prosto podaljšujejo iz meseca v mesec in pri tem pazijo, da ne presežejo skupnega trajanja zaposlitve za določen čas dveh let (prav tako, 38–39).

Da je taka vrsta pogodb vse bolj razširjena, dokazujejo tudi podatki Zavoda za zaposlovanje, saj je v zadnjih letih že več kot 80 odstotkov pogodb o zaposlitvi sklenjenih za določen čas (glej 5. poglavje). Predvsem med mladimi, starimi od 15 do 24 let, jih kar 66 odstotkov opravlja delo za določen čas. Breznikova (prav tako, 40) iz pogovorov s sindikati in ostalimi sogovorniki o tej problematiki ugotavlja, da bi bila rešitev za nastalo situacijo v omejitvi razlogov, ko je mogoče skleniti pogodbo za določen čas in v izenačitvi v pravicah z delavci za nedoločen čas glede odpovednih rokov in odpravnine. Prav tako bi bil potrebnejši tudi strožji nadzor in učinkovita sodna praksa.

5.4.2 AGENCIJSKO DELO

Zaposlitvene agencije ponujajo in zagotavljajo delo delavcev drugih uporabnikov, pri tem pa sklenejo pogodbo o zaposlitvi med delavcem in delodajalcem, ki je v tem primeru agencija (Breznik 2013, 40). Na trgu delujejo kot posrednik, ne kot delodajalec, saj nimajo zaposlenih delavcev za katere bi nato iskali naročila, ampak najprej pridobijo naročila, nato poiščejo ustrezne delavce. Te delavke in delavci so teoretično po zakonu izenačeni z drugimi. Če agencija in uporabnik upoštevata zakonske predpise, je agencijski delavec v resnici za uporabnika zelo drag. Uporabnik mora agenciji plačati neto plačo, vse prispevke za delavca, nato pa še provizijo za agencijo in dvajset odstotni davek na celotno vrednost nakazila (prav tam). Vendar takšni delavci so v večini primerov cenejši od rednih delavcev, saj nimajo odpovednega roka, odpravnine, regresa, letnega dopusta, nadomestila za prevoz ipd., in

nenazadnje tudi zato, ker so večinoma tuji državljani (prav tako, 43). Tako se pojavlja ogromno zlorab, ko takšni delavci nimajo niti pogodb o zaposlitvi, pogosto niso prijavljeni v zdravstveno zavarovanje, ne dobivajo plač, regresov, dodatkov ... Uporabniki pa izkoriščajo tudi zakonsko določbo, ki omejuje najem agencijskega delavca za največ eno leto. Uporabniki zato delavca zaposlijo pri drugi agenciji, pogosto si agencije delavce med sabo kar posojajo (prav tako, 43).

Agencijska delavka, ki ima končano gimnazijo, se je po treh letih na Zavodu za zaposlovanje preko agencije za zaposlovanje prijavila za službo strojnega tehnika. Dobila je pogodbo o zaposlitvi za določen čas, pogodbo z minimalno plačo so ji vsak mesec podaljševali. Delo je opravljala po navodilih nadrejenih, ki zaposlene stalno nadzirajo, mnenje o samem delu ali pa predlogi jih ne zanimajo (Delo 2015a⁵).

Naročijo ti, kaj je treba narediti, in delaš. Pri tem ne moreš biti skoncentriran. Edina misel je, da oddelaš in greš domov. Tja hodiš zaradi plače in potem ves čas gledaš, koliko je ura. Med seboj se delavci ne pogovarjamo. To tudi ni zaželeno. Rekla bi, da nas je vsaj osemsto agencijskih delavcev pri tem istem podjetju, med njimi je veliko migrantskih, ki so še bolj prestrašeni. Nenehno se ti zdi, da tja ne spadaš, da te počasi ubija, ampak delaš, ker veš, kako je, če nimaš dela (prav tam).

5.4.3 ŠTUDENSKO DELO

Študentsko delo velja za obliko začasnega ali občasnega dela, ki ga oseba s statusom študenta ali dijaka preko pooblaščen organizacije (po navadi je to študentski servis, agencija za delo, Zavod za zaposlovanje) opravi za plačilo pri delodajalcu. Delo se opravlja na podlagi študentske napotnice (Dostojno delo 2014). Študentska organizacija Slovenija razlaga, da gre za eno izmed fleksibilnih oblik dela, ki je namenjena specifično mladim vključenim v proces izobraževanja in si želijo »vključitve na trg dela, tako iz finančnih razlogov, kot zaradi pridobivanja delovnih izkušenj in kompetenc« (Študentska organizacija Slovenije).

Vendar pa kot izpostavlja Breznikova (2013, 44), študentsko delo že nekaj časa ni več izjemna začasna oblika zaposlitve mladih med dopusti ali ob povečanih obsegi dela v

⁵ Časopis Delo je na internetni strani v januarju 2015 začel s projektom Prekarno delo, v okviru katerega so odprli razpravo o trendu naraščanja negotovih delovnih mest predvsem med mladimi. K projektu so povabili tako strokovnjake, ki so podali svoja stališča in rešitve iz vse bolj utopičnega položaja, kot tudi posameznike, prekarne delavce, ki so preko elektronske pošte sporočali oz. opisali svoje izkušnje, mnenje in doživljanje prekarne delavce. V magistrskem delu predvsem v poglavjih 5.1 in 6. zgodbe prekarne delavce z različnimi izkušnjami iz vrst prekarne delavce uporabimo za primere in še dodatno osvetlitev teoretičnih pogledov.

podjetjih. Kamorkoli se obrnemo, vidimo študente, tako ob delovnih dneh kot ob vikendih, ki po večini opravljajo redno delo zaposlenih. V takih primerih, ko se pri študentskem delu pojavijo elementi delovnega razmerja, se lahko posameznik odloči za uveljavitev obstoja delovnega razmerja na delovnem sodišču (Dostojno delo 2014).

Z urejanjem novela zakona za uravnoteženje javnih financ, so bile februarja 2015 v okviru študentskega dela vpeljane bistvene spremembe. Po novem morajo podjetja študentom plačati prispevke za pokojninsko in invalidsko zavarovanje v vrednosti 8,85 odstotka, zdravstvene prispevke v vrednosti 6,36 odstotka, uvedel se je tudi prispevek za zavarovanje za poškodbe pri delu in poklicne bolezni v vrednosti 0,53 odstotka. Študenti pa morajo v pokojninsko in invalidsko zavarovanje plačevati prispevke v vrednosti 15,5 odstotka. S spremembami, ki prinašajo socialne prispevke in upoštevanje študentskega dela v delovno dobo, pa se je uvedla še minimalna urna postavka, ki znaša 4,5 evra bruto (Mikuš 2015).

Pozitivna lastnost sprememb je, da del, ki bi bili plačani pod 4,5 evra bruto skorajda ni več, prav tako so se nekatera podjetja prilagodila in študentom plačujejo prispevek za pokojninsko in invalidsko zavarovanje, ki naj bi ga v višini 15,5 odstotka v celoti plačevali študentje sami, a se je študentsko delo, ki je s spremembami postalo za četrtno dražje, zmanjšalo za slabo petino (18 odstotkov). Takšen upad beležijo študentski servisi po urah opravljenega dela (prav tam).

Študentka, ki biva v Ljubljani in so stroški zanjo v glavnem mestu previsoki, si del zaslужka za poplačilo stroškov zasluži z delom kot natakara preko študentskega servisa. Pravi, da je večina njenih sodelavcev prav tako študentov. »Tudi če bi hoteli, da jih delodajalec zaposli, jih ta ne bi, ker obstaja preveč študentov, ki morajo delati, in tako smo študentje zelo hitro zamenljiv kader« (Delo 2015b).

Ker so študenti eksistenčno odvisni od svojega dela, velikokrat privolijo v

grozljive delovne pogoje, npr. slabo plačilo, brez nadomestila za malico ali prevoz (čeprav je v osmih urah treba nekaj pojesti, v službo in domov pa je treba nekako priti, moramo te stroške kriti sami, torej je naša plača de facto še nižja), odgovornost za lokal in blagajno (če ti je ob koncu delavnika nekaj denarja v blagajni zmanjkalo, si to poravnal iz svoje plače), včasih tudi 20 ur dolg delavnik, izsiljevanje, nižanje plačila (eden izmed delodajalcev mi je od plače odštél deset odstotkov, ker sem šla na »čik pavzo« nekam, kamor sploh nisem vedela, da ne smem) ... in še bi lahko naštevala (prav tam).

Naporno študentsko delo vpliva tudi na njen študijski uspeh, predvsem pri predmetih, ki imajo obvezno prisotnost.

Moja prisotnost je žal obvezna nekje drugje – na delovnem mestu. Če bi delodajalca rekla, da ne morem biti v službi ta in ta dan, bi me preprosto odslovil in zamenjal s študentom, ki bo pripravljen delati vsak dan v tednu. Tako sem ponavljala drugi in tretji letnik študija, moje ocene pa prav tako niso bleščeče. Problem seveda ni le v prisotnosti na delovnem mestu, po končanem »šihitu« sem utrujena, in tudi če bi hotela študirati še pozno v noč, to preprosto fizično ni mogoče (prav tam).

Izpostavi tudi problem dela po študiju. Večina študentov mora nekako poskrbeti za študentsko napotnico, po navadi s fiktivnimi vpisom na fakulteto ali preko prijatelja, ki še študira, da lahko nadaljujejo delo v podjetju, sicer pa jih preprosto zamenjajo. V večini primerov je iz študentskega dela razvidno, da ne gre le za občasno delo študentov in dijakov, ampak za opravljanje dela, ki vsebuje elemente delovnega razmerja. »Popolnoma razumljivo je, da delodajalci raje zaposlijo nekoga prek študentske napotnice (ali pa prek avtorske pogodbe, espeja oziroma katerekoli druge prekarne oblike ...), saj so ti delavci zanje bolj poceni. Seveda je bolje imeti prekarca, saj opravlja isto delo kot redno zaposleni za manj plačila, poleg tega se ga lahko kadarkoli brez pravnih težav tudi znebiš« (prav tam).

5.4.4 ZAPOSLOTITVE ZA KRAJŠI DELOVNI ČAS

Breznikova (2013, 45) pravi, da imajo zaposlitve za krajši čas visok delež opravljanja v razvitih državah, npr. na Nizozemskem, kjer je takih oblik zaposlitve preko petdeset odstotkov. Zaposlitve za krajši delovni čas naj bi država vzpodbujala z namenom usklajevanja družinskega in poklicnega življenja. V Sloveniji je delež takih zaposlitev manjši, četudi imajo starši zakonske pravice do takšne oblike zaposlitve in možnost delnega subvencioniranja (prav tam). Vendar izbira zaposlitve s krajšim delovnim časom ni vedno izbira posameznika, ki bi želeli delati več. Delavci, ki se neprosto voljno znajdejo v zaposlitvah za krajši delovni čas, niso upravičeni do polne zavarovalne osnove in si morajo razliko do polnega delovnega časa kriti sami, s prostovoljno vključitvijo v zavarovanje. Prav tako se v njihovo zavarovalno dobo ne štejejo vsa leta zaposlitve, ampak skupno število ur, ki se preračuna v polni delovni čas (prav tako, 46).

5.4.5 AVTORSKA POGODBA

Avtorska pogodba spada med pogodbe civilnega prava, ki se uporabljajo za znanstveno in umetniško ustvarjanje, in sicer: govornjena, pisana, glasbena dela, predstavitve iz znanstvenega ali tehničnega področja, gledališka, fotografska, koreografska ali likovna dela, arhitekturni projekti, avdiovizualna dela ipd. (Dostojno delo 2014; Zakon o avtorskih in sorodnih pravicah, 5. čl.). Pogodbo natančneje opredeljuje Zakon o avtorskih in sorodnih pravicah, avtor pa se z avtorsko pogodbo »zaveže ustvariti določeno delo in ga izročiti naročniku, naročnik pa se zaveže, da mu bo za to plačal honorar. Naročnik lahko nadzoruje posel in daje navodila, če s tem ne posega v avtorjevo svobodo znanstvenega in umetniškega ustvarjanja« (Dostojno delo 2014). Avtorska pogodba ne obsega pravic iz socialnega, zdravstvenega in pokojninskega zavarovanja.

Tovrstne pogodbe pogostokrat delodajalci izkoriščajo kot obliko prekarnega dela prav v medijih, umetnosti in kulturi. Zunanja sodelavka medijskih hiš je v avtorski pogodbi z enim od lokalnih medijev prepoznala več elementov prekarnega dela. Po enoletnem sodelovanju so nadrejeni sodelovanje prekinili brez kakršnega koli sporočila. Prenehali so se oglašati na telefon, niso odgovarjali na SMS sporočila, elektronsko pošto. Ker pri avtorskih pogodbah odpovedni roki ne veljajo, se je znašla v ekonomski in eksistenčni stiski. Podobno si je zgodilo po štirih letih sodelovanja preko avtorske pogodbe z uredništvom nacionalnega medija, kjer je kot novinarka, s svojimi prispevki opozarjala prav na pasti prekarnega dela. Uredniki, ki so pred tem brezpogojno zahtevali spoštovanje hierarhije, so jo pričeli preusmerjati od enega urednika k drugemu. Prenehali so se oglaševati na telefon, odpisovati na SMS sporočila in elektronsko pošto. Razloga za prenehanje sodelovanja ni izvedela, v primeru, da so se kje po naključju srečali, so se pretvarjali, da je ne poznajo (Delo 2015c).

Pri sodelovanju z uredništvom še enega nacionalnega medija preko avtorske pogodbe, kjer je opravljala kreativno delo, osem ur na dan, v čemer je sicer uživala, je njen mesečni zaslužek znašal manj kot je povprečna socialna pomoč v Sloveniji. Bila je plačana po urah opravljenega dela, ki pa so jih uredniki odmerjali po njihovi subjektivni oceni končnega izdelka. Občutila je tudi kakšne posledice prinaša delo preko avtorske pogodbe v primeru, ko je zbolela in so jo prizadela še poplave. Dohodka ni imela, nadrejeni so ji pojasnili, da brez ur ni plačila. »Če se stroj pokvari, ne more delati in proizvajati, zanj ne bomo plačevali. Zunanji nimate bolniške, dopusta ali izrednih okoliščin. Stroj dela, ali pa je pokvarjen. Dileme ni« (prav tam).

Ko se je po tem odločila, da prekarnih del ne bo več sprejemala, »saj ne omogočajo niti fizičnega preživetja niti človekovega dostojanstva, k večjemu prinesejo še kakšno dodatno zdravstveno težavo«, se je pri razgovoru za delo pri spletnem in tiskanem mediju pokazalo, kakšne posledice takšna odločitev prinese. Ko je na razgovoru delodajalcu razložila, da išče delo v obliki rednega delovnega razmerja, z delavskimi pravicami, ki ji po zakonu pripadajo in je kljub magisteriju predlagala višino mesečnega plačila nekaj več kot je minimalna plača v Sloveniji, je naletela na veliko neodobravanje. Delodajalec ji je takoj razložil, da ne mora dobiti vseh pravic in da iščejo samo zunanje sodelavce (prav tam).

5.4.6 PODJEMNA POGODBA

Podjemna pogodba je vrsta pogodb civilnega prava. Natančneje jo opredeljuje Obligacijski zakonik. Uporablja se za sklenitev raznih poslov kot je npr. popravilo določenih stvari, izdelava, telesno ali umsko delo itd. Najpogosteje se uporablja pri raznih obrtniških delih, popravilih, varstvu otrok, čiščenju prostorov ipd. (Dostojno delo 2014). S to vrsto pogodbe se pogodbenik zaveže, da bo opravil neko delo, naročnik pa se zaveže, da mu bo za to plačal. Pri tej vrsti pogodbe ne gre za delovno razmerje, ampak eno izmed oblik pogodbenega razmerja. Pogodbenik, ki opravlja delo preko take pogodbe prevzame poslovni riziko, prav tako ga ne ščiti zakon o delavskih pravicah. Delo preko takšne oblike pogodbe samo po sebi še ne pomeni, da je prekarno. Lahko je način za dodatni vir zaslužka zaposleni osebi, ki je v delovnem razmerju (prav tam). Se pa velikokrat takšna oblika pogodbe izkorišča kot način prikritega delovnega razmerja, ko posameznik preko takšne oblike pogodbe pri naročniku opravlja vse naloge zaposlenega, vendar ni v delovnem razmerju oz. mu ne pripadajo delavske pravice, saj naročnik oz. delodajalec s takšno vrsto pogodbe znižuje stroške dela.

5.4.7 VOLONTERSKO PRIPRAVNIŠTVO

Kadar posameznik opravlja volontersko pripravništvo, svoje delo za neko podjetje ali organizacijo opravlja brezplačno, s pogodbo o volonterskem pripravništvu dobi povrnjene le stroške za malico in potne stroške (prav tam). Marsikateri delodajalec izkorišča tovrstno pogodbo, saj volonter pogostokrat opravlja delo zaposlenega, vendar za delo ni plačan, plačajo mu, kot je že omenjeno, samo potne stroške in malico. Četudi si v času trajanja pogodbe vzame v zakup delovne izkušnje in znanje, ki ju pridobi za opravljanje določenega

dela pri delodajalcu, ga slednji po poteku pogodbe o volonterskem pripravništvu ne zaposli oz. po prenehanju pogodbe najde novo osebo, ki bi delo opravljala na tak način, delodajalec pa bo privarčeval pri stroških za delo. Kot poudarja Lukič, »se v določenih strokah pomembne kompetence vidijo in dobijo šele v neposrednem stiku z delom, s prakso oziroma s stranko. Prav in logično pa bi bilo, da bi bilo vsako delo ustrezno plačano. Evropska komisija v svojih dokumentih v zadnjem času poudarja dostojno plačano pripravništvo in vajeništvo. Na evropski ravni nihče več ne govori o volonterskem pripravništvu. V praksi pa ga srečamo marsikje« (Zajc 2013).

Volontersko pripravništvo so delodajalci začeli sebi v prid izkoriščati v času krize in nižanja stroškov dela. V zasebnem sektorju se pojavljajo predvsem pri arhitekturnih biroji, odvetnikih, za vsako deveto od desetih neplačanih pripravništev pa je zaslužna država in njene službe. Večina se za volontersko pripravništvo odločijo mladi, ki si želijo pridobiti izkušnje. DURS je imel od 2011 do 2014 razpisanih 62 volonterskih mest, šole in vrtci jih bodo ponudili 247 v letu 2015 in 2016. Koliko natančno je volonterjev pripravnikov ne ve nihče, številka naj bi se gibala okoli števila pet tisoč. Če bi vsem dali vsaj minimalno plačo, bi to državo stalo 47 milijonov evrov (TV Slovenija, 1. program 2014).

5.4.8 SAMOSTOJNI PODJETNIKI (S.P.)

Problem samostojnih podjetnikov je v času krize in vse bolj razširjenih prekarnih oblik dela v tem, da se status samostojnega podjetnika ne uporablja več kot izbira dela za ljudi, ki bi želeli uresničiti svojo poslovno idejo ali načrt in jim takšna oblika dela to omogoča, ampak so v takšno »delovno razmerje« oz. status posamezniki velikokrat prisiljeni s strani delodajalcev, ki si želijo znižati stroške dela in jih prenesti z odprtjem samostojnega podjetja na posameznika, čeprav bodo za delodajalca še vedno opravljali delo zaposlenega, vendar kot podjetniki oz. samostojni podjetniki. V takšnih primerih gre za prikrita delovna razmerja, ki so kazniva, delavcu pa so kršene delavske pravice. Problem, ki se v zadnjem času vse bolj pojavlja na trgu dela predvsem med mladimi, ki pri zaposlitvi skorajda nimajo druge izbire, podrobneje opisujem v naslednjem poglavju.

6 SAMOZAPOSLENI KOT OBLIKA PREKARNEGA DELA

Samostojni podjetnik je »fizična oseba, ki na trgu samostojno opravlja pridobitno dejavnost v okviru organiziranega podjetja« (Zakon o gospodarskih družbah). »Samozaposlitev je stara oblika opravljanja dela za visoko usposobljeno delovno silo, ki svojo dejavnost izvaja samostojno, za več naročnikov in avtonomno določa ceno svojega dela« (Breznik 2013, 10). Za mnoge je samozaposlitev oblika rešitev pred nezaposlenostjo, še posebno pri tistih, ki vstopajo na trg dela in nimajo drugih možnosti (prav tako, 46). Pri samozaposlitvi ima delavec avtonomno možnost, da delo opravlja za več naročnikov na osnovah civilnih pogodb. V zadnjih letih pa je samozaposlitev postala oblika, s katero se vse bolj nadomešča delavce, ki jih varuje delovnopravna zakonodaja. Pojavlja se vse več navideznih samozaposlenih, ki za delodajalca opravljajo enako delo kot redno zaposleni, le da sklenejo civilno pravno pogodbo o sodelovanju, ki se lahko kadarkoli prekine in ostanejo brez varstva delavskih pravic (prav tako, 47). Pogosto se dogaja, da delodajalec ob nižanju stroškov dela od delavca zahteva, da se organizira kot samostojni podjetnik in nato s podjetjem sklepa storitvene pogodbe. Problem nastane, če ima določeno razmerje oz. dogovor o opravljanju dela med dvema strankama vse elemente delovnega razmerja. V tem primeru bi moral delodajalec taki osebi priznati status delavca in ji tako zagotoviti ustrezno delovnopravno varstvo (Leskošek 2013, 144).

Problem torej niso samozaposleni, ki v resnici opravljajo samostojno delo oz. dejavnost, ampak tiste osebe, ki imajo registrirano samozaposlitev in delo za naročnika opravljajo preko civilnopravne pogodbe, v odvisnem, podrejenem razmerju, ki tako po vsebini kot značilnosti ustreza opredelitvi delovnega razmerja in takšni osebi pripada ustrezno delovnopravno varstvo (Kresal 2014, 181). Pojav na katerega stroka opozarja že dalj časa ni nov in »je del splošnega trenda neoliberalizma, ki se krepi zlasti od 1980ih dalje« (prav tam). Naročnik se v takem primeru, ko samostojni podjetnik zanj opravlja vsa dela kot bi bil zaposlen, izogiba plačevanju davkov in prispevkov iz naslova pogodbe o zaposlitvi (Dostojno delo 2014). Kresalova (2014, 181) še dodaja, da je vse večje število prekritih delovnih razmerij predvsem posledica premalo učinkovitega nadzora in nespoštovanja predpisov v praksi, prav tako prenizkih kazni za kršitelje kot tudi nizke ravni ozaveščenosti nekaterih delodajalcev.

Navidezno zaposleni opravljajo delo pod stalnim pritiskom, saj na trgu vlada velika konkurenca ponudnikov enakih storitev, na njih se prenese skrb za pokojninsko, invalidsko in socialno zavarovanje, pa tudi poslovno tveganje od delodajalca. Četudi imajo samozaposleni pravico do sklepanja pogodb in opravljanja dela pri večjih naročnikih, se največkrat dogaja, da opravljajo delo samo za enega naročnika, pod njegovimi pravili in nadzorom (Breznik 2013, 47–48). Ker opravljajo vse delo redno zaposlenega delavca, bi jih delodajalec moral

zaposliti, a ker lahko navidezno samozaposlen redno delovno razmerje zahteva s tožbo na sodišču, za kar se v strahu pred izgubo dohodka odloči malo samozaposlenih, delodajalci s pridom izkoriščajo nastalo situacijo. Položaj samozaposlenih bi se moral urediti celostno, predvsem bi bilo potrebno določiti delovne normative in plačila za delo. »Samozaposlene, ki veljajo za delavce in delodajalce v eni osebi, bi bilo potrebno prepoznati kot delavce s pravnega in davčnega vidika, da bi dobili varstvo v okviru delovnopravne zakonodaje« (prav tako, 48).

Za primere, ko so osebe, ki opravljajo delo kot samozaposlene ekonomsko odvisne le od enega poslovnega subjekta (na nek način je kot njihov »delodajalec«), je nov zakon iz marca 2013 prinesel novo kategorijo »ekonomsko odvisne osebe«. Te osebe lahko najmanj 80 odstotkov svojih letnih dohodkov pridobijo od istega naročnika, vendar mora naročnik takšni ekonomsko odvisni osebi zagotoviti omejeno delovno varstvo. V primeru če tega ne zagotovi, obstajajo vsi elementi delovnega razmerja in se šteje, da je ta oseba delavec v delovnem razmerju in mu pripadajo vse delavske pravice in delovnopravno varstvo (Leskošek 2013, 144–145).

6.1 DELO PREKO S.P.-JA MED NAJPOGOSTEJŠIMI KRŠITVAMI

Inšpektorat Republike Slovenije za delo v svojem letnem poročilu za leto 2014 ugotavlja, da je gospodarska kriza marsikateremu delodajalcu služila kot priložnost in izgovor za kršenje predpisov. Izpostavljajo, da so bile številne kršitve in zlorabe delovnopravne zakonodaje predvsem na področju zagotavljanja temeljnih pravic delavcev iz dela, kamor spada tudi zagotavljanje pravice do dela. Opažajo tudi nizko stopnjo odgovornosti, stopnjo empatije in socialne podpore delodajalcev do delavcev (Inšpektorat Republike Slovenije za delo 2015, 48).

Med zlorabami na področju delovnih razmerjih so tako v poročilu za leto 2013 kot za leto 2014 ugotovili vse več zlorab na področju delovnih razmerij, ki se nanašajo na prepoved sklepanja pogodb civilnega prava, kar pomeni siljenje delavcev, da pridobijo status samostojnega podjetnika. Vse več delodajalcev ob inšpekcijskih nadzorih pove, da so delavci

sami tisti, ki želijo opravljati delo kot samostojni podjetniki, pogosto pa tudi delavci sami izpostavijo, da jim delo preko statusa samostojnega podjetnika bolj ustreza (prav tam). Inšpektorat tudi ugotavlja, da je precej zlorab tudi študentskega dela, največkrat v primerih, ko obstajajo vsi elementi delovnega razmerja in bi bilo potrebno skleniti pogodbo o zaposlitvi (prav tam).

Ker je število kršitev od leta 2007 do leta 2014 skokovito naraslo, kar je razvidno iz Tabele 6.1, inšpektorat za delo ugotavlja, da je spoštovanje delovnopravne zakonodaje alarmantno. Največ kršitev so v letu 2014 ugotovili v dejavnosti gradbeništva, v gostinskih nastanitvenih dejavnostih s strežbo jedi in pijač ter v dejavnosti trgovine. Najpogostejše so kršitve na področju področju plačila za delo in drugih prejemkov iz delovnega razmerja, že šesto leto zapored so to najpogosteje ugotovljene kršitve, ki predstavljajo več kot tretjino vseh ugotovljenih kršitev (prav tako, 53).

Tabela 6.1: Število ugotovljenih kršitev in število inšpekcijskih nadzorov

Leto	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Število kršitev	4746	5466	6013	6456	5986	8323	9762	10802
Število nadzorov	9922	9355	9965	9908	9626	9027	10958	9759

Vir: Inšpektorat Republike Slovenije za delo (2015, 50).

Inšpektorat je na podlagi prijav delavcev ugotovil, da se pojavlja vse več primerov, ko so delavci po zaposlitveni pogodbi zaposleni za krajši delovni čas (na primer za dve uri na teden), v praksi pa opravljajo delo za polni delovni čas ali celo čez. Za delo, ki ga delavci opravijo čez krajši delovni čas so pogosto plačani kar v gotovini. Pri tem se torej pojavljajo kršitve s področja socialnih zavarovanj ter davčnih predpisov, prav tako se veliko dela, tudi v primerih, ko obstajajo elementi delovnega razmerja, opravi kar preko študentskih napotnic ter z osebami, ki imajo status samostojnega podjetnika. Inšpektorji v praksi opažajo vse več delodajalcev, ki nimajo zaposlenega nobenega delavca in celotno dejavnost opravljajo s samostojnimi podjetniki, z osebami, ki delajo preko podjemnih pogodb ali na podlagi študentskih napotnic (prav tako, 53).

V sklopu kršitev na področju delovnih razmerij, je bilo največ kršitev v zvezi s pogodbo o zaposlitvi za določen čas, saj večina pogodb ni bila sklenjena v skladu z Zakonom o delovnih razmerjih, pojavlja se tudi vse več veriženja pogodb in zlorabe pogodb civilnega prava (pogodbe o sodelovanju preko s.p., podjemne pogodbe ...), v primerih, ko obstajajo elementi delovnega razmerja (prav tako, 55–59).

Med tipične pogodbe civilnega prava štejemo (prav tako, 59–60) podjemne pogodbe o delu in pogodbo med »delodajalcem« (formalno naročnikom) in samostojnim podjetnikom, ki so po navadi sklene kot pogodba o poslovnem sodelovanju. Velikokrat gre pri teh pogodbah za prikrito delovno razmerje, saj delavci status samostojnega podjetnika pogosto registrirajo na zahtevo delodajalcev. Ti tako vse stroške na ta način prenesejo na delavca in se izognejo stroškom letnega dopusta in stroškom v primeru odsotnosti delavca, ko je zaradi zdravstvenih razlogov na bolniški. Prav tako delodajalci kršijo Zakon o delovnih razmerjih, če pri takem sodelovanju obstajajo elementi delovnega razmerja. Inšpektorat ugotavlja, da je kršitev prepovedi opravljanja dela na podlagi pogodb civilnega prava, v takih primerih, ko obstajajo elementi delovnega razmerja, v zadnjih letih vse več. V letu 2014 so inšpektorji ugotovili 237 kršitev te prepovedi, leta 2013 201 kršitev in leta 2012 121 kršitev. Porast kršitev oz. zlorab prikritega delovnega razmerja, od leta 2005 naprej, kaže Tabela 6.2.

Tabela 6.2: Število kršitev prepovedi opravljanja delo preko pogodb civilnega prava (podjemne pogodbe, S.P.) v obdobju 2009–2014

Leto	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Število kršitev	65	67	120	121	201	237

Vir: Inšpektorat Republike Slovenije za delo (2015, 60).

6.2 SAMOSTOJNI PODJETNIKI IZ NUJE

Podatki statističnega urada kažejo, da so bili najštevilčnejši novi podjetniki v letu 2013 samostojni podjetniki posamezniki, in sicer jih je bilo kar 47,4 odstotka (Statistični urad

Republike Slovenije 2014). Vendar kot kažejo podatki raziskave Global Entrepreneurship Monitor, je 43 odstotkov samostojnih podjetnikov nastalo iz nuje, saj ustanovitelji ne vidijo druge možnosti za zaslužek (Rebernik 2015). Pri tem je potrebno izpostaviti, da se očitno vse več bremena in odgovornosti s strani delodajalca prenaša na samostojnega podjetnika. Tak delavec ustreza vsem pogojem nižanja stroškov dela delodajalca, saj za takega delavca

ni treba pripraviti delovnega mesta, temveč za vas dela kar na svojem domu. Ne ukvarjate se s tem, koliko ur dela, ne nudite mu ne malice in ne stola, računalnika in tiskalnika, še toaletnega papirja ne. Za dogovorjen znesek mora za čisto vse poskrbeti sam. Korak, ki sledi, se že kaže v obrisih: da sploh ni več dogovorjenega zneska. Človek dela zastonj, ker bi se mu drugače od dolgčasa doma zmešalo (Mazzini 2015).

Kot kažejo podatki statističnega urada, se število samostojnih podjetnikov od leta 2007 izjemno povečuje. Leta 2007 je bilo ustanovljenih 58.613 mikro podjetij oz. samostojnih podjetnikov, leta 2013 jih je bilo že 79.450, leta 2014 pa 80.988 (Statistični urad Republike Slovenije 2014).

Tabela 6.3: Število vpisov in izbrisov samostojnih podjetnikov po letih od 2005 do 2014

Število vpisov in izbrisov samostojnih podjetnikov po letih	Leto vpisa											SKUPAJ število izbranih podjetnikov po letih izbrisa in število aktivnih podjetnikov na dan 31.12.2014	
	pred 2005	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014		
pred 2005	44.474												44.474
2005	4.771	509											5.280
2006	4.247	1.060	696										6.003
2007	3.638	832	1.006	786									6.262
2008	3.896	1.000	1.020	1.374	1.113								8.403
2009	3.447	571	843	1.363	2.067	1.354							9.645
2010	4.152	517	630	907	1.667	1.990	1.130						10.993
2011	2.559	422	444	673	1.068	1.903	2.127	1.284					10.480
2012	2.734	321	412	574	902	1.297	1.838	2.620	1.590				12.288
2013	2.643	279	314	498	653	924	1.174	1.625	2.050	1.487			11.647
2014	2.212	251	293	320	507	661	800	1.066	1.571	2.192	1.557		11.430
Aktivni podjetniki na dan 31.12.2014	24.704	2.033	2.549	3.146	4.225	4.511	5.170	5.528	6.164	10.855	12.103		80.988
Število vpisov podjetnikov po letih	103.477	7.795	8.207	9.641	12.202	12.640	12.639	12.123	11.375	14.534	13.660		

Vir: Agencija Republike Slovenije za javnopravne evidence in storitve (2015a).

Tabela 6.3 kaže razmerje vpisov in izbrisov samostojnih podjetnikov. Iz tabele je razvidno, da se število novih vpisov od leta 2007 močno povečuje, še največ jih je bilo leta 2013, kar 14.534.

Leta 2014 je bilo v poslovni register vpisano skupno 13.660 novih samostojnih podjetnikov. Od tega je bilo v istem letu izbrisano 1.557 podjetnikov, ki so bili registrirani v letu 2014. Končno je bilo aktivno število samostojnih podjetnikov 12.103.

Leta 2013 je bilo v poslovni register na novo vpisanih 14.534 podjetnikov. Od tega je bilo v istem letu izbrisano 1.487 podjetnikov, ki so bili registrirani v letu 2013. Leta 2014 pa je bilo izbranih še dodatnih 2.192 samostojnih podjetnikov, ki so bili ustanovljeni leta 2013. Konec leta 2014 je bilo končno število aktivnih samostojnih podjetnikov ki so bili ustanovljeni leta 2013 10.855.

Leta 2012 je bilo v poslovni register na novo vpisanih 11.375 podjetnikov. Od tega je bilo v istem letu izbrisano 1.590 podjetnikov, ki so bili registrirani v letu 2012. Nato pa je bilo leta 2013 iz skupine novoustanovljenih samostojnih podjetnikov leta 2012 izbrisanih 2.050 samostojnih podjetnikov, leta 2014 pa 1.571. Končno je aktivno število samostojnih podjetnikov, ki so bili ustanovljeni v letu 2012 je 10.855.

Leta 2011 je bilo v poslovni register na novo vpisanih 12.123 podjetnikov. Od tega je bilo v istem letu izbrisanih 1.284 podjetnikov registriranih v letu 2011. Nato pa je bilo med samostojnimi podjetniki ustanovljenimi leta 2011 še dodatno izbrisanih leta 2012 2.620, leta 2013 1.625 in leta 2014 1.066 samostojnih podjetnikov. Konec leta 2014 je bilo tako aktivnih še 5.528 samostojnih podjetnikov ustanovljenih v letu 2011.

Leta 2010 je bilo v poslovni register na novo vpisanih 12.639 samostojnih podjetnikov. V istem letu je bilo izbrisanih 1.130 samostojnih podjetnikov, nato pa še dodatno po letih 2011: 2.127, 2012: 1.127, 2013: 1.174, 2014: 800 samostojnih podjetnikov registriranih leta 2010. Tako je bilo konec leta 2014 aktivnih 5.170 samostojnih podjetnikov, ki so bili ustanovljenih leta 2010. Več kot polovica jih torej ni več aktivnih.

Leta 2009 je bilo v poslovni register na novo vpisanih 12.640 samostojnih podjetnikov. V istem letu je bilo izbrisanih 1.354 samostojnih podjetnikov ustanovljenih v letu 2009, nato pa leta 2010: 1.990, 2011: 1.903, 2012: 1.297, 2013: 924, 2014: 661. Konec leta 2014 je bilo aktivnih 4.511 samostojnih podjetnikov, ki so bili ustanovljenih leta 2009, delovala jih je torej dobra tretjina.

Leta 2008 je bilo v poslovnih register na novo vpisanih 12.202 samostojnih podjetnikov. V istem letu je bilo izbrisanih 1.113 samostojnih podjetnikov ustanovljenih leta 2008, nato pa leta 2009: 2.067, 2010: 1.667, 2011: 1.068, 2012: 902, 2013: 653, 2014: 507. Konec leta 2014 je bilo aktivnih 4.225 samostojnih podjetnikov, ki so bili ustanovljenih leta 2008. V tem primeru je bilo leta 2014 aktivnih samozaposlenih samo še dobra tretjina tistih, ki so se samozaposlili v letu 2008.

Leta 2007 je bilo v poslovni register na novo vpisanih 9.641 samostojnih podjetnikov. V istem letu je bilo izbrisanih 786 samostojnih podjetnikov ustanovljenih leta 2007. Nato pa leta 2008: 1.374, 2009: 1.363, 2010: 907, 2011: 637, 2012: 574, 2013: 498, 2014: 320. Konec leta 2014 je bilo aktivnih 3.146 samostojnih podjetnikov, ki so bili ustanovljeni leta 2007, kar pomeni samo še tretjina tistih, ki so bili novoustanovljeni v letu 2007.

Iz Tabele 6.4, ki kaže primerjavo med začetnimi vpisi v posameznem letu in končnim stanjem aktivih samostojnih podjetnikov konec leta 2014 (31.12.2014), je razvidno, da je od novo ustanovljenih samostojnih podjetnikov leta 2007, 2008 in 2009 konec leta 2014 aktivnih samo še okoli tretjine podjetnikov, od ustanovljenih v letu 2010 in 2011 pa manj kot polovica. Od samostojnih podjetnikov registriranih leta 2012 je bilo konec leta 2014 aktivnih malo več kot polovica, bolj pozitiven trend je opazen pri ustanovitvah leta 2013 in 2014, vendar še ni preteklo dovolj časa, da bi lahko realno ocenili morebiten upad. Glede na trend izbrisov v preteklih letih, se največji upad zgodi v prvih treh letih po ustanovitvah. Razlog je tudi potek dveletnega roka, kolikor morajo tisti, ki so dobili subvencijo za samozaposlitev, opravljati dejavnost.

Tabela 6.4: Primerjava med začetnimi vpisi v posameznem letu in končnem stanju aktivih samostojnih podjetnikov konec leta 2014 (31.12.2014)

Leto	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Ustanovljeni posamezno leto	9.641	12.202	12.640	12.639	12.123	11.375	14.534	13.660
Aktivni leta 2014	3.146	4.225	4.511	5.170	5.528	6.164	10.855	12.103

Vir: Agencija Republike Slovenije za javnopravne evidence in storitve (2015a).

Če pogledamo skupno dosedanje število registriranih samostojnih podjetnikov, pa opazamo, da so najbolj številni poslovni subjekti v Sloveniji. Zadnji dan meseca junija leta 2015 jih je bilo v Sloveniji kar 83.245 ali 41,2 odstotka. Samostojnim podjetnikom nato sledijo še drugi subjekti, kot so gospodarske družbe 35,5 odstotka (71.882), društva 23,6 odstotka (23.652), druge fizične osebe, ki opravljajo registrirano dejavnost 11,4 odstotka (11.835), nepridobitne organizacije 4,2 odstotka (8.453), pravne osebe javnega prava 1,4 odstotka (2.828) in zadruga 0,2 odstotka (384) (Agencija Republike Slovenije za javnopravne evidence in storitve 2015b).

6.3 NAJPOGOSTEJE NA NOVO REGISTRIRANE DEJAVNOSTI

Glede na podatke, ki smo jih pridobili pri Agenciji Republike Slovenije za javnopravne evidence in storitve, lahko izluščimo dejavnosti oz. panoge, v katerih se odpre največ samostojnih podjetij. To še nujno ne pomeni, da najpogostejše panoge kažejo tudi na največjo

številčnost prekarnege dela oz. na lažne samozaposlene. Bomo pa skušali s pomočjo teh podatkov izluščiti trend, ali se je od začetka krize leta 2007 začelo povečevati število registracij samostojnih podjetij, ki se ukvarjajo s kognitivno dejavnostjo, saj v sodobnem kapitalizmu prevladujejo takšne oblike dela oz. teoretiki (Hardt in Negri 2003; Varcellone 2005) izpostavljajo, da so ene izmed tistih, kjer je možnosti za prekarizacijo največ, saj temeljijo na znanju, storitvah in nematerialnem delu. V magistrski nalogi smo se zaradi obsežnosti podatkov omejili na prvih petnajst najpogostejših dejavnosti, kjer se je od leta 2007 do 2014 ustanovilo največ samostojnih podjetij. Omejili smo se z letnico 2007, ko se je pričela finančna kriza in se je tudi v Sloveniji pričel spreminjati trg dela, prav tako v mnogih analizah opazamo, da se je število registracij samostojnih podjetij po tem letu začelo povečevati.

Kot smo že ugotovili iz Poročila o delu Inšpektorata RS za delo (2014) in raziskave, ki so jo za Evropsko komisijo naredili na londonski fakulteti za družbene vede na podlagi analize dvanajstih članic Evropske unije, se največ prekarnege dela pojavlja v medijih in kulturi, visoka stopnja prekarnege dela je tudi v gradbeništvu, v kmetijstvu in zdravstvu in v gostinstvu, prav tako v dejavnostih čiščenja in v turizmu (Study on Precarious work and social rights 2012, 47). Tudi v akademskih institucijah je zaznati vse več negotovih oblik dela. Po podatkih starosti redno zaposlenih na fakultetah je razvidno, da so najmlajši redno zaposleni stari okrog štirideset let (Repovž 2014). Pri analiziranju najpogostejših dejavnosti, kjer so od leta 2007 do 2014 posamezniki največkrat na novo registrirali samostojno podjetje, bomo izmed teh izpostavljenih skupin najbolj pozorni na dejavnosti kognitivnega dela, saj se v magistrskem delu osredotočamo na znanje in njegovo vlogo v kognitivnem kapitalizmu. Ker poznamo več oblik prekarnege dela, ne moremo splošno sklepati, da se v vseh teh izpostavljenih panogah pojavlja največ lažnih samozaposlenih oz. posameznikov, ki so bili primorani registrirati samostojno podjetje. Lahko pa sklepamo, da te panoge zavzemajo več vrst kognitivnih del, kjer je izkoriščanje delovne zakonodaje možno in toliko bolj mogoče.

Najprej bomo za vsako leto od 2007 do 2014 predstavili prvih petnajst najpogostejših na novo registriranih dejavnosti samostojnih podjetnikov v tabeli, pri vsakem letu bomo izpostavili posebnosti, ki jih opazamo in statistične podatke na mestih, kjer nam to dopuščajo dodatni viri in literatura, nadgradili še s primeri iz prakse (na katere smo najpogosteje naleteli v medijih) in tako dodali širši opis določene izpostavljene dejavnosti.

- **Leto 2007**

Tabela 6.5: Najpogosteje registrirane dejavnosti samostojnih podjetnikov v letu 2007 in njihovo število

Naziv	Število
Podjetniško in poslovno svetovanje	515
Posredništvo pri prodaji raznovrstnih izdelkov	453
Splošna gradbena dela	443
Druga zaključna gradbena dela	420
Točenje pijač	373
Vgrajevanje stavbnega in drugega pohištva	305
Cestni tovorni promet	284
Druge športne dejavnosti	228
Računovodske, knjigovodske in revizijske dejavnosti, davčno svetovanje	209
Druge osebne storitve	189
Čiščenje objektov in opreme	185
Drugo projektiranje in tehnično svetovanje	178
Oskrba z računalniškimi programi in svetovanje	178
Oblaganje tal in sten	164
Druge inštalacije pri gradnjah	162

Vir: Agencija Republike Slovenije za javnopravne evidence in storitve (2015c).

Tako v letu 2007 (glej Tabelo 6.5) kot v vseh letih naprej do 2014 (glej Tabele od 6.5 do 6.12) bo najpogostejša dejavnost na novo registriranih samostojnih podjetnikov **podjetniško in poslovno svetovanje**. Sama dejavnost zavzema širok spekter del, ki jih posamezniki lahko opravljajo. Tako lahko pod to dejavnostjo zasledimo dela kot so: cenitve poslovne opreme in strojev, kadrovske, finančno, bančno, investicijski in kreditno trgovsko svetovanje, svetovanje na področju zdravstva, svetovanja posebnih strokovnjakov, tehnološke storitve itd. (e-VEM Portal za podjetja in podjetnike). Že iz te najpogosteje na novo registrirane dejavnosti lahko sklepamo, da gre za številna kognitivna dela. Sicer med prvih petnajst najdemo še t.i. standardne obrti kot so: gradbeništvo (v naslednji letih od 2008 do 2005 se bo poleg gradbenih del pojavila tudi vse večja registracija inženirskih dejavnosti s projektanti, nadzorniki, konstruktorji itd.), tovorni promet, gostinstvo, čistine servise ... Gre za panoge, ki so pogosto izpostavljene kot tiste, kjer se največkrat pojavlja prekarno delo in večina njih v letih od 2007 do 2014 prevladuje med prvimi petnajstimi največkrat na novo registriranimi samostojnimi podjetji. K tem moramo dodati tudi **računovodske in knjigovodske**

dejavnosti, kjer gre za obliko kognitivne dejavnosti. Naraščajoče število registracij računovodskih servisov je lahko povezana tudi z vse večjim številom registracij samostojnih podjetij, ki računovodske storitve potrebujejo za urejeno poslovanje. Veliko na novo registriranih samostojnih podjetij je vsako leto od 2007 do 2014 tudi v **dejavnosti posredništva pri prodaji raznovrstnih izdelkov** (gre za samostojne podjetnike, ki prodajajo različne izdelke na trgu) in iz dejavnosti **računalniških storitev**, kjer lahko zopet prepoznamo obliko kognitivnega dela, ki pa predvsem sovпада s tehnološkim razvojem in vse bolj pomembnim računalniškim znanjem in storitvami v sodobnem kapitalizmu.

- **Leto 2008**

Tabela 6.6: Najpogosteje registrirane dejavnosti samostojnih podjetnikov v letu 2008 in njihovo število

Naziv	Število
Drugo podjetniško in poslovno svetovanje	652
Nespecializirano posredništvo pri prodaji raznovrstnih izdelkov	405
Strežba pijač	341
Oblaganje tal in sten	336
Cestni tovorni promet	332
Vgrajevanje stavbnega pohištva	306
Računovodske, knjigovodske in revizijske dejavnosti; davčno svetovanje	297
Druga zaključna gradbena dela	274
Druge inženirske dejavnosti in tehnično svetovanje	273
Pleskarska dela	224
Splošno čiščenje stavb	223
Frizerska dejavnost	217
Druge storitvene dejavnosti, drugje nerazvrščene	202
Prevajanje in tolmačenje	195
Računalniško programiranje	193

Vir: Agencija Republike Slovenije za javnopravne evidence in storitve (2015c).

V letu 2008, poleg že opisanih dejavnosti iz leta 2007, na novo med prvih petnajst prvič opazimo dejavnost **prevajanja in tolmačenja** (glej Tabelo 6.6). Leta 2008 je to dejavnost na novo registriralo 195 posameznikov, kot je razvidno iz podatkov, se med prvo petnajsterico najpogostejših novih registracij pojavijo še leta 2013 (glej Tabelo 6.11), ko se jih na novo registrira 226. Kot je znano predvsem iz zapisov iz medijev in raziskave, ki so jo izvedli na Mirovnem inštitutu (Breznik 2012), se ogromno prekarnega dela preko samozaposlenih opravi pri prevajalcih. V raziskavi so ugotovili, da je med prevajalci in pisatelji slaba polovica

samozaposlenih, dobra četrtnina je imela leta 2011 dohodke pod pragom revščine, v povprečju pa so prejeli 46 odstotkov povprečne bruto plače zaposlenega. Večina dela od osem do deset ur med delovnimi dnevi in zelo redno ob vikendih in praznikih. Pri zdravstvenem stanju so ugotovili, da imajo samozaposleni pogosteje trajnejše zdravstvene težave kakor starejša skupina zaposlenih, a v zadnjem letu nihče od njih ni bil niti en dan na bolniškem dopustu. V prihodnosti pa celotna skupina samozaposlenih predstavlja tudi breme za državo, saj bodo zaradi najnižjih prispevkov za socialno varnost kot starostniki ogrožena socialna skupina (prav tam). Kot pravi ena izmed prevajalk, je za prevajalce v kulturi že od nekdaj skrajno malo rednih zaposlitev, v zadnjem času pa jih že več sploh ni. Ugotavlja, da podobno velja tudi za številne druge poklice, ki jih opravljajo samozaposleni v kulturi kot tudi samostojni podjetniki.

Samozaposleni v kulturi smo – tako kot samostojni podjetniki – absurdne »dvoživke«, saj smo formalno tako delojemalci kot tudi delodajalci samim sebi, zato nimamo vseh pravic, ki jih imajo klasični delojemalci, in moramo skorajda vse stroške in tveganja, povezana z delom, prevzeti nase. Če npr. zbolimo, dobimo nadomestilo za bolniško odsotnost za prvih 30 delovnih dni samo, če si ga plačamo sami ... To v praksi pomeni, da večina samozaposlenih v vsej svoji delovni dobi nikoli ne vzame bolniškega dopusta in v času bolezni nikoli ne prejme nadomestila, čeprav si redno plačuje prispevke za zdravstveno zavarovanje. Kar je zlasti hud problem za tiste s kroničnimi boleznimi (Delo 2015d).

Izpostavi tudi problem nestalnega dela, nerednih plačil, dela za vikende in praznike.

Nestalna oziroma neredna naročila, marsikdaj pa preveč naročil hkrati, vse nižji in pogosto z zamudo izplačani honorarji, neprimerno kratki roki za dokončanje dela, razmeroma visoki prispevki za socialno varnost nas silijo v nezdrav način življenja: delo tudi ob sobotah, nedeljah, praznikih in ponoči je prej pravilo kot izjema. Številni se iz časovnih in/ali finančnih razlogov odpovedujejo dopustu, mnoge samozaposlene pa delajo še tik pred porodom in nato znova že nekaj tednov po rojstvu otroka, ker se upravičeno bojijo, da bodo sicer izgubile naročnike (prav tam).

Še ena izmed prevajalk, ki dela kot samozaposlena izpostavi, da je v svobodnih poklicih zaznati bolj malo svobode. Predvsem ne v tem, da ne veš, ali boš s svojim delom preživel naslednji dan, teden, mesec. Kot ključni problem, ki slabša položaj samozaposlenih izpostavi

mesečno obvezno plačevanje prispevkov, »ki so glede na realno bruto plačo večine samozaposlenih (pre)visoki – minimalna osnova je trenutno nekaj nad 320 evri in prinaša zgolj minimalne pravice iz naslova pokojninskega zavarovanja. Če samozaposleni do 15. v mesecu ne zmore plačati prispevkov, so sankcije takojšnje – izključitev iz zavarovanja« (Delo 2015e).

Izpostavi tudi, da imajo prevajalci in raziskovalci, kljub temu da vseskozi sodelujejo pri projektih javnega pomena, slabše možnosti za pridobivanje dela, strokovni razvoj in napredovanje kot ljudje, ki so del formalnih akademski mrež in imajo na voljo vso infrastrukturo, materialno in strokovno podporo, ki je pri prijavih projektov bistvenega pomena. Samozaposleni so prepuščeni dobri volji,

v najslabšem primeru pa samovolji posameznikov na pozicijah moči, saj nima sindikata, pa tudi če bi ga imela, bi bil lahko glede na specifiko statusa samozaposlenih njen edini zaščitnik država. Samozaposleni smo večji del skrbi za svoje preživetje prevzeli na lastna pleča in s tem državo krepko razbremenili. V zameno bi pričakovali razumno davčno politiko, politiko obveznega zdravstvenega in pokojninskega zavarovanja in ustrezno socialno varnost (prav tam).

- **Leto 2009**

Tabela 6.7: Najpogosteje registrirane dejavnosti samostojnih podjetnikov v letu 2009 in njihovo število

Naziv	Število
Drugo podjetniško in poslovno svetovanje	802
Nespecializirano posredništvo pri prodaji raznovrstnih izdelkov	468
Strežba pijač	427
Računovodske, knjigovodske in revizijske dejavnosti; davčno svetovanje	329
Oblaganje tal in sten	301
Druga zaključna gradbena dela	251
Splošno čiščenje stavb	250
Drugje nerazvrščeno izobraževanje, izpopolnjevanje in usposabljanje	233
Druge inženirske dejavnosti in tehnično svetovanje	231
Druge storitvene dejavnosti, drugje nerazvrščene	227
Vzdrževanje in popravila motornih vozil	222
Frizerska dejavnost	220
Dejavnost zavarovalniških agentov	220
Cestni tovorni promet	220
Računalniško programiranje	217

Vir: Agencija Republike Slovenije za javnopravne evidence in storitve (2015c).

Tudi v letu 2009 je najpogostejša na novo registrirana dejavnost s področja podjetniškega in poslovnega svetovanja (glej Tabelo 6.7). Na seznamu med prvih petnajst, poleg že v prejšnjih letih izpostavljenih gradbenih del, čistilnih servisov, gostilniških, frizerskih in mehaničnih storitev, računovodskih in knjigovodskih dejavnosti, inženirskih dejavnosti, računalniških storitve in posredništva pri prodaji raznovrstnih izdelkov (glej Tabelo 6.5 in Tabelo 6.6), prvič kot bolj številno opazimo drugje nerazvrščeno **dejavnost izobraževanj, izpopolnjevanja in usposabljanja**. Gre za dejavnost, ki zavzema širok spekter kognitivnih del. Izpostavljam najpogostejše: poučevanje univerzitetnih (visokošolskih) predavateljev, profesorjev na srednji, višji, visoki šoli in učiteljev v osnovni šoli v okviru samozaposlitve (s.p.), strokovni seminarji, delavnice za otroke, jezikovni, kuharski, športni tečaji, usposabljanje reševalcev, nastopanja v javnosti, računalniško usposabljanje, izvajanja programov poklicnega usposabljanja itd. (e-VEM Portal za podjetja in podjetnike). To so oblike dela v športu, kulturi in izobraževanju, ki se med prvih petnajst največkrat na novo registriranih pojavijo vsako leto od leta 2009 do 2014 (glej Tabele od 6.7 do 6.12). Da so se prekarne oblike dela razširile tudi na področje izobraževanja in znanosti, kaže primer ene izmed raziskovalk in asistentk na eni izmed fakultet. Ima status samozaposlene osebe v kulturi, delno pa je zaposlena na fakulteti. Lani je bila od januarja do marca zaposlena za 50 ur na leto, od marca do decembra pa je delala za 222 ur na leto in je bila njena mesečna plača okoli 220 evrov na mesec. Večinski del njenega vsakdana predstavlja delo, zato je večkrat nezadovoljna in ji primanjkuje optimizma (Delo 2015f). Na prekarno delo gleda kot na sužnjelastniški odnos. »[P]rekarno delo je neke vrste sužnjelastništvo, le da ne zagotovi niti strehe nad glavo niti hrane – vsaj glede na mojo plačo. Menim pa, da je to neka prehodna oblika dela, ki pa jo moramo čim prej ukiniti oziroma močno spremeniti, saj v nasprotnem primeru nadaljevanje tovrstnega dela vodi v večanje razlik med bogatimi in revnimi ter v izgubo srednjega sloja« (prav tam). Izpostavi še, da vidi okoli sebe veliko podobnih zgodb oziroma ljudi, ki so v podobni situaciji. Velikokrat se pogovarjajo o nastali situaciji in največkrat ugotovijo, da žal svojega položaja sami ne morejo spremeniti, k večjemu se lahko soočijo z njegovo brezizhodnostjo. Izrazi tudi razočaranje nad političnimi in delavskimi institucijami v Sloveniji. »Nimam nobenih pričakovanj ne od države ne od sindikata. Gre za politične tvorbe brez koristi. Zdi se, da jih je omejil in izvotlil birokratski sistem, da koristoljubja posameznikov ne omenjam« (prav tam).

- **Leto 2010**

Tabela 6.8: Najpogosteje registrirane dejavnosti samostojnih podjetnikov v letu 2010 in njihovo število

Naziv	Število
Drugo podjetniško in poslovno svetovanje	798
Strežba pijač	440
Nespecializirano posredništvo pri prodaji raznovrstnih izdelkov	439
Računovodske, knjigovodske in revizijske dejavnosti; davčno svetovanje	328
Cestni tovorni promet	263
Druga zaključna gradbena dela	255
Računalniško programiranje	245
Druge inženirske dejavnosti in tehnično svetovanje	242
Oblaganje tal in sten	238
Vgrajevanje stavbnega pohištva	214
Izobraževanje, izpopolnjevanje in usposabljanje na področju športa in rekreacije	210
Druge storitvene dejavnosti, drugje nerazvrščene	209
Vzdrževanje in popravila motornih vozil	207
Drugje nerazvrščeno izobraževanje, izpopolnjevanje in usposabljanje	199
Splošno čiščenje stavb	196

Vir: Agencija Republike Slovenije za javnopravne evidence in storitve (2015c).

Pri registriranih dejavnostih v letu 2010, poleg že v prejšnjih letih opisanih pogostih na novo registriranih dejavnostih samostojnih podjetnikov, prvič kot eno izmed oblik kognitivnega dela opazimo tudi **izobraževanje, izpopolnjevanje in usposabljanje na področju športa in rekreacije** (glej Tabela 6.8). Gre za dejavnost, ki bo od leta 2010 do 2014 ostala med najpogosteje registriranimi poleg ostalih, ki smo jih že izpostavili (glej Tabele od 6.8 do 6.12). Ta dejavnost zavzema različna izobraževanja, izpopolnjevanja in usposabljanja na področju športa in rekreacije, gre lahko za organizacijo skupinskih športnih vadb, tečajev, turnirjev ... (e-VEM Portal za podjetja in podjetnike). Sklepamo lahko, da se je tudi na tem področju trg dela spremenil in delavce prisilil v registracijo samostojnega podjetja. K temu je verjetno botrovalo tudi vse večje povpraševanje in zanimanja ljudi za športne dejavnosti, ki v sodobni družbi igrajo pomembno vlogo za zdrav način življenja, lahko da ljudje izobraženi v tej dejavnosti niso našli drugačne možnosti zaposlitve in so na trgu ponudili svoje storitve in znanje iz tega področja ali pa so jih v to prisilili delodajalci.

- **Leto 2011 in 2012**

Tabela 6.9: Najpogosteje registrirane dejavnosti samostojnih podjetnikov v letu 2011 in njihovo število

Naziv	Število
Drugo podjetniško in poslovno svetovanje	776
Nespecializirano posredništvo pri prodaji raznovrstnih izdelkov	449
Strežba pijač	443
Računovodske, knjigovodske in revizijske dejavnosti; davčno svetovanje	272
Druga zaključna gradbena dela	270
Oblaganje tal in sten	257
Druge inženirske dejavnosti in tehnično svetovanje	255
Cestni tovorni promet	241
Izobraževanje, izpopolnjevanje in usposabljanje na področju športa in rekreacije	237
Druge storitvene dejavnosti, drugje nerazvrščene	226
Drugje nerazvrščeno izobraževanje, izpopolnjevanje in usposabljanje	215
Računalniško programiranje	211
Trgovina na drobno po pošti ali po internetu	210
Vzdrževanje in popravila motornih vozil	209
Splošno čiščenje stavb	204

Vir: Agencija Republike Slovenije za javnopravne evidence in storitve (2015c).

Leta 2011 in 2012 (glej Tabelo 6.9 in Tabelo 6.10) lahko med prvo petnajsterico še vedno opazimo povečano registracijo številnih dejavnosti na področju kognitivnih del – ki smo jih kot najbolj pogoste izpostavili že pri opisih tabel v prejšnjih letih – izobraževanje, svetovanje in storitve. Na novo se med najpogostejšimi novo registriranimi samostojnimi podjetji se leta 2011 pojavi **dejavnost trgovine na drobno po pošti ali po internetu**, kar kaže na novo obliko dela, ki so jo na trgu kot primerno našli posamezniki. Ta vse pogostejša oblika dejavnosti je verjetno povezana z vse večjim tehnološkim razvojem in uporabo interneta, ki je tudi na splošno postal del vsakdanjega življenja posameznikov in približal trgovsko ponudbo in storitve kar preko računalnika. Ta dejavnost je visoko med nov registriranimi samozaposlenimi tudi v letu 2012 in 2013 (glej Tabelo 6.10 in 6.11).

Tabela 6.10: Najpogosteje registrirane dejavnosti samostojnih podjetnikov v letu 2012 in njihovo število

Naziv	Število
Drugo podjetniško in poslovno svetovanje	750
Strežba pijač	425
Nespecializirano posredništvo pri prodaji raznovrstnih izdelkov	394
Računovodske, knjigovodske in revizijske dejavnosti; davčno svetovanje	256
Druge inženirske dejavnosti in tehnično svetovanje	247
Druge storitvene dejavnosti, drugje nerazvrščene	240
Izobraževanje, izpopolnjevanje in usposabljanje na področju športa in rekreacije	232
Drugje nerazvrščeno izobraževanje, izpopolnjevanje in usposabljanje	232
Trgovina na drobno po pošti ali po internetu	230
Druga zaključna gradbena dela	228
Računalniško programiranje	222
Cestni tovorni promet	202
Splošno čiščenje stavb	188
Frizerska dejavnost	177
Vzdrževanje in popravila motornih vozil	170

Vir: Agencija Republike Slovenije za javnopravne evidence in storitve (2015c).

- **Leto 2013 in 2014**

Tabela 6.11: Najpogosteje registrirane dejavnosti samostojnih podjetnikov v letu 2013 in njihovo število

Naziv	Število
Drugo podjetniško in poslovno svetovanje	1.335
Strežba pijač	490
Nespecializirano posredništvo pri prodaji raznovrstnih izdelkov	450
Druge inženirske dejavnosti in tehnično svetovanje	376
Računovodske, knjigovodske in revizijske dejavnosti; davčno svetovanje	372
Druge storitvene dejavnosti, drugje nerazvrščene	338
Drugje nerazvrščeno izobraževanje, izpopolnjevanje in usposabljanje	319
Računalniško programiranje	317
Izobraževanje, izpopolnjevanje in usposabljanje na področju športa in rekreacije	306
Trgovina na drobno po pošti ali po internetu	289
Umetniško ustvarjanje	257

Cestni tovorni promet	240
Vzdrževanje in popravila motornih vozil	226
Prevajanje in tolmačenje	226
Nudenje celovitih pisarniških storitev	212

Vir: Agencija Republike Slovenije za javnopravne evidence in storitve (2015c).

Leta 2013 (glej Tabelo 6.11) in 2014 (glej Tabelo 6.12) lahko opazimo, da se med petnajstimi najpogostejšimi novo registriranimi samostojnimi podjetniki vse bolj pojavljajo dejavnosti kognitivnega dela (podjetniško in poslovno svetovanje, računovodske in knjigovodske storitve, izobraževanje, prevajanje, pisarniške storitve ...), ki so iz višjih mest izrinila sicer še vedno prisotne različne oblike gradbenih del in tovrnega prometa, prej pogosto registriranih dejavnosti čiščenja stavb pa ni več med petnajsterico. Zelo visoko po številu novih registracij še vedno ostajajo dela v gostinstvu (strežba pijač) in posredništvo pri prodaji različnih izdelkov. Se pa začnejo v letih 2013 in 2014 vse bolj pojavljati registracije dejavnosti **umetniškega ustvarjanja** (glej Tabelo 6.11 in Tabelo 6.12). Prvič se ta dejavnost med petnajsterico pojavi leta 2013, število registracij pa se leta 2014 še poveča. V to dejavnost spadajo različna kognitivna dela, ki jih opravljajo novinarji, prevajalci, fotoreporterji, umetniški in kulturni delavci, ustvarjalci unikatnih izdelkov iz kulturne dediščine ... (e-VEM Portal za podjetja in podjetnike).

Tabela 6.12: Najpogosteje registrirane dejavnosti samostojnih podjetnikov v letu 2014 in njihovo število

Naziv	Število
Drugo podjetniško in poslovno svetovanje	1.385
Strežba pijač	456
Računalniško programiranje	415
Druge storitvene dejavnosti, drugje nerazvrščene	319
Izobraževanje, izpopolnjevanje in usposabljanje na področju športa in rekreacije	307
Drugje nerazvrščeno izobraževanje, izpopolnjevanje in usposabljanje	302
Druge inženirske dejavnosti in tehnično svetovanje	299
Nespecializirano posredništvo pri prodaji raznovrstnih izdelkov	294
Umetniško ustvarjanje	293
Vzdrževanje in popravila motornih vozil	268
Druga zaključna gradbena dela	232
Priložnostna priprava in dostava jedi	230
Mehanska obdelava kovin	229
Računovodske, knjigovodske in revizijske dejavnosti; davčno svetovanje	222
Oblaganje tal in sten	218

Vir: Agencija Republike Slovenije za javnopravne evidence in storitve (2015c).

Pri dejavnosti umetniškega ustvarjanja gre za področja dela, kjer so prekarne oblike dela pogostokrat prepoznane in za to dejavnost skorajda značilne, še najpogosteje v medijih. Kot izpostavlja Mario Belovič iz Društva novinarjev Slovenije, je vstop na trg dela v novinarstvu možen izključno na podlagi prekarne dela (24ur 2015). Mnogi izmed teh delavcev niso zavzeti v število registracij dejavnosti umetniškega ustvarjanja, saj precej posameznikov registrira tudi radijsko dejavnost, televizijsko dejavnost, produkcijo filmov in televizijskih oddaj itd., ki pa jih ni zaznati med najpogostejšimi, so pa tudi, kot kaže Tabela 6.13 pogoste in so narasle predvsem v letu 2014.

Tabela 6.13: Število na novo registriranih samozaposlenih v letih od 2007 do 2014 na področju dejavnosti značilnih za medijski trg dela

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Radijska dejavnost		9	10	5	9	8	17	25
Televizijska dejavnost		25	2	18	17	22	26	22
Post produkcijske dejavnosti pri izdelavi filmov, video filmov, televizijskih oddaj		6	9	16	12	8	16	35
Produkcija filmov, video filmov, televizijskih oddaj		54	71	73	73	61	124	171
Spremljajoče dejavnosti za umetniško uprizorjanje		32	28	31	31	27	37	46
Umetniško ustvarjanje	106	117	172	150	150	165	157	193
Umetniško uprizorjanje	2	79	103	107	107	93	163	197
Dejavnost tiskovnih agencij	20	5	7	5	5	2	4	4
Radijska in televizijska dejavnost	33							

Vir: Agencija Republike Slovenije za javnopravne evidence in storitve (2015c).

Upoštevati moramo, da so pod dejavnosti umetniškega uprizorjanja in ustvarjana poleg številnih medijskih delavcev vključeni oz. registrirani tudi številni kulturni delavci, gledališčni igralci in ostali umetniki, ki niso specifično del medijskega trga dela. Iz tega vidika ne moremo govoriti o točnih številkah koliko posameznikov, ki dela v medijih se je na novo samozaposlilo. Lahko pa sklepamo, da gre za trend povečevanje teh oblik dela na medijskem, kulturnem in umetniškem področju.

Problem prekarne delo, predvsem preko samozaposlitev in avtorskih pogodb, je zelo očiten na RTV Slovenija in pri drugih medijskih hišah v zasebni lasti, ki pa niso dolžne javno objaviti in posredovati podatkov, zato je največ podatkov na voljo prav za RTV. Kot ugotavlja Voh Boštlic (2014), je RTV Slovenija zaradi nepravilnosti pri opravljanju dela preko avtorskih pogodb in s.p.-jev stalo že več kot 500.000 evrov, večino tega davkoplačevalskega denarja, tožbe pa se še kar nadaljujejo. Vse več sodelavcev se namreč odloči, da bo zaradi siljenja k delu preko avtorske pogodbe ali s.p.-ja tožilo RTV Slovenija, saj pri večini obstajajo vsi elementi zaposlitve, kar pa delodajalec ne želi upoštevati. RTV Slovenija je od leta 2008 do decembra 2014 tožilo 77 honorarnih sodelavcev. Večina delavcev, dvaintrideset, je tožbo dobila, šestnajstim ni uspelo, pri ostalih pa so postopki še tekli. Sicer pa RTV Slovenija ni edina medijska hiša, ki honorarne sodelavce izkorišča za nižanje stroškov dela, kot ugotavlja Voh Boštlic (prav tam), je najmanjše sodelavcev preko pogodb namesto njihovega zaposlovanja kar stalnica delovanja večine medijev pri nas, ki izkoriščajo delovno zakonodajo, saj je za delodajalca delo preko avtorske pogodbe in samozaposlenih veliko cenejše od redne zaposlitve.

V primerih, ko delodajalec krši zakon in delavca, ki delo preko avtorske pogodbe ali s.p.-ja in pri tem delu obstajajo vsi elementi delovnega razmerja, ne zaposli, lahko delavec s tožbo zahteva sklenitev delavnega razmerja. V primeru, da sodišče odloči v prid delavca, ga mora delodajalec, v našem primeru medijska hiša takoj zaposliti, honorarnemu sodelavcu mora »povrniti razliko med izplačanim honorarjem ter primerno plačo za njegovo delo z vsemi dajatvami in prispevki, ki bi jih prejemal kot redno zaposleni, za vsa leta honorarnega dela. Za nazaj mu mora plačati tudi vse prispevke za zdravstveno, pokojninsko in ostala zavarovanje« (prav tam).

Ko je slovenska vlada leta 2013 plačilo prispevkov iz avtorskih pogodb močno zvišala, so medijske hiše našle nov način izkoriščanja. Vse več ljudi so in še silijo, v odprtje s.p.-ja. Novinar postane podjetnik, ki je sicer pokojninsko zavarovan, v primeru bolezni ali dopusta, pa mora izpad dohodka kriti iz lastnih prihrankov. Prav tako je takšnega sodelavca lažje odpustiti, saj mu delodajalec preprosti preneha naročati storitve (prav tam). Enemu izmed novinarjev so pri večjem slovenskem mediju za ekskluzivne članke, v katerih bi moral obširno in poglobljeno obdelati posamezne teme, ponudili deset evrov na članek. V pogodbi o sodelovanju so zapisali celo kazen 30.000 evrov, če bi zahteval sklenitev rednega delovnega razmerja, morebitne stroške tožb pa bi moral prevzeti nase (Petkovič in Kramberger 2014).

Da je delo v medijih vse bolj izkoriščajoče, kaže tudi ena izmed potez novih lastnikov največje časopisne hiše pri nas, Delo. Ko je družba FMR prevzela časopisno hišo, so honorarni novinarji pol ure po prevzemu prejeli anekse k pogodbi o avtorskem delu. V novih aneksih je nov lastnik ponudil plačilo najemnine za uporabo delovnih sredstev naročnika, kot je na primer računalnik, v višini trideset evrov na mesec. Ta uporabnina pa se bo zaračunala ob izplačilu avtorskega honorarja (Petkovič 2015).

Ena izmed novinark izpostavi, da je bila v status samostojne novinarke, tako kot večina njenih kolegov, prisiljena. Ustanovitev samostojnega podjetja je bil edini način, da lahko še naprej dela v medijih, ki so po njenem mnenju najbolj prekarne institucije. Njen honorar je nižji kot ga ima zaposleni sodelavec, ki opravlja enako delo. Kot honorarna sodelavka ima enake dolžnosti kot zaposleni sodelavci, vendar nima enakih pravic, prav tako nima pravice do nagrajevanja ali napredovanja.

V primerjavi z redno zaposlenimi je moj položaj slabši, četudi se redno zaposlenim zmanjšujejo plače in pravice. Predvsem je slabši v smislu korištenja prostih dni po delu ob »dela prostih dnevih«, praznikih, vikendih, nedeljah, nimam plačane bolniške - torej hodim v službo tudi z vročino -, sicer imam plačanih dvajset dni dopusta na leto, kar je v primerjavi z redno zaposlenimi novinarji veliko manj. Pogosto pa si ga sicer težko privoščim (Delo 2015g).

V okviru službe mora večkrat potovati v tujino, potovanja pa mora pogosto kriti sama. Ker ji pogodbo o sodelovanju podaljšujejo na vsake tri mesece, pravi, da ne more ničesar dolgoročno načrtovati, prav tako na banki ne more dobiti kredita ali izrednega limita. Novinarka prekarno delo razume kot pogodbe, v katerih ni nič.

Številni prekarci imajo pogodbe brez zneskov, z določbami o dolžnostih in brez pravic. V Sloveniji je to izjemno, gre za obliko suženjskega dela, saj številni prekarci delajo samo za enega naročnika ali delodajalca, ne pa - kot so prakse v EU - da si kot samostojni podjetnik »svoboden« pri izbiranju naročnikov in delaš za več njih (prav tam).

Končni pogled na obdobje od 2007 do 2014 glede na novo registrirana samostojna podjetja pokaže, da se bile dejavnosti kognitivnega dela (izobraževanje, usposabljanje, storitve, umetnostno delo, prevajanje, računalniške storitve oz. programiranje, pisarniške storitve itd.)

v vseh letih med najpogostejšimi registriranimi, da se je njihovo število začelo še dodatno povečevati po letu 2013 in da tako predstavljajo eno izmed najpogostejših oblik dela samostojnih podjetnikov. Pri tem se seveda med pogostejšimi pojavljajo tudi »stare obrti«: trgovina, gostinstvo, gradbeništvo, frizerstvo, prevoznništvo, avtomehanika in čiščenje.

Prvih petnajst najpogostejših dejavnosti od leta 2007 do 2014, predstavljenih v tabelah, kaže na trend, v katerih poklicih se lahko zaradi registracije samostojnega podjetja, kot ene izmed oblik prekarne delo, v primeru da gre za »lažno samozaposlitev«, posameznik pogosteje znajde v izkoriščevalskem delovnem odnosu. Ni pa nujno vsaka izmed vseh teh dejavnosti izključno prekarna, obstaja pa večja možnost, da je v izpostavljenih najpogosteje na novo registriranih dejavnostih samostojnih podjetij veliko takšnih posameznikov, ki so bili zaradi narave kognitivnega dela in nižanja stroškov dela delodajalcev prisiljeni registrirati s.p. preko katerega za delodajalca opravljajo delo kot zaposleni, ali pa so pri delodajalcu normalo zaposleni, a so odprli s.p., da jim je na ta način delodajalec izplača še del plače, ki bi sicer delavcu pripadala že po zaposlitveni pogodbi.

Večina dejavnosti za katere literatura navaja največjo možnost za oblike prekarne delo, se je v vseh letih od 2007 do 2014 pojavlja med najpogostejšimi registriranimi dejavnostih samostojnih podjetnikov: gradbeništvo, gostinstvo, čiščenje, mediji, kultura in izobraževanje in nekatere poslovne storitve.

Da so samozaposlitve vse pogostejše, kažejo tudi podatki o subvencijah, ki jih država nameni samozaposlenim. Leta 2007 so v Sloveniji podelili 417 subvencij za samozaposlene, leta 2009 pa kar 4330. V dveh letih se je število samozaposlenih povečalo za kar desetkrat (24ur 2015, 11. maj). V letih od 2007 do 2014 je država za subvencije samozaposlitev namenila 106 milijona evrov, največ leta 2011. Prejemniki morajo status obdržati dve leti po nakazilu denarja, nekaj jih je pogodbo z zavodom prekinilo še v času trajanja, torej pred iztekom dveh let, po preteku tega roka jih je skoraj tri petine status ukinila (Jug 2015).

Lukič pravi, da so po spremembi zakona o delovnih razmerjih delodajalci pričeli zakon dojemati kot »turizem, kot supermarket oziroma tržnico, kjer si delodajalec izbere obliko zaposlitve, ki se mu zdi najbolj ustrežna« (24ur 2015, 11. maj). Opozoril je tudi na strah samozaposlenih, ki so v lažno zaposleni preko s.p.-ja in pomembnost ustrezne zaščite takšnih prikritih delavcev. Ti si v večini primerov, kljub temu da jim pripadajo vse pravice iz

delovnega razmerja, ne upajo prijaviti delodajalcev, saj se bojijo izgube vira zaslužka ali drugih negativnih posledic kot so slabo ime, strah, da ne bi dobili nove zaposlitve (prav tam).

Problem samozaposlitev pa je tudi vse večji pohod revščine med samozaposlenimi. Število samozaposlenih, ki so živeli pod pragom revščine je bilo leta 2005 13 odstotkov, danes pa jih je skoraj četrtina (Zabukovec 2014). Hkrati pa ministrstvu za delo izpostavlja, da je program samozaposlovanja vzpodbudno vplival na trg dela. Med letoma 2005 in 2013 se je samozaposlilo več kot 36.000 brezposelnih, večina med njimi je bilo starih med 30 in 50 let, v zadnjih letih pa se je povečalo tudi število starih med 25 in 29 let. Samozaposleni so imeli največkrat četrto ali peto stopnjo izobrazbe, po letu 2009 pa je vse več samozaposlitev oseb s sedmo stopnjo izobrazbe (prav tam).

Je pa predvsem zaskrbljujoč razlog samozaposlitve. Po podatkih Eurostata za leto 2013 se je v Sloveniji kar polovica tistih, ki so se samozaposlili za to odločila, ker niso dobili pogodbe o zaposlitvi, pred desetletjem je bilo takih primerov skoraj za polovico manj. Na Zavodu za zaposlovanje pa ugotavljajo, da se je 56 odstotkov prejemnikov subvencije za samozaposlitev odločilo zaradi poslovne priložnosti, kar 44 odstotkov pa »iz nuje«, kar nujno ne pomeni samozaposlitve na željo ali predlog delodajalca namesto redne zaposlitve (prav tam).

7 ZAKLJUČEK

Negotove oblike dela, ki vodijo v prekarnost po napovedih Mednarodne organizacije za delo predstavljajo skoraj polovico vseh zaposlitev (Zabukovec 2014). Čeprav nekateri izpostavljajo, da se v številkah pretirava, pa so poleg razsežnosti takšnih oblik dela pomembne predvsem rešitve, ki bi odpravile omejene socialne in delavske pravice posameznikov, ki delajo v prekarnih delovnih odnosih. Kot pravi Bologna (2010, 140),

[n]i treba odpraviti prekarnosti, temveč okoliščine, v katerih umanjajo temeljne zaščite, državljske pravice tistih, ki živijo od nestalnega dela (pogosto so to osebe z višjo izobrazbo). Odpraviti prekarnost z administrativnimi ukrepi je popolna iluzija in groteskno početje. Vsakdo ima pravico živeti od nestalnega dela, če tako želi, toda hkrati ima pravico zahtevati, da zaradi te izbire ni obravnavan kot drugorazreden državljan.

Da se negotove oblike dela povečujejo tudi v Sloveniji, je razvidno iz objav prostih delovnih mest na Zavodu za zaposlovanje, kjer prevladujejo delovna mesta za določen čas. Kot smo prikazali v 5. poglavju, se v Sloveniji od leta 2007 število zaposlitev za določen čas, ki spadajo v kategorijo negotovih oblik dela, povečuje. Če je bilo leta 2007 na Zavodu za zaposlovanje med vsemi razpisanimi prostimi delovnimi mesti na voljo 65 odstotkov zaposlitev za določen čas, je leta 2010 ta številka presegla 80 odstotkov. Maja letos je potekal posvet vladne skupine za prekarne oblike dela na trgu, kjer se je slovenska vlada zaobljubila, da bodo skušali še letos narediti načrt s katerim bi omejili problem prekarnih oblik dela, hkrati pa so tudi poudarili, da trg potrebuje vse večjo fleksibilnost in prožnost (Lukič 2015). Poteze neoliberalne ideologije po fleksibilnosti torej ostajajo, ena izmed rešitev za omejevanje prekarnega dela, ki se že izvaja pa je višanje stroškov dela pri prekarnih oblikah dela. Spremembe so bile npr. že uvedene pri študentskem delu, kjer delodajalci in del tudi študentje plačujejo socialne prispevke, študentsko delo se upošteva v delovno dobo, določili pa so tudi spodnjo mejo cene takšnega dela, minimalna urna postavka znaša 4,5 evra bruto (Mikuš 2015). Če je po eni strani višanje stroškov prekarnega dela pot k rešitvi, je po drugi tudi možnost, da so delodajalci zaradi takih »rešitev« na trgu našli nov način izkoriščanja. Takoj ko se je povečala obdavčitev nekaterih prekarnih oblik dela (npr. pri avtorskih pogodbah), so mnogi delodajalci posameznike prisilili v samozaposlitev. Veliko takih primerov je bilo v novinarstvu, kot podrobneje opisujemo v 6. poglavju. Delo preko samostojnih podjetij v zadnjih letih tako postaja še ena izmed vse bolj pogostih oblik prekarnega dela. Iz podatkov, ki smo jih prikazali v 6. poglavju magistrskega dela je razvidno, da so samostojni podjetniki najštevilčnejši novi podjetniki v Sloveniji in da se jih večina za samozaposlitev odloči iz nuje oz. so v to prisiljeni. Problem »lažno samozaposlenih«, ki so jih v to prisilili delodajalci, je v ceni njihovega dela. Na trgu nastopajo po neoliberalni logiki človeškega kapitala, pri čemer šteje podjetnost, uporaba znanja in spretnosti. Ker kot samozaposleni nimajo kolektivnih organizacij, se ne povezujejo in tudi ne razpolagajo s kolektivno določitvijo spodnje ravni cene njihovega dela. Tako delajo za nizke zneske od katerih morajo še odšteti prispevke državi za pokojnino in zdravstveno zavarovanje. Ena izmed možnih, če ne nujnih potez bi bila, da se prekarni samozaposleni delavci dogovorijo za spodnjo raven cene njihovega dela oz. da bi določili normative plačila za delo. Primer takšne samoiniciativne odločitve v Sloveniji so pisatelji in prevajalci⁶, ki so poenotili cene oz. določili vrednost njihovega dela

⁶ Zaradi nizkih honorarjev je Ministrstvo za kulturo za avtorje sprejelo pogoj, da morajo založbe pri subvencioniranih naslovnih avtorjem in prevajalcem plačati vsaj predpisane najnižje honorarje, ki so bili določeni v samoupravnem sporazumu leta 1988, v katerem so založniki uskladili enotne tarife za pisanje, prevajanje,

kot pogoj, da lahko preživijo na trgu. V nasprotnem tvegajo, da se vedno najde kdo še cenejši, ki bi iz nuje opravil enako delo ceneje, na trgu pa bi posledično vsem nižal vrednost dela. Slednje seveda ustreza delodajalcem oz. naročnikom, ki jim to prinaša večjo moč in možnosti izkoriščanja, samozaposlenim pa nižji standard in nižje dohodke.

Število samozaposlitev se od začetka krize leta 2007 v Sloveniji povečuje. Do konca leta 2014 je bilo v Sloveniji registriranih 80.988 samostojnih podjetnikov, od tega je bilo leta 2007 na novo registriranih več kot devet tisoč samozaposlenih, nato pa se je število novih registracij samo še povečevalo. Leta 2008, 2009, 2010 in 2011 je bilo vsako leto na novo registriranih več kot dvanajst tisoč samozaposlenih, leta 2012 je številka malenkost upadla na dobrih enajst tisoč, nato pa leta 2013 narastla na najvišjo raven, več kot štirinajst tisoč novih samozaposlitev in leta 2014 na več kot trinajst tisoč (podrobnejši podatki so razloženi v 6. poglavju). Lepo bi bilo, če bi takšen trend kazal na inovativnost in izjemno razvito poslovno žilico Slovencev, pa je žal pokazatelj vse večje nagnjenosti neoliberalne ideologije k še enemu načini izkoriščanja in privatiziranja znanja, ki prinaša prekarno obliko dela. Takšno delo po sodobni neliberalni ideologiji ne zaznamuje več oblika pogodbe, ampak spremenjena pravna narava razmerja med delavcem in delodajalcem. To razmerje je razumljeno

kot poslovno razmerje med dvema entitetama, ki sta obe definirani kot »podjetji« in sta kot taki na ravni razmerij moči enaki. Delavec je razumljen kot zunanji dobavitelj, ki ne prejema mezde oziroma plače, zadostne za njegovo reprodukcijo, temveč prejema plačilo za delovni učinek. /.../ Dohodek bo izplačan mesece po oddaji opravljenega dela. Biti plačan po izstavitvi računa je nekaj čisto drugega kot prejemanje plačo vsak mesec. Breme reprodukcije delovne sile je povsem na ramenih delavca (Bologona 2010, 138).

Takšnemu avtonomnemu delavcu sodobnega kapitalizma ne pripadajo pravice iz dela, saj je pravna narava takšnega delovnega razmerja drugačna. Avtonomni delavec je samostojni podjetnik, delavec je postal podjetje (prav tam). Delodajalci so pri iskanju vse bolj fleksibilnih oblik dela tako s trgom samozaposlenih našli način, kako čim več stroškov dela in odgovornosti preložiti na posameznika. Prekarne oblike dela, predvsem kot samozaposlitve,

lektoriranje in podobno. Določena višina honorarja za prevod je bila od 33 do 50 odstotkov povprečne mesečne plače, odvisno kakšna je bila zahtevnost prevoda. Kot kaže raziskava Mirovnega inštituta, pa je bil leta 2010 delež honorarjev za prevajanje z 29 odstotki povprečne neto mesečne plače pod najnižjo mejo iz leta 1988 (Breznik 2012, 31–32).

pa so zavzele vse več kognitivnih oblik dela. Kot smo pokazali v 6. poglavju, na podlagi analize katere dejavnosti največkrat odprejo na novo registrirani samozaposleni, smo ugotovili, da se poleg klasičnih obrti samozaposlitev kot so trgovina, gradbeništvo, gostinstvo, tovorni promet, od leta 2007 vse bolj prično pojavljati kognitivna dela, še posebno od leta 2013 naprej, in sicer v panogah podjetništva, izobraževanja, usposabljanja, storitev, umetnostnega dela in novinarstva, prevajanja, računalniških storitev oz. programiranja.

Lastnosti kognitivnega kapitalizma, ki vse bolj stremi k znanju in kognitivnemu delu in ga tudi vse bolj privatizira in izkorišča, se na primeru samozaposlenih dobro prikaže oz. potrди. Intelektualna lastnina je glavna produktivna sila kognitivnih dejavnosti, posamezniki na trgu delovne sile prodajajo svojo delovno silo, ki ni ločena od produkcijskih sredstev (to so intelektualne sposobnosti), pravna ureditev pa kognitivne delavce sili v sklepanje civilnih pogodb s tistimi, »ki nadzorujejo družbene pogoje produkcijskega procesa – in jih s tem izroča v izkoriščanje« (Močnik 2010, 192).

Kot lahko razberemo iz primerov, ki smo jih v magistrskem delu dopolnjevali pri teoriji, prekarni delavci delo opravljajo z omejenimi socialnimi in delavskimi pravicami. In sicer največkrat ostanejo brez rednega letnega, bolniškega in porodniškega dopusta, brez zaposlitvene ali poklicne varnosti na delovnem mestu, mnogi imajo, ker ne zmorejo plačevati zdravstvenega zavarovanja ali pa zaradi plačilne nediscipline pri samozaposlenih, oviran dostop do zdravstvenih storitev, prav tako nimajo urejenega delovnega časa in nadur, njihovo delo pogosto poteka tako za vikende kot praznike, na podlagi civilnih pogodb pa tudi nimajo nobenega delovnega varstva oz. pravice do nadomestila v primeru odpovedi pogodbe. Soočajo se tudi z ostalimi življenjskimi problemi, kot je nezmožnost kredita, kar posledično pomeni da večina ne zmore imeti svojega bivanjskega prostora in živijo ali v najetih stanovanjih ali pa pri starših. Ker nimajo varnega dohodka, si večina pozno ustvarja družine ali pa sploh ne, prekarno delo tudi vse bolj vpliva na njihovo psihično in fizično zdravje, poleg tega pa minimalno plačevanje prispevkov za pokojninsko dobo ali celo neplačevanje predstavlja socialne težave te skupine ljudi tudi v starosti.

Na podlagi zgoraj predstavljenih zaključnih ugotovitev sklepamo, da lahko tezo magistrskega dela potrdimo.

Prekarne oblike dela postajajo prevladujoč način zaposlovanja in tudi posamezniki, ki na trgu delovne sile ponujajo različna znanja in druge oblike kognitivnega dela, svoja delovna razmerja regulirajo s prekarnimi delovnimi

pogodbami, ki stroške dela prenašajo na posameznike in v katerih so omejeno prisotne socialne in delavske pravice.

Ključno ostaja samo še vprašanje, kako omejiti prekarno delo in kako izboljšati omejene socialne in delavske pravice. Vsekakor je ena izmed možnosti večji in še bolj učinkovit inšpekcijski nadzor še posebno v panogah, ki smo jih izpostavili kot ključne, kjer se pojavlja največ prekarnega dela in kršitev. Ena izmed poti so bolj ostre zakonske omejitve takšnega dela, predvsem večje kazni za delodajalca in kot predlaga ena izmed prekarne delavk – poenotenje obdavčite vseh oblik dela, s čimer bi zmanjšali segmentacijo na trgu dela in zvišali delež zaposlenih, vsem, ki delajo pa bi pripadale enake pravice iz pogodbe o zaposlitvi (Delo 2015b). K temu bi lahko dodali še večjo ozaveščenost in izobraževanje kot tudi združevanje in povezovanje prekarne delavcev (Delo 2015f). Kot predlaga ena izmed prekarne delavk, vidi rešitev prekarne delavcev v tem, da bi se združili in zavrnili vsako prekarno pogodbo in skupno na ta način dosegli zaposlitve pod drugimi pogoji (Delo 2015c). Prekarne delavci kot eno izmed možnosti poudarjajo večjo vlog sindikata in preoblikovanje delojemalskega in delodajalskega statusa samozaposlenih v izključno delojemalskega (Delo 2015d), kar bi pomenilo izenačitev pravic tako zaposlenih kot samozaposlenih, s čimer bi slednji pridobili pravico »vsaj do dopusta, regresa, bolniške, polne porodniške, če že ne do možnosti brezplačnega izobraževanja, delovne opreme, povrnjenih materialnih stroškov in stroškov službenih poti, ki jih je sicer dolžan pokriti delodajalec« (Delo 2015e). K temu lahko dodamo že omenjeno potrebo po določitvi normativov za plačilo oz. določitve spodnje ravni cene dela pri opravljanju dela preko samostojnih podjetij oz. civilnih pogodb, pomembno je tudi povezovanje prekarne delavcev v sindikate ali v morebitno kolektivno skupnost, kar bi jim prineslo enotnost, boljšo organiziranost in večjo pogajalsko moč. Sedanje stanje, ko prekarne delavci razpršeni na trgu nimajo svoje kolektivne organizacije, gre namreč močno na roke naročnikom oz. »delodajalcem«, saj izkoriščajo takšen položaj delavcev sebi v prid. Primer je npr. irsko letalsko nizkocenovno podjetje Ryanair. Eno izmed večjih letalskih podjetij deluje po prevladujoči ideologiji neoliberalnega modela na trgu dela. Od pilotov zahtevajo, da odprejo podjetje sami ali skupaj z drugimi, nato pa jih Ryanair preko agencij najame za delo. Od 2600 pilotov jih 1800 ni neposredno zaposlenih. Direktor družbe Michael O'Leary vidi v tem veliko prednost, saj si na tak način redno zagotovijo delavce, ki bi leteli in tako onemogočijo, da bi ostali brez pilotov v primeru stavke, saj morajo pogodbeni delavci leteti v vsakem primeru. Na ta način se izognejo sindikatu, ki bi jih ogrozil s stavko in v takem primeru ustavil delo. Ryanair si tako zagotavlja stalen dobiček, del katerega je tudi

neplačevanje socialnih prispevkov, saj se jim s takšnim sistemom, ko delo opravljajo samozaposleni oz. delavci preko podjetij, izogne (Nos Vies Discount 2012).

Pri iskanju možnih rešitev se pojavljajo tudi razne teorije o reorganizaciji trga dela s spremembami delovnega časa na krajši delovni teden, kar bi pomenilo več časa za posameznika, da sodeluje z družino, opravlja stvari, ki jih ima rad, zmanjša stres, a ima hkrati tudi dovolj časa, da deluje bolj aktivno v skupnosti, tudi na politični ravni. Primeri takšnega dela kažejo, da vzpodbujajo več prostih delovnih mest, ekonomija gospodarstva pa se krepi (Colvin 2015). Že dolgo se vzpodbuja tudi ideja uveljavitve univerzalnega temeljnega dohodka (dohodek, ki bi ga država izplačala vsakemu posamezniku za kritje osnovnih potreb za preživetje), kot tudi vzpodbujanje spremenjene strukture delovanja podjetij, kamor bi vključili delavce, ki bi bili lastniki in hkrati vodje podjetij, kjer bi si skupnim sodelovanjem tudi razdelili profit podjetja, ne pa da je ta sedaj usmerjen na samo eno osebo. Ena izmed idej je tudi vzpostavitev sindikatov za svobodne poklice (nekateri to že prakticirajo, npr. novinarji), ki bi pomagali povezovati ljudi, ki delajo v svobodnih poklicih in jim tudi omogočili oz. izborili boljše pogoje za delo (prav tam).

Četudi skuša neoliberalna ideologija – na mnoge inovativne načine, ki smo jih predstavili v magistrskem delu – čim bolj izločiti v zadnjem stoletju izbornjene delavske pravice iz delovnih pogodb, je bolj kot kadarkoli obuditev borbe za delavske pravice položena v »roke« ogromni skupini prekarnih delavcev, ki bo samo s skupnimi močmi in zavedanjem dosegla rezultate sebi v prid in izboljšala stanje, ki v nasprotnem vodi v novodobno suženjstvo in ustvarjanje drugorazrednih državljanov. Čas je, da prenehamo tekrovati med sabo na trgu (kar je namen neoliberalne ideologije) in v nuji po boljši prihodnosti, pričenno sodelovati.

8 LITERATURA

24 ur. 2015. »Delovna zakonodaja je kot tržnica, kjer delodajalec izbira oblike zaposlitve.« Dostopno prek: <http://www.24ur.com/novice/slovenija/delovna-zakonodaja-je-kot-trznica-kjer-delodajalec-izbira-oblike-zaposlitve.html> (10. junij 2015).

Agencija Republike Slovenije za javnopravne evidence in storitve. 2015a. Življenjska doba gospodarskih subjektov v Sloveniji – število vpisov in izbrisov. Dostopno prek: http://www.ajpes.si/Registri/Poslovni_register/Porocila/zivljenjska_doba?id=1229 Agencija%20Republike%20Slovenije%20za%20javnopravne%20evidence%20in%20storitve (13. junij 2015).

--- 2015b. Podatki o številu poslovnih subjektov v Poslovnem registru Slovenije. Dostopno prek: http://www.ajpes.si/Registri/Poslovni_register/Porocila/Zadnje_porocilo (21. avgust 2015).

--- 2015c. Podatki iz Poslovnega registra. Ljubljana: interno gradivo.

Aglietta, Michel. 2001. »Regolazione e crisi del capitalismo«. V *Soul capitalismo contemporaneo*, ur. Michel Aglietta in Giorgio Lunghini, 9–76. Torino: Bollati Boringhieri.

Aldrige, Alan. 2003. *Consumption*. Oxford: Polity Press.

Armstrong, Michael. 2006. *A Handbook of Human Resource Management Practice*. London: Kogan Page Limited.

Beck, Ulrich. 2004. *Družba tveganja*. Ljubljana: Krtina.

Becker, Gary. 1993. *Human Capital – A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education*. Chicago: The University of Chicago Press, Ltd.

Bevc, Milena. 1991. *Ekonomski pomen izobraževanja*. Radovljica: Didakta.

Bevir, Mark in R.A.W. Rhodes. 2010. *Interpretative theory*. Dostopno prek: www.goodliffe.byu.edu/310/protect/bevirrhodes.pdf (29. julij 2015).

Bhalla, Ajit in Peter McCormick. 2009. *Poverty among immigrant children in Europe*. New York: Palgrave Macmillan.

Bologna, Sergio. 2010. Nove oblike dela in srednji razredi v postfordistični družbi. V *Postfordizem: razprave o sodobnem kapitalizmu*, ur. Gal Kirn, 133–147. Ljubljana: Mirovni inštitut.

Bologna, Sergio. 2010. Nove oblike dela in srednji razredi v postfordistični družbi. V *Postfordizem: razprave o sodobnem kapitalizmu*, ur. Gal Kirn, 133–147. Ljubljana: Mirovni inštitut.

Bradley, Harriet in Healy Geraldine. 2008. *Ethnicity and gender at work – inequalities, careers and employment relations*. New York: Palgrave Macmillan.

Bratanič, Jan. 2015. Amazon zanimajo rezultati, ne osebne zgodbe zaposlenih: »Če si dober zaposleni, postaneš robot.« *Dnevnik*, 22. avgust. Dostopno prek: <https://www.dnevnik.si/1042719008> (25. avgust 2015).

Breznik, Maja. 2011. *Posebni skepticizem v umetnosti*. Ljubljana: Založba Sophia.

--- 2012. *Učinkovitost podpore ustvarjalcem na področju književnega ustvarjanja 2004-2011*. Ljubljana: Mirovni inštitut.

--- 2013. *Atipične oblike zaposlitev. Poročilo ekspertnih intervjujev z analizo politik*. Ljubljana: Mirovni inštitut.

Chomsky, Noam. 2005. *Profit pred ljudmi. Neoliberalna in globalna ureditev*. Ljubljana: Sanje.

Colvin, Rhiannon. 2015. *Re-imagining the future of work*. Dostopno prek: <http://www.precariouseurope.com/uncategorized/re-imagining-the-future-of-work> (31. avgust 2015).

D'Amours, Martine. 2010. Employment after age 50: How precarious is it? *Relations Industrielles/Industrial Relations* 64 (2): 209–229.

Davenport, Thomas in Laurence Prusak. 1998. *Working Knowledge*. Cambridge: HBS Press.

Delo. 2015a. Dostopno prek: <http://www.delo.si/clanek/322093> (16. maj 2015).

--- 2015b. Dostopno prek: <http://www.delo.si/gospodarstvo/trg-dela/jaz-prekarka-mojca-studentka.html> (16. maj 2015).

--- 2015c. Dostopno prek: <http://www.delo.si/clanek/322740/premium> (16. maj 2015).

--- 2015d. Dostopno prek: <http://www.delo.si/clanek/322115> (16. maj 2015).

--- 2015e. Dostopno prek: <http://www.delo.si/clanek/323635/> (16. maj 2015).

--- 2015f. Dostopno prek: <http://www.delo.si/clanek/322104> (16. maj 2015).

--- 2015g. Dostopno prek: <http://www.delo.si/gospodarstvo/trg-dela/jaz-prekarka-breda-samostojna-novinarka.html> (16. maj 2015).

Dostojno delo. 2014. Dostopno prek: www.dostojno-delo.si (2. julij 2015).

Elcioglu, Emine. 2010. Producing precarity – the temporary staffing agency in the labour market. *Qualitative Sociology* 32 (2): 117–136.

EuroMayday. Dostopno prek: <http://euromayday.org/about.php> (30. avgust 2015).

e-VEM Portal za podjetja in podjetnike. Dostopno prek: <http://evem.gov.si/> (24. avgust 2015).

eWeek. 2001. Online Music Companies Outplayes: Record Giants Hold The Licensing Baton (29. januar). Dostopno prek: <http://www.eweek.com/c/a/Mobile-and-Wireless/Online-Music-Companies-Outplayed/4/> (18. avgust 2015).

Gerring, John. 2004. What is a Case Study and What is it good for? *American Political Science Review* 98 (2): 341–354.

Gregorčič, Marta. 2005. *!Alerta roja!: Teorije in prakse znotraj neoliberalizma*. Ljubljana: Študentska založba.

Harvey, David. 2012. *Kratka zgodovina neoliberalizma*. Ljubljana: Studia humanitatis.

Harvie, David. 2003. *All Labour is Productive and Unproductive. The Nottingham Trent University Discussion Papers in Political Economy*. Nottingham: Department of Economics and Politics, The Nottingham Trent University. Dostopno prek: https://www.ntu.ac.uk/research/document_uploads/31292.pdf (14. avgust 2015).

Inšpektorat RS za delo. 2015. *Poročilo o delu inšpektorata RS za delo za leto 2014*. Dostopno prek:

http://www.id.gov.si/fileadmin/id.gov.si/pageuploads/Splosno/LETNA_POROCILA/lp_2014_vlada_280415.pdf (12. junij 2015).

International Labour Office. 2012. *The youth employment crisis: Time for action*. Dostopno prek: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_norm/---relconf/documents/meetingdocument/wcms_175421.pdf (30. junij 2015).

Ivanko, Štefan. 2007. *Raziskovanje in pisanje del. Metodologija in tehnologija raziskovanja ter pisanja strokovnih in znanstvenih del*. Kamnik: Cubus image.

Jaklič, Maja in Mojca Boštele. 2015. Evropski prekariat: Velike napake v imenu liberalizacije trgov. *Delo*, 23. januar. Dostopno prek: <http://www.delo.si/svet/ekonomija/velike-napake-v-imenu-liberalizacije-trgov.html> (15. marec 2015).

Jug, David. 2015. Pokasirali pet tisočakov, po dveh letih pa zaprli podjetje. *Žurnal*, 20. marec. Dostopno prek: <http://www.zurnal24.si/pokasirali-pet-tisocakov-po-dveh-letih-pa-zaprli-podjetje-samozaposlitev-zavod-subvencije-clanek-247102> (25. avgust 2015).

Kavčič, Bogdan in Mira Anterič. 1993. Vrednotenje kadrov kot sestavina vrednotenja podjetij. *Teorija in praksa* 30 (11–12): 1110–1120.

Kešeljević, Aleksandar. 2011. Pozabljena funkcija lastnine. *Mladina*, 14. april. Dostopno prek: <http://www.mladina.si/53737/pozabljena-funkcija-lastnine/> (18. avgust 2015).

Kirn, Gal. 2010. Branje postfordisitčnih teorij kot vrnitev k Marxu in h kritiki politične ekonomije (predgovor k slovenski izdaji). V *Postfordizem: razprave o sodobnem kapitalizmu*, ur. Gal Kirn, 7–16. Ljubljana: Mirovni inštitut.

Klein, Naomi. 2009. *Doktrina šoka. Razmah uničevalnega kapitalizma*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Košak, Klemen. 2014a. Neoliberalizem v šolah. *Mladina*, 24. januar. Dostopno prek: <http://www.mladina.si/153170/neoliberalizem-v-solah/> (2. julij 2015).

--- 2014b. Naj zmaga najpodjetnejši. *Mladina*, 25. april. Dostopno prek: <http://www.mladina.si/156058/naj-zmaga-najpodjetnejši/> (2. julij 2015).

--- 2014c. Otrok po meri dobička. *Mladina*, 10. oktober. Dostopno prek: <http://www.mladina.si/161045/otrok-po-meri-dobicka/> (15. julij 2015).

--- 2015. Dr. Primož Krašovec. *Mladina*, 27. februar. Dostopno prek: <http://www.mladina.si/164581/dr-primoz-krasovec/> (15. julij 2015).

Kovačič, Gorazd. 2008. Vpliv individualizacije in internalizacije na razredno zavest. V *Sindikalno gibanje odpira nove poglede*, ur. Goran Lukič in Rastko Močnik, 117–136. Ljubljana: Zveza svobodnih sindikatov Slovenije.

Krašovec, Primož. 2013. Neoliberalizem in družba znanja. V *Kaj po univerzi? Avtorska skupina*, ur. Avtorska skupina, 59–102. Ljubljana: Založba /*cf.

Kresal, Barbara. 2011. Fleksibilne ali prekarne oblike zaposlitve. *Delavci in delodajalci* 11 (2–3): 169–183.

--- 2014. Prikrita delovna razmerja – nevarno izigravanje zakonodaje. *Delavci in delodajalci* 16 (2–3): 177–200.

--- 2015. V začaranem krogu odvisnosti in tveganj. *Delo*, 3. februar. Dostopno prek: <http://www.delo.si/clanek/324194/> (25. junij 2015).

Kucharčikova, Alžbeta. 2011. Human capital - definitions and approaches. *Human Resources Management & Ergonomics* 5 (2): 60–70.

Kurnik, Andrej. 2011. Politični potencial dela. *Transformacije dela, Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo* 39 (244): 7–8.

Lah, Marko. 2005. *Temelji ekonomije*. Ljubljana: Maklen.

Lebert, Didier in Carlo Varcellone. 2007. Uloga znanja u dinamici dugog razdoblja kapitalizma: hipoteza o kognitivnom kapitalizmu. V *Kognitivni kapitalizam. Znanje in financije u postfordističkom razdoblju*, ur. Carlo Varcellone, 15–28. Zagreb: Politička kultura.

Leonardi, Emanuele. 2010. The imprimature of capital: Gilbert Simondon and the hypothesis of cognitive capitalism. *Ephemera articles, theory & politics in organization* 10 (3/4): 253–266. Dostopno prek: <http://www.ephemerajournal.org/contribution/imprimatur-capital-gilbert-simondon-and-hypothesis-cognitive-capitalism> (18. avgust 2015).

Leskošek, Vesna. 2007. Zaposleni revni. V *Sindikalno gibanje odpira nove poglede*, ur. Goran Lukič in Rastko Močnik, 11–22. Ljubljana: Zveza svobodnih sindikatov Slovenije.

--- 2013. *Revščina zaposlenih*. Ljubljana: Sophia.

Lipietz, Alain. 1994. »Fordism and Democracy«. V *Post-Fordism. A Reader*, ur. Ash Amin, 338–358. Oxford: Blackwell.

Lorenz, Chris. 2010. *Higher Education Policies in the European Union, the »Knowledge Economy« and Neo-Liberalism*. Dostopno prek: <http://www.espacetemps.net/en/articles/higher-education-policies-in-the-european-union-the-quoteknowledge-economy-and-neo-liberalism-en/?output=pdf> (14. avgust 2015).

Lukič, Goran in Maja Konjar. 2007. Mladi in prekernost. V *Sindikalno gibanje odpira nove poglede*, ur. Goran Lukič in Rastko Močnik, 92–100. Ljubljana: Zveza svobodnih sindikatov Slovenije.

Lukič, Igor in Dalia Cerovšek. 2013. *Problemska analiza položaja mladih na trgu dela v luči agende dostojnega dela*. Ljubljana: Zveza svobodnih sindikatov.

Lukič, Luka. 2015. Vlada bo še letos skušala zaježiti prekarne oblike dela. *RTVSLO*, 11. maj. Dostopno prek: <http://www.rtvsl.si/slovenija/vlada-bo-se-letos-skusala-zajeziti-prekarne-oblike-zaposlovanja/364804> (29. avgust 2015).

Marsh, David in Gerry Stoker. 2010. *Theory and Methods in Political Science*. New York: Palgrave Macmillan.

Mazzini, Miha. 2015. Kliči SP za splošno bedo. *Siol*, 23. februar. Dostopno prek: http://www.siol.net/priloge/kolumne/miha_mazzini/2015/02/kli%C4%8Di_sp_za_splo%C5%A1no_bedo.aspx (15. marec 2015).

Mihalič, Renata. 2006. *Management človeškega kapitala*. Škofja Loka: Mihalič in Partner.

Mikuš, Špela. 2015. Zaradi podražitve obseg študentskih del za skoraj za petino manjši. *Finance*, 10. februar. Dostopno prek: <http://topjob.finance.si/8823470/Zaradi-podra%C5%BEitve-obseg-%C5%A1tudentskih-del-za-skoraj-za-petino-manj%C5%A1i?metered=yes&sid=423159040> (12. junij 2015).

Mincer, Jacob. 1989. *Human Capital Responses to Technological Change in the Labour Market*. Cambridge: National Bureau of Economic Research. Dostopno prek: <http://www.nber.org/papers/w3207.pdf> (16. julij 2015).

Močnik, Rastko in Maja Breznik. 2013. Univerza in znanost v sodobnem kapitalizmu. V *Kaj po univerzi?*, ur. Avtorska skupina, 103–206. Ljubljana: Založba /*cf.

Močnik, Rastko. 2006. *Svetovno gospodarstvo in revolucionarna politika*. Ljubljana: Založba /*cf.

--- 2010. Delovni razredi v sodobnem kapitalizmu. V *Postfordizem: razprave o sodobnem kapitalizmu*, ur. Gal Kirn, 149–202. Ljubljana: Mirovni inštitut.

--- 2015. Napoveduje prekarnost konec kapitala? *Delo*, 20. januar. Dostopno prek: <http://www.delo.si/mnenja/gostujoce-pero/napoveduje-prekarnost-konec-kapitalizma.html> (27. januar 2015).

Molé, Noelle. 2010. Precarious Subjects: Anticipating Neoliberalism in Northern Italy's Workplace. *American Anthropologist* 112 (1): 38–53.

Možina, Stane. 2006. Vloga menedžmenta znanja v organizaciji. V *Menedžment znanja: na poti k učečemu se podjetju*, ur. Stane Možina in Jure Kovač, 127–155. Maribor: Založba Pivec.

Nedoh, Boštjan. 2009. Ta kriza traja že 20 let. *Mladina*, 16. julij. Dostopno prek: <http://www.mladina.si/47693/ta-kriza-traja-ze-20-let/> (18. april 2015).

Negri, Antonio in Michael Hardt. 2003. *Imperij*. Ljubljana: Študentska založba.

--- 2005. *Multituda*. Ljubljana: Študentska založba.

--- 2010. *Skupno*. Ljubljana: Študentska založba.

Nos Vies Discount. 2012. TV Slovenija, 1. program. Ljubljana: 2. junij 2015.

OECD. 1998. *Measuring Intangible Investment*. Dostopno prek: <http://www.oecd.org/sti/ind/1943178.pdf> (15. julij 2015)

Offe, Clause. 1985. *Družbena moč in politična oblast*. Ljubljana: Delavska enotnost.

P2P Foundation. *Cognitive capitalism*. Dostopno prek: http://p2pfoundation.net/Cognitive_Capitalism (18. avgust 2015).

Pauković, Davor. 2006. Povijesni razvoj neoliberalizma. V *Globalizacija i neoliberalizam: refleksija na hrvatsko društvo*, ur. Davorika Vidović in Davor Pauković, 35–59. Zagreb: Centar za politološka istraživanja.

Payne, Geoff in Judy Payne. 2004. *Key Concepts in Social Research*. London: Sage Publications.

Petkovič, Blaž in Uroš Škerl Kramberger. 2014. Novinarski trg dela na deluje. *Dnevnik*, 20. maj. Dostopno prek: <https://www.dnevnik.si/1042658831/slovenija/novinarski-trg-dela-ne-deluje> (15. maj 2015).

Petkovič, Blaž. 2015. Danes piše o modi, jutri o politiki. *Dnevnik*, 5. junij. Dostopno prek: <https://www.dnevnik.si/1042714186> (15. junij 2015).

Pivec, Franci. 2010. *Pirati pred vrati*. Dostopno prek: http://www.iprok.org/fileadmin/Datoteke/drugo/IPROK_pirati_pred_vrati.pdf (18. avgust 2015).

Pribac, Igor. 2010. Postfordizem – kontekstualizacija. V *Postfordizem: razprave o sodobnem kapitalizmu*, ur. Gal Kirn, 17–34. Ljubljana: Mirovni inštitut.

Rebernik, Miroslav. 2015. Slovenija postaja država podjetnikov iz nuje. *Finance*, 3. februar. Dostopno prek: <http://www.finance.si/8816878/Slovenija-postaja-dr%C5%BEava-podjetnikov-iz-nuje> (10. junij 2015).

Repovž, Erika. 2014. Jezni, prožni prekarci. *Delo*, 26. april. Dostopno prek: <http://www.delo.si/zgodbe/sobotnapriloga/jezni-prozni-prekarci.html> (17. maj 2015).

Rifkin, Jeremy. 2000. *Konec dela. Zaton svetovne delovne sile in nastop posttržne dobe*. Ljubljana: Krtina.

Roos, Johan, Goran Roos, Leif Edvinsson in Nicola C. Dragonetti. 2000. *Intelektualni kapital: krmarjeje po novem poslovnem svetu*. Ljubljana: Inštitut za intelektualni kapital.

Rošker, S. Jana. 2007. Preseganje partikularnosti interesov kot pogoj upora. Kritika danih diskurzov nove družbene stvarnosti. V *Sindikalno gibanje odpira nove poglede*, ur. Goran Lukič in Rastko Močnik, 229–232. Ljubljana: Zveza svobodnih sindikatov Slovenije.

Schultz, W. Theodore. 1982. Investing in People: The Economics of Population Quality. *American Journal of Education* 91 (1): 131-135. Dostopno prek: <http://www.jstor.org/stable/1085271> // (15. julij 2015).

--- 1985. *Ulaganje u ljude: ekonomika kvalitete stanovništva*. Zagreb: Čekade.

Sheen, Veronica. 2010. *The social risks of precarious employment for women*. Geneva: International Social Security Association.

Siol. 2011. Antonio Negri pozval k razmisleku o novih oblikah sodelovanja. Dostopno prek: http://www.siol.net/scena/druzabna_kronika/2011/05/antonio_negri_pozval_k_razmisleku_o_novih_oblikah_sodelovanja.aspx (18. avgust 2015).

Somekh, Bridget in Cathy Lewin. 2005. *Research Methods in the Social Sciences*. London: Sage Publications.

Standing, Guy. 2014. *The Precariat. The new dangerous class*. London: Bloomsbury.

Statistični urad Republike Slovenije. 2014. Dostopno prek: <http://www.stat.si/StatWeb/glavnavigacija/podatki/prikazistaronovico?IdNovice=6658> (13. junij 2015).

Steger, B. Manfred in Ravi K. Roy. 2010. *Neoliberalism: A very short introduction*. Oxford: New York.

Study on Precarious work and social rights. 2012. London: Working Lives Research Institute, Faculty of Social Sciences and Humanities.

Štefančič, Jr. Marcel. 2014. Brezposelnost v času Amazona. *Mladina*, 5. december. Dostopno prek: <http://www.mladina.si/162626/brezposelnost-v-casu>

amazona/?utm_source=ref&utm_medium=web&utm_campaign=facebook (20. december 2014).

Študentska organizacija Slovenije. Dostopno prek: <http://www.studentska-org.si/studentsko-delo> (2. julij 2015).

The youth employment crisis: Time for action. 2012. International Labour Office. Dostopno prek: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_norm/---relconf/documents/meetingdocument/wcms_175421.pdf (30. junij 2015).

Tucker, Deborah. 2002. »Precarious« *Non-Standard Employment: A Review of the Literature*. Labour Market Policy Group. Department of Labour. Dostopno prek: <http://www.dol.govt.nz/pdfs/PrecariousNSWorkLitReview.pdf> (28. april 2015).

TV Slovenija, 1. program. 2014. *Tarča*. Ljubljana, 27. november.

Varcellone, Carlo. 2005. *The hypothesis of cognitive capitalism*. United Kingdom: London Birkbeck College and SOAS. Dostopno prek: http://hal.inria.fr/docs/00/27/36/41/PDF/The_hypothesis_of_Cognitive_Capitalismhall.pdf (25. april 2012).

Videmšek Prijatelj, Maja. 2015. Prekarci in zdravje: popolnoma fleksibilni, dokler se ne zlomijo. *Delo*, 30. januar. Dostopno prek: <http://www.delo.si/gospodarstvo/trg-dela/prekarci-in-zdravje-popolnoma-fleksibilni-dokler-se-ne-zlomijo.html> (17. marec 2015).

Virno, Paolo. 2003. *Slovnica mnoštva: k analizi oblik sodobnega življenja*. Ljubljana: Krt.

Voh Boštic, Anže. 2014. Kako RTV z izigravanjem zakonov že leta izkorišča honorarne delavce. *Pod črto*, 7. december. Dostopno prek: <http://podcrto.si/kako-rtv-slovenija-ze-leta-z-izigravanjem-zakonov-izkorisca-svoje-honorarne-sodelavce/> (5. april 2015).

Zabukovec, Mojca. 2014. Samozaposlovanje: Podjetno v siromaštvo. *Delo*, 11. marec. Dostopno prek: <http://www.delo.si/novice/slovenija/samozaposlovanje-podjetno-v-siromastvo.html> (8. maj 2015).

--- 2015. Guy Standing: Prekariat razumem kot zelo radikalen razred. *Delo*, 2. februar. Dostopno prek: <http://www.delo.si/ozadja/guy-standing-prekariat-razumem-kot-zelo-radikalen-razred.html> (15. marec 2015).

Zajc, Tjaša. 2013. Goran Lukič: »Sedaj padamo še nižje, ko imamo namesto študentskega dela volontersko pripravništvo.« *Mladina*, 16. avgust. Dostopno prek: <http://www.mladina.si/147301/goran-lukic-sedaj-padamo-se-nizje-ko-imamo-namesto-studentskega-dela-volontersko-pripravnistvo/> (20. avgust 2015).

Zakon o avtorskih in sorodnih pravicah (ZASP-UPB3). Ur. l. RS 16/2007. Dostopno prek: <https://www.uradni-list.si/1/content?id=78529> (20. avgust 2015).

Zakon o delovnih razmerjih (ZDR-1). Ur. l. RS 21/2013, 78/2013. Dostopno prek: http://www.mdds.gov.si/si/zakonodaja_in_dokumenti/veljavni_predpisi/zdr_1/ (10. junij 2015).

Zakon o gospodarskih družbah (ZGD-1). Ur. l. RS 42/2006. Dostopno prek: <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=200642&stevilka=1799> (20. avgust 2015).

Zavod RS za zaposlovanje. 2015. Podatki o številu razpisanih prostih delovnih mest za določen in nedoločen čas od 2007 do 2014. Ljubljana: interno gradivo.

Zelenika, Ratko. 1990. *Metodologija i tehnologija izrade znanstvenog i stručnog rada*. Rijeka: Radna jedinica Rijeka.

Žižek, Slavoj. 2012. The Revolt of the Salaried Bourgeoisie. *London Review of Books* 34 (2): 9–10. Dostopno prek: <http://www.lrb.co.uk/v34/n02/slavoj-zizek/the-revolt-of-the-salaried-bourgeoisie> (20. julij 2015).